

HERBERT TINGSTEN

ILS ANDRÉN BIRGER HAGÅRD

USTAF JONNERGÅRD CYRIL OLSSON

AJ BJÖRK C. H. HERMANSSON



Parti och politik

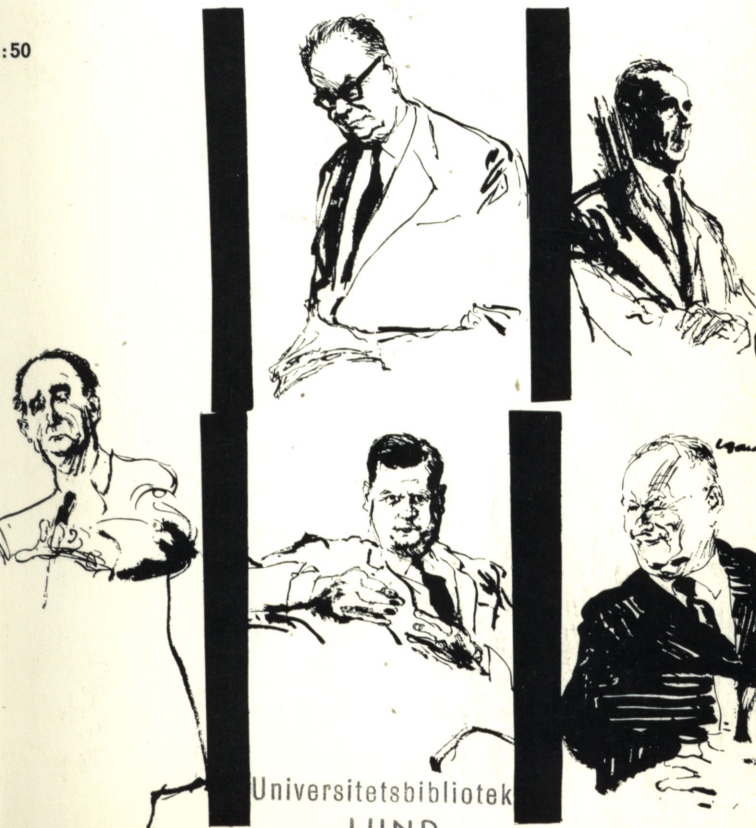
De stora ideologierna

Sveriges politiska partier

De politiska partiernas åskådningar

och målsättningar i dagens svenska samhälle

:50



Universitetsbibliotek
LUND

Herbert Tinsion Millington

1892

Parti och politik

**Universitetsbiblioteket
LUND**

Parti och politik

HERBERT TINGSTEN

NILS ANDRÉN

BIRGER HAGÅRD

GUSTAF JONNERGÅRD

CYRIL OLSSON

KAJ BJÖRK

C. H. HERMANSSON

Under redaktion av Nils Andrén

×



Bokförlaget Liber Stockholm

1968

C.06

© Bokförlaget Liber 1968

Omslag och teckningar av Martin Lamm

AB Bok & Plast, Karlstad, 1968 X

Innehåll

Till läsaren (Nils Andrén)	7
IDEOLOGIERNA (Herbert Tingsten)	15
Konservatismen	17
Den rena konservatismen 18 — Edmund Burke 19 — Joseph de Maistre 21 — Hegel 22 — Konservativa grundtankar 24 — Konservatismens utveckling (28)	
Liberalismen	30
Ingen fast utformad doktrin 31 — Kravet på ekono- misk frihet 32 — Kravet på politisk frihet 35 — Gam- malliberalismen och demokratin 38 — Den äldre libe- ralismens misstag 41 — Liberalismens omvandling 42	
Socialismen	44
Socialismen och liberalismen 45 — Owen och engelsk socialism 46 — Fourier 49 — Saint-Simon 51 — Andra franska socialister 53 — Marx och Engels 55 — Senare socialism 57	
PARTIVÄSENDET I SVERIGE (Nils Andrén).	59
Riksdagspartier och rikspartier	61
Partierna före demokratins genombrott 61 — De nu- varande partierna (64)	
Partiernas arbetsvillkor	77
Partiorganisationerna 77 — "Sidoorganisationer" 79 — Partiernas styrka 81 — Regional utbredning 82 — Social förankring 84 — Partifinanser och partistöd 85 — Partidemokrati och ledarskap 87 — Kandidatnomi- nering 90 — Partierna i riksdagen 93	

PARTIPROGRAMMEN	97
Högerpartiets åskådning (Birger Hagård) . .	99
Utrikes- och försvarspolitik 100 — Folkstyret 106 — Samhällsekonomi och näringspolitik 109 — Social- och familjepolitik 114 — Miljöpolitik 117 — Kultur- och utbildningspolitik 119	
Centerpartiets politik (Gustaf Jonnergård) . .	123
Socialt borgerlig politik 124 — Den ekonomiska poli- tiken 126 — Näringspolitiken 129 — Socialpolitiken 132 — Kultur- och utbildningspolitiken 135 — Det de- centraliserade samhället 136 — Miljöpolitiken 140 — Mittensamverkan 141	
Socialliberal framstegspolitik (Cyril Olsson) . .	143
Den ekonomiska politiken 146 — Folkpartiet och so- cialpolitiken 152 — Folkpartiet och kulturfrågorna 156 — Folkpartiet och utrikespolitiken 159	
Socialdemokraternas program (Kaj Björk) . . .	163
1960 års program och framtiden 164 — Socialisering 166 — Fördelningsproblemen 168 — Samhällets roll 170 — Socialism och demokrati 171 — Punktprogram- met 173 — De nya idéerna 175	
Socialistiskt alternativ (C. H. Hermansson) . .	177
Socialistisk samhällssyn 177 — Det kapitalistiska sam- hället 180 — Arbetarrörelsen och socialismen 182 — Det kapitalistiska Sverige 185 — Varför socialism? 188 — Internationell solidaritet 191 — Det socialis- tiska samhället 193 — Aktuella uppgifter 195	
Förslag till studieplan för grupparbete . . .	197
Litteratur i urval	207
Personregister	208

Till läsaren

Följande rader är ett förord men också en bruksanvisning till den som skall använda *Parti och politik* för självstudium, undervisning och grupparbete.

Boken består av tre huvudavdelningar. I den första belyses de tre stora ideologiska system som haft grundläggande betydelse för de politiska partiernas uppkomst och utveckling, samhällssyn och argumentation. I den andra huvudavdelningen belyses det svenska partiväsendet, dess historiska bakgrund, de nuvarande riksdagspartierna och deras arbetsvillkor ute i landet och i riksdagen. I den tredje avdelningen framlägger de fem partierna genom representativa talesmän sina partiers samhällssyn och aktuella målsättningar.

När man studerar ideologierna kan man göra detta i olika syften och med olika utgångspunkter. Några skall här antydast. Varje ideologi, konservatism, liberalism och socialism, granskas för sig. Vilka är de utmärkande dragen för de olika samhällsåskådningarna? Vilken uppfattning präglar dem ifråga om sådana centrala politiska och sociala problem som dem som gäller statens uppgifter, individens frihet, näringslivets ställning i förhållande till staten, statsskickets utformning, det politiska och ekonomiska inflytandets spridning bland medborgarna, demokrati och dikta-

tur? Hur har de olika samhällsåskådningarna förändrats under intryck av den yttre politiska, ekonomiska och sociala utvecklingen?

På vilket sätt anknyter de svenska politiska partierna genom sin historia, sin samhällssyn och sina politiska program till de olika ideologierna? Partiernas egna presentationer av sina respektive program och målsättningar kan bilda utgångspunkt för ett närmare studium av deras ideologiska rötter. Olika uppfattningar kan i detta sammanhang debatteras. Har partierna, alla eller några av dem, en klar förankring i något ideologiskt system? Spelar de traditionella ideologierna fortfarande en verksam roll för deras inställning till olika samhällsfrågor? Eller har den ideologiska traditionen uttunnats till tomma talesätt utan täckning i deras faktiska handlande? Är partierna sedda mot bakgrunden av de tre stora samhällsåskådningarna enhetliga ur ideologisk synvinkel? Eller speglar vart och ett av de stora partiernas målsättningar och program inflytelser från flera av ideologierna? Är rent av ideologierna döda som politiska krafter i dagens politiska liv? Eller lever de fortfarande kvar?

Redogörelsen för det svenska partiväsendet kan ge tillfälle till närmare studium och diskussion både av politiska partiers roll i demokratiska system — de enda där de fritt får förekomma — i allmänhet och av problem som speciellt hänför sig till partierna i Sverige. Vilka uppgifter har politiska partier? På vilka sätt kan de lösa dessa uppgifter? Vilka yttre

förutsättningar är nödvändiga för att partierna skall kunna fylla sina demokratiska funktioner att samordna och kanalisera intressen och opinioner?

När det gäller partierna i Sverige kan dessa belysas t. ex. historiskt, organisatoriskt och med hänsyn till deras anknytning bland olika väljargrupper och till deras geografiska utbredning och styrka. Vilka yttre förhållanden ledde till uppkomsten av det moderna partiväsendet i Sverige? Från vilken tid kan man härleda de nuvarande politiska partierna? Vilka frågeställningar dominerade svensk politik då partierna framträdde? Hur skall man historiskt kunna förklara att den svenska partistrukturen fått den form som den i dag har? Främst sammanhänger detta med inre sociala, ekonomiska och politiska faktorer. Men även impulser utifrån har ibland spelat en betydande roll. Vilka sådana yttre impulser kan man urskilja?

Hur är de politiska partierna uppbyggda? På vilka sätt tillgodoser uppbyggnaden behoven av permanent anknytning till stora väljargrupper och av fast och effektiv ledning? Hurdan är maktfördelningen inom partierna? Vilket inflytande kan utövas av medlemmarna och de organ som närmast representerar medlemsinflytandet? Vilken roll spelar ledarskiktet och "tjänstemännen" — ombudsmän, sekreterare o. dyl. — inom partierna? Vilken roll spelar intresseorganisationer och folkrörelser för de politiska partiernas verksamhet? Hur skall man bedöma kollektivanslutning av t. ex. fackföreningar till det socialdemokratiska partiet? Problemet kan ses ur partiets synpunkt:

vilken betydelse har det för partiets styrka och effektivitet? Det kan ses ur de anslutna organisationernas synvinkel: ökar det dessas inflytande eller innebär anslutningen en inskränkning av deras handlingsfrihet som intresseorganisationer? Problemet kan slutligen ses ur individens synvinkel: är det ur principiell demokratisk synvinkel riktigt att genom majoritetsbeslut förmå människor att ansluta sig till ett parti, som de eljest inte skulle ha sökt medlemskap i?

En diskussion av förhållandet mellan partier och organisationer kan leda över till frågan om partiernas väljarstöd. Bland vilka grupper har de olika politiska partierna sin förankring? Är partiernas väljarunderlag — i något eller några fall — så klart avgränsat att man kan tala om klasspartier? Med andra ord, är något eller några av partierna speciellt inriktade på att ta särskild hänsyn till vissa avgränsade väljarkategoriers ("klassers") intressen? Partiernas program och politiska aktivitet kan ställas i relation till deras politiska väljarförankring.

Politik kostar pengar. Partiernas organisation och verksamhet i olika former drar stora utgifter. Dessa finansieras på olika sätt — genom medlemsavgifter, stöd från enskilda, organisationer, företag m. m. och sedan ett par år genom statsunderstöd. Utgör några av dessa stödformer en fara för partiernas förmåga att handla obundet av understödjarnas specialintressen? Innebär statsstödet ur demokratisk synvinkel några faror? Eller utgör det tvärtom ett stöd för och en garanti för att partierna skall kunna fungera själv-

ständigt? Vilken betydelse har pressen för partiernas verksamhet? Folkpartiet och högern har en stark press i jämförelse med övriga partier. Vilken betydelse har detta för spridningen av de åsikter som partierna företräder? Vilken roll spelar pressen som förmedlare av åsikter i jämförelse med andra mass-media, särskilt TV och radio? Frågan belyses inte speciellt i denna bok men kan behandlas med utgångspunkt från de erfarenheter som finns företrädade i olika studiegrupper.

Vilken betydelse har den svenska partistrukturen för stabiliteten i svensk politik? Varför har socialdemokraterna i omkring 35 år kunnat inta en helt dominerande ställning? Kan detta förklaras helt eller delvis med att oppositionen är splittrad? Eller är det främst ett resultat av det dominerande partiets förmåga att förnya sig och att anpassa sina målsättningar till yttre, skiftande förhållanden? Är det med andra ord mera ett resultat av socialdemokratisk självförnyelse än av oppositionens uppdelning på inbördes i många hänseenden rivaliserande grupper? Hur bör man betrakta denna stabilitet med hänsyn till demokrati och effektivitet? Kan ett långvarigt maktinnehav innebära faror för det demokratiska systemet? Skulle en snabbare växling vid makten öka partiernas känslighet inför väljargruppernas intressen? Innebär stabiliteten möjlighet till en effektivitetsfrämjande långsiktig planering eller skulle tätare växlingar i regeringsställning kunna främja en konkurrens mellan partierna som i det långa loppet stimulerar ut-

vecklingstakten i det svenska samhället?

Partiernas egna presentationer av sin samhällssyn och sina politiska program kan tas till utgångspunkt för olika slag av frågor. De speglar alla på olika sätt en tämligen enhetlig uppfattning om vilka problem som är centrala i dagens svenska samhälle. Vilken ställning intar de olika partierna till dessa frågor? Kan man urskilja några klara skiljelinjer mellan partierna på grundval av deras program? Gruppera de olika partiernas programpunkter kring sådana huvudproblem som individens frihet och rättssäkerhet, inre trygghet och yttre säkerhet. Vilken hållning intar partierna till socialpolitiken, till den ekonomiska politiken och näringslivets ställning, till försvars- och utrikespolitik? Komplettera bokens framställning med hjälp av den diskussion som förs i press, TV och radio och med de utförligare redovisningar av partiernas ställningstaganden som framgår av partiernas program och valbroschyrer och med deras faktiska ställningstagande t. ex. i riksdagen.

Partiernas framställningar av sin politik, både i denna bok och i andra sammanhang, är såväl en redogörelse för fakta som politisk propaganda i syfte att "sälja" partiet till väljarna. Om man studerar partiernas program måste man alltid ha detta förhållande klart för sig. Propagandans uppläggning kan ge en anvisning om vad som är gemensamt för partierna och vad som skiljer dem från varandra. Propagandan utnyttjar honnörordsord. En del är allmänna, värdeladdade ord som frihet, framsteg, trygghet, demokrati,

neutralitet. De återfinns hos alla partierna. Andra honnörsord anknyter mera direkt till frågor som uppfattas som partiskiljande, t. ex. rättvisa skatter, inkomstutjämning, fri konkurrens, demokratiskt inflytande över näringslivet, samhällelig planering, socialism. Om man vill veta vad som utmärker ett parti, räcker det inte med att se vilka honnörsord som partiet använder utan också vilken innebörd de lägger i dessa ord. Vad menar de med demokrati? Uttrycker det endast lika politiskt inflytande vid valurnorna? Eller innebär det också ett socialt och ekonomiskt jämlikhetsideal? Uppfattas jämlikheten som ett krav på lika goda förhållanden för alla eller lika möjligheter för alla? Vilken innebörd har begreppet skatterättvisa för en högerman och för en socialdemokrat? En väsentlig uppgift när man studerar partiernas program och propaganda blir sålunda att klarlägga inte bara vilka honnörsord som används utan också vilken betydelse varje parti lägger i dessa.

En fråga som också kan aktualiseras av partiernas programpresentationer är hur deras förhållande till regeringsmakten påverkar deras sätt att framställa attityder och målsättningar. Kan man i den socialdemokratiska presentationen spåra en auktoritativ tyngd och naturlig självmedvetenhet, som rimligen borde utmärka ett parti som i mer än tre decennier stått i ledningen för landets politik? Speglar de borgerliga partiernas detaljerade, valprogramlika sätt att presentera respektive partiers syn på samhällsfrågorna en medveten strävan att övertyga om att de

är minst lika konstruktiva, framåtsyftande och väl-orienterade som någonsin regeringen? Uttrycker de attityderna hos partier som med förväntningar ser fram emot nästa politiska kraftmätning?

Vänsterpartiet kommunisternas inlägg har en annan prägel. Det ger mycket litet av konkreta ställningstaganden till aktuella frågor, mera av filosofiska betraktelser om olika slag av politik. Kan detta ses som en naturlig inställning från ett parti som alltid har varit en aktör med begränsat direkt inflytande på politiken och utan rimliga förhoppningar att kunna påverka denna från regeringsställning?

De många frågeställningar som antytts i denna "bruksanvisning" till läsarna utgör ingen detaljerad studieplan. De bör dock kunna ge uppslag till diskussioner i grupp och studiecirkelarbete med utgångspunkt från *Parti och politik*. De som använder boken i detta syfte bör också uppmärksamma det mångskiftande material i anknytning till de uppställda frågeställningarna och med dessa besläktade problem som finns i både tidningar och tidskrifter och i annan litteratur i ämnet. Ett urval av denna litteratur finns förtecknat i slutet av boken, där också en plan för studiet av *Parti och politik* under tio sammankomster finns upplinjerad.

Nils Andrén

IDEOLOGIERNA

HERBERT TINGSTEN

Konservatismen

Ordet konservativ och konservatism — efter det latinska *conservare* = bevara — började i politisk betydelse användas i slutet av 1700- och början av 1800-talen; från Frankrike finnes belägg år 1818, från Sverige år 1834. Självfallet är att konservatism — fasthållande vid och försvar av det bestående — funnits lika länge som tänkande över politiska ting. Självfallet är också att den konservativa argumentationen ständigt kunnat arbeta på två linjer: man kan tala om en *ren* konservatism, som i förhållandet att en viss ordning och en viss institution består och länge bestått ser ett bevis för att denna ordning, denna institution, har ett värde, och om en mera rationellt inriktad konservatism, som försvarar vad som *är* såsom något utifrån mera fixerade och klart redovisade värderingar nödvändigt eller behövt. Redan hos Aristoteles möter vi dessa båda tankelinjer. Mot Sokrates' tankar på egendomsgemenskap hävdar han å ena sidan, att den privata äganderätten måste antas vara värdefull, eftersom den inte under så lång tid ersatts av något annat system, å andra sidan att egendomsgemenskapen från bestämda synpunkter — såsom bevarandet av den samhällsliga freden — måste anses skadlig.

Då ordet konservatism kom i bruk för hundrafemtio

år sedan, var det som en beteckning för den åskådning som bestred värdet och riktigheten av den tidens reform- och revolutionssträvanden, främst liberalismens idéer. Det var en kontrarevolutionär ideologi som krävde att den traditionella ordningen i sina huvuddrag skulle bevaras eller — där den, såsom i Frankrike, brutits sönder — återställas. Men kring de värden som sålunda syntes hotade eller rent av tillfälligt besegrade grupperade sig tankegångar av sakligt bestämt innehåll som för framtiden blev inslag i vad man kan kalla en allmän och permanent, om också i detaljerna högst skiftande, konservativ åskådning.

Den rena konservatismen

Vad är då den *rena* konservatismen? Den franske historikern Taine, som på 1870-talet skrev sitt stora verk om "Det samtida Frankrikes ursprung", omtalar att han länge tänkt över de slutledningar, som kunde dras av hans undersökning, och till sist stannat vid en enda sats: "Ett mänskligt samhälle, och framför allt ett modernt samhälle, är en stor och invecklad sak." Denna tanke som Taine själv säger vara "så enkel, att den verkar barnslig", har med rätta förklarats vara en grundläggande konservativ synpunkt. Den mänskliga kultur, den någorlunda fasta och i regler fixerade ordning, som man uppnått i den moderna staten, är ett resultat av många seklers ansträngningar: genom att rubba den, genom att kull-

kasta den, riskerar man ett återfall med oanade följder; det är ett språng in i det farliga och okända, ett hopp i Niagara, som Carlyle sade inför 1867 års engelska rösträttsreform. Inte utan skäl har det sagts att denna inställning utgår från en pessimistisk uppfattning av människorna, medan radikalismen i alla dess former är optimistisk. Det är en med möda tyglad människa, som den konservative godtar i resignation, under det att upplysningsmannen och utopisten tror på frigörelsens möjlighet och välsignelse.

Edmund Burke

Denna konservativa attityd klarlades med ojämförlig talang av engelsmannen Edmund Burke (1728—1797), som under inflytande av den franska revolutionen blev den bestående ordningens store försvarare. Hans huvudtes är att samhället, staten eller folket — vilket ord som i dessa sammanhang begagnas är likgiltigt — utvecklats genom en sakta fortgående process, en naturlig och organisk process, som föga påverkats av medvetna försök att leda och planera. Det givna, det bestående samhället måste därför betraktas som utgångspunkten för allt handlande, inte som något obestämt och ofärdigt, som en lera möjlig att forma efter människans förnuft och vilja. Till hans berömda uttalanden hör saker sådana som dessa: "författningar växer fram och tillverkas inte"; "när jag reformerar skall det ske för att bevara"; "vi är rädda för att sätta människorna att leva och handla

var och en på sitt eget förråd av förstånd, ty vi miss-tänker att varje människas förråd är obetydligt och att individerna gjorde riktigare i att anlita nationernas och generationernas samlade kapital". Han prisar vanan, traditionen, fördomen och misstror förnuftet, logiken och planmässigheten. "Vår författning", skriver han, "är en härdvunnen författning; den är en författning, vars auktoritet uteslutande ligger däri, att den funnits sedan urminnes tid. Hävden är den mest vägande av alla rättsgrunder. Det är en presumption till förmån för varje stabilt styrelsesätt gentemot varje oprövat förslag, att under det förra folket sedan lång tid levat och blomstrat. Hävden är ej blott ett val för en dag eller av en generation av människor, ej ett oroligt och tanklöst val; den är ett övervägt val av skilda tider och generationer; den innebär en författning tiotusen gånger bättre utformad än genom ett val, ty den uppstår ur de särskilda omständigheter, tillfälligheter, lynnesdrag, karaktärsegenskaper och moraliska, medborgerliga och sociala vanor som utmärker ett folk." Helt i denna anda försvarade hertigen av Wellington år 1830 det engelska underhusets sammansättning, trots att flera storstäder saknade representation och en mängd platser tillsattes av ett fåtal godsägare. Det småningom framvuxna brittiska systemet var enligt Wellingtons mening idealiskt, och en liknande ordning borde införas överallt — tyvärr, fortsatte han, "är människans natur oförmögen att på en gång nå så lysande resultat".

Alla de nyckelord som liberalismen och senare

socialismen framförde kunde från dessa utgångspunkter kritiseras eller omtolkas. Det mänskliga förnuftet — hur kunde man av dess hugskott vinna bättre ledning än av seklers samlade visdom? Framsteget — det måste innebära en långsam, halvt omedveten förändring i överensstämmelse med människans natur, inte en väldig omvandling efter en planritning av några dristiga intellektuella. Lycka — bestod den inte i att alla kände sig förankrade i en stabil ordning, med tröst för de sämst lottade i tron på himmelsk salighet? Jämlikhet: själva samhällsordningen förutsätter över- och underordning och den existerande hierarkin har utbildats av historien själv. Frihet: behöver inte de okunniga, av bedrägliga nyheter lockade, av onda begär bestämda människorna, det stöd som statsledningen och kyrkan kan ge?

Joseph de Maistre

De extrema, ofta uppenbart överdrivna uttryck, som denna tidiga konservatism överflödar av, förklaras till stor del genom att den franska revolutionen var den ständigt åsyftade motståndaren; denna revolution hade börjat med måttliga reformer och fortsatte med de mest våldsamma omstörtningar: måste inte, frågade man sig, alla större politiska reformer leda till liknande excesser? Det var en överklass i panik, en detroniserad eller med detronisering hotad överklass som utformade den äldre konservatismen. Det ser man hos Burke, det ser man kanske ännu klarare hos

den främste franske kontrarevolutionären, Joseph de Maistre (1753—1821). Tiden, skriver de Maistre, är "Guds premiärminister för denna världs departement"; förhållanden och institutioner som består under lång tid, kan antas äga gudomlig sanktion. Till vördnaden för traditionen sluter sig misstro till förnuftet; "tvivel skapar böckerna", förklarade de Maistre, medan enfalden prisas som en Guds gåva. "Statsstyrelsen är en verklig religion; den har sina dogmer, sina mysterier, sina präster. Att underkasta den debatt är att döda, ty den lever av politisk tro." De fastslagna sanningarna måste av överheten skyddas mot oron och tvivlet; folket blir därmed lyckligt, ty det får samvetsro. "Det är på grund av inkvisitionen, som det under de senaste trehundra åren funnits mera lycka och lugn i Spanien än i det övriga Europa."

Hegel

Ojämförligt mera systematisk än de berörda tänkarna är tysken Georg Friedrich Wilhelm Hegel (1770—1831). I dennes alla livsområden omfattande filosofi ingick ett konservativt drag av väsentlig betydelse för den följande debatten. På samma sätt som andra konservativa författare söker Hegel visa att vad som är, är förnuftigt; att något är förnuftigt innebär härvid, att det kan begripas som led i en moralisk ordning. Det nya hos Hegel är emellertid, att det varande göres förnuftigt och därmed etiskt riktigt genom att insättas som länk i en utvecklingskedja; att något ter

sig orimligt och olämpligt kan erkännas samtidigt som det — utifrån en bedömning som omfattar hela historien — påstås utgöra en nödvändig genomgång till ett högre stadium. Då Hegel formar den berömda satsen "vad som är förnuftigt är verkligt; och vad som är verkligt är förnuftigt" menar han visserligen inte att allt som existerar är rationellt; han gör tvärtom gällande att förhållanden och institutioner kan vara överkliga och oförnuftiga, rena biprodukter utan värde för det historiska förloppet. Men hans tendens är att om möjligt se det existerande såsom verkligt eller förnuftigt. "Att se förnuftets ros i samtidens kors och att därför glädja sig åt detta, denna förnuftiga insikt är", skriver han, "den försoning med verkligheten som filosofin bjuder dem, vilka en gång mottagit den inre anmaningen att begripa . . ." Genom Hegel mobiliseras alltså även det mänskliga förnuftet till det beståendes försvar.

Med den konservatism som här antytts förknippas dels en rationell och ofta träffande kritik av motståndarens idéer, särskilt den utopiska tron på möjligheten att radera allt och börja på nytt med fria händer, dels ett förhålligande av det bestående och det förgångna. Främst den tyska romantiken gjorde här en betydande insats både genom att i praktfulla färger skildra den ordning som var dömd till undergång och genom att bidra till en djupare förståelse av det historiska skeendet.

Konservativa grundtankar

Den rena konservatismen söker visa att en presumption finns till förmån för det bestående, ofta genom ett slags antiintellektualism, som mot det bräckliga förnuftet ställer instinkten eller generationernas samlade visdom. Men denna konservatism är ej mer än en yttre försvarslinje, en bastion framför huvudfästningen. I andra hand upptas den sakliga, den till bestämda frågor begränsade debatten; man söker med rationella argument motivera de väsentliga dragen i den politiska verklighet som angripes. Jag skall här stanna blott vid några centrala moment.

Staten eller folket — efter nationalitetsprincipens genombrott den genom språk, härstamning, vanor och föreställningar sammanknutna nationen — ställes i centrum. Här är den ram, inom vilken kulturen växt fram, inom vilken de enskildas stridiga intressen tyglats till samverkan, traditionens, ordningens, enhetens och stabilitetens fäste. Stundom uppfattas staten som en organism, en av naturen skapad individ av högre rang än de enskilda människorna. För att staten skall vara stark, krävs en handlingskraftig, fast, av växlande opinionsströmningar oberoende styrelse. I den äldre konservatismen rättfärdigades från dessa utgångspunkter monarkens och adelns maktställning. Arvet, den självständiga ställningen, som tänktes skydda mot inflytelser från klass- och privatintressen, uppfostran i en på traditionens bevarande och statsintressets hävdande inriktad miljö ansågs

predestinera till makt. Man hänvisade också, liksom patricierna i det gamla Rom, till organismtanken som ett bevis på att skilda funktioner måste anförtros åt olika personer eller olika stånd. Monarken förhåller sig till andra statsorgan som huvudet till lemmarna, skrev schweizaren Bluntschli; "huvudet kan inte avskiljas från kroppen eller ges jämlikhet med denna utan att människans liv utplånas". Mindre extravagant framföres samma tankelinje i hävdandet av den administrativa skicklighetens avgörande betydelse. Då statsverksamheten tänkes som ledning av ett i huvudsak statiskt, föga föränderligt system, blir förvaltningen det väsentliga och för en god förvaltning fordras inte "riktiga" åsikter utan i första rummet teknisk kompetens. Med allt detta följer ett försvar i stort sett för den bestående hierarkin, politiskt, ekonomiskt och socialt. Demokratin med dess oenighet och partitvister framstår inte bara som en fara för kontinuiteten och kompetensen utan som ett hot mot själva enheten. Och då enheten är det enda väsentliga, blir sociala och ekonomiska skillnader av underordnad vikt.

Då staten ställes i förgrunden innebär detta också att man tillerkänner utrikespolitiken ett ovillkorligt företräde. Den statliga enheten skall upprätthållas och hävdas i konkurrens, eventuellt i strid med andra stater. I den äldre konservatismen mötes ofta försvar för kriget eller i varje fall försök att bevisa dess ofrånkomlighet. Under alla förhållanden skall den statliga särprägel bevaras; en fredlig sammanlevnad

får inte förstöra folkens individualitet. I olikhet med de rationalistiska framstegsmännen tänkte man sig en differentierad, för de skilda folken särpräglad utveckling under bevarande av det huvudsakliga i gamla vanor och föreställningar.

Vid sidan av staten står kyrkan och religionen i centrum av den konservativa, kontrarevolutionära åskådningen; med någon schematisering kan det sägas, att medan revolutionärernas nyckelord var mänskligheten och individen, var deras motståndares Gud och staten. Den religiösa linjen kommer fram på olika sätt. Ofta åberopas Gud som garant för det system som försvaras; det under lång tid bestående, det såsom nödvändigt betraktade, det mäktiga anses ytterst rättfärdigat genom Guds vilja. Religionen och kyrkan betraktas som nödvändiga för moralen och inte minst för samhällslugnet och statsauktoriteten. Genom sin förbindelse med kyrkan blir staten, skriver Burke, föremål för en "hälsosam vördnad" bland medborgarna. Burke uppmanar de härskande klasserna till religiositet. Om dessa klasser genom sitt uppträdande "syntes se den moraliska och materiella världens stora ledande princip såsom blott en uppfinning för att hålla massan i lydnad, måste de förstå, att ett sådant uppförande skulle omintetgöra den sluga beräkning som ledde dem. De skulle finna det svårt att få andra att tro på ett system som de själva uppenbarligen inte trodde på."

De riktningar i skilda länder som kallade sig konservativa eller som i efterhand betecknats som kon-

servativa verkade i den anda och för de syften som nu angivits: de ville i det stora hela bevara det bestående, försvarade monarkin, de privilegierade klasserna, kyrkan, religionen, den sociala och ekonomiska hierarkin. De anknöt i första hand till vad man kan kalla de äldre samhälls- och yrkesgrupperna — de grupper som dominerade före industrialismen och kommersialismen — adeln, prästerskapet, ämbetsmännen, militären, de besuttna jordbrukarna. Motståndarna fann sitt klientel främst bland de grupper, som under samhällets omvandling växte i styrka och inflytande: företagare, affärsfolk, fria yrken, industriarbetare. Men det är givet att konservatismen som politisk rörelse i mycket gestaltade sig olika allt efter de skilda staternas speciella förhållanden och även de ledande personernas karaktär och temperament. En konservativ i England eller i Sverige låt oss säga år 1825 hyste i många avseenden, t. ex. i fråga om den politiska friheten och folkrepresentationens befogenheter, sådana åsikter som i Österrike och Preussen, ja, även i Frankrike betraktades som radikala och samhällsupplösande. Det ligger i konservatismens natur att den ständigt anpassar sig: vad som i dag ter sig som en farlig nyhet blir i morgon ett erkänt inslag i en bestående ordning, som man ivrigt kämpar för att bevara.

Konservatismens utveckling

Redan under 1800-talets förra hälft framträder därför skilda varianter inom konservatismen. På vissa håll sökte man värja hela det system av privilegier och traditioner, mot vilket den franska revolutionen riktat sig. På andra håll godtogs liberalismens ekonomiska lära likaväl som dess politiska frihetskrav; i England fanns på dessa punkter omkring 1850 inte någon större skillnad mellan konservativa och liberaler. En rad konservativa författare och politiker — såsom Disraeli och Shaftesbury i England, Stahl i Tyskland — krävde sociala reformer, dels av medkänsla för de fattiga, dels såsom motgift mot mera radikala fordringar; det kan talas om en socialkonservatism liksom om en socialliberalism. Även om de konservativa i regel stod fast vid privilegiestaten och avvisade demokratiska krav, räknade några konservativa tänkare med att en utvidgning av de stora massornas inflytande skulle kunna på lång sikt vara till fördel för den bestående ordningen — var inte just de lägst ställda folkgrupperna mest hängivna den politiska och religiösa auktoriteten?

Konservatismens utveckling under det senaste århundradet företer än större variation. I många länder har frontställningen mot liberala och demokratiska åskådningar successivt uppgivits; inte sällan har de konservativa på viktiga punkter slagit vakt kring den äldre liberalismens ekonomiska grundsatser under godtagande av den politiska friheten och folkstyrel-

sen. De gamla värdeorden har stått kvar — tradition, ordning, enhet, stabilitet, auktoritet, fasthet, statens överhöghet, nationell gemenskap, hävdvunnen tro — men de har tillämpats på helt nya situationer. I några länder har konservatismen däremot understött och nära nog sammansmält med rörelser, som på anti-rationalistisk och nationalistisk bas omvandlat demokratin i diktatur; denna konservativa inställning kan betecknas som en till det yttersta, till det absurda driven konsekvens av tanken, att man genom omdaningar av begränsad omfattning och i samhällsbevarande regi skall trygga det väsentliga i det bestående. I stort sett framstår likväl konservatismen i våra dagar som en demokratisk riktning vid sidan av liberalism och socialdemokrati. Och i de länder, som minst skadade gått igenom de senaste årtiondenas stormar, kan dessa tre riktningar ses som banérförare för idéer som godtagits av det stora flertalet: idéerna om nationell sammanhållning, politisk frihet och social rättfärdighet.

Liberalismen

Ordet liberal började, som en svensk forskare — Arthur Thomson — klarlagt, användas i politisk betydelse i Frankrike och England omkring år 1800. Det möter i liknande betydelse i den svenska debatten år 1809. Det förekommer i Esaias Tegnér's jubelfesttal år 1817 och några satser ur detta tal är storslagna uttryck för den tidens politiska liberalism. Folken fordrar frihet, skriver Tegnér. "De fordrar endast vad statens natur självant kräver, så vida den skall vara en bildningsanstalt för mänskligheten, och icke en negerplantage med miljoner slavar och en enda herre med sina underfogdar . . . De fordrar yttrandefriheten så fri och oförkränkt, som ordningen och landets säkerhet kan medgiva, emedan den är frihetens andedräkt, emedan var och en, som onödigtvis inskränker den förråder, att han, lik Orientens tyranner, vill betjänas endast av stumma slavar. De fordrar, att man icke skall gäcka dem med ett tanklöst hjärnspöke om rättigheter, ärvda inom en enda släkt, som aldrig kan förverkas varken genom missbruk eller oskicklighet. De fordrar ett liberalare förhållande stånden emellan, personlig säkerhet och helgden av rättigheter, som naturen skänkt varje mänsklig varelse."

Ingen fast utformad doktrin

Vid ett försök att teckna de huvudsakliga dragen i den äldre liberalismen, liberalismen fram till ungefär mitten av 1800-talet, måste först fastslås, att den inte innebar, och aldrig inneburit, någon fast utformad doktrin. Vad vi avser med ordet, och vad man rimligen kan avse, är de skilda synpunkter, krav och stämningar som efter hand kom att framstå som en vag enhet, som en politisk tendens snarare än som en politisk åskådning. Det är också nödvändigt att erinra om att denna liberalism byggde på och i vissa hänseenden innebar en konkretisering av de föreställningar som kallas upplysningens och som trängde fram till en maktställning genom de amerikanska och franska revolutionerna i slutet av 1700-talet. De stora honnörsorden — orden med auktoritet — i denna andliga miljö var förnuft, framsteg, lycka, jämlikhet och frihet. Förnuftet, fritt och obundet, om också givet människorna av en högre makt, skulle ge insikt om naturens lagar och leda den enskilde och staten till handlingar, tjänande allas väl. Framsteget, andligt och materiellt — medförande kultur, rikedom och fred — var en frukt av förnuftets verksamhet; jorden var inte ett lidandets och prövningens förrum utan kunde i framstegets hägn gestalta sig som en himmel för de levande. Lycka: det ordet klarlade å ena sidan att det var jordiskt välstånd och jordisk glädje man sökte, å andra sidan att det gällde den enskildes väl, inte statens styrka eller de härskandes makt. Jämlik-

het betydde lika legala möjligheter för alla: bort med privilegier för adel och kyrka, med ärvda företräden, med olikställighet inför lagen, med begränsningar av rätten att välja yrke. På en gång medel och mål var friheten; fria från statstvång och en i allt ingripande överhet skulle de enskilda människorna göra sina yttersta insatser, med förnuftets hjälp vinna lyckan och säkra framsteget. Det var en storslagen jordisk utopi, inspirerad av den religiösa tro som, vare sig omfattad eller förkastad, inte längre skulle hindra människorna att göra det bästa av sitt timliga liv.

För den liberalism, som blev ett av de bestämmande dragen i 1800-talets västerland, var friheten parollen framför andra. I dess namn angreps statens anordningar på alla områden; frihet var detsamma som frihet från staten. Många drömde rent av om en tid, då den fredliga sammanlevnaden mellan och inom folken skulle vara så tryggad att all statsmakt, all överhet skulle försvinna, kastas bort som en krycka, obehövlig för en frigjord mänsklighet.

Kravet på ekonomisk frihet

Den ekonomiska friheten var det ena huvudkravet för denna tidiga liberalism. Om staten medgav fritt yrkesval, fri prisbildning, fri handel, skulle den enskildes handlande i eget intresse främja det allmännas bästa. Var och en skulle ägna sig åt det yrke som passade honom bäst, tillverka de varor som för tillfället var de mest efterfrågade och alltså betingade

det relativt högsta priset, placera sina pengar där de bäst behövdes och därför gav den högsta räntan. På detta sätt skulle, enligt Adam Smiths liknelse, "en osynlig hand" dirigera arbetskraft och priser på det sätt som bäst påverkade produktionens utveckling och därmed snabbast höjde det allmänna välbefindandet. Näringslivet hade, skrev Jeremy Bentham, den brittiska utilitarismens store man, blott samma bön till staten som filosofen Diogenes till Alexander: "Gå åt sidan, så att solen får skina på mig." Detta låt-gå eller laissez-fairesystem skulle, försäkrade man, i det långa loppet främja inte bara den totala produktionen utan också den materiella jämlikheten. Den mest entusiastiske av alla liberala ekonomer, fransmannen Bastiat, skrev i sin bok "Ekonomiska harmonier", att "alla principer, alla motiv, alla intressen samverka till ett stort slutligt mål . . . ökad jämlikhet för individerna under förbättring av allas läge". Det fanns, det är sant, en mera pessimistisk variant av liberalismen, Malthus' teori om att folkökningen tenderade att vara snabbare än produktionsökningen, men den ledde i praktiken till samma krav på ovillkorlig frihet för näringslivet.

Till den liberala tankegången hörde fri handel inom staterna och fri handel mellan staterna. Då den stora frihandelsstriden utkämpades i England på 1830- och 1840-talen betraktades den begärda reformen av dess anhängare som ett avgörande framsteg i hela mänsklighetens utveckling. "Jag ser", yttrade Richard Cobden i ett tal strax efter segern 1846, "i

frihandelsprincipen en grundsats, som i den moraliska världen skall verka på samma sätt som tyngdlagen i universum, den skall föra samman människorna, upphäva motsättningarna i fråga om tro, ras och språk, och förena oss alla genom den eviga fredens band . . .”

Den lugna förvissningen att allt gick till det bästa blott friheten fick råda ledde stundom till ett belåtet godtagande av lidanden och sociala skillnader, som för oss ter sig underligt cyniskt. I en använd populär ekonomisk handbok från 1820-talet av Madame Marcet undervisas om den harmoni som råder trots alla skenbara svårigheter. ”Den rike och den fattige är nödvändiga för varandra,” sägs det. ”Utan de rika skulle de fattiga dö av hunger och om det icke funnes några fattiga skulle de rika bli tvungna att arbeta för att leva. Jag har ofta tänkt att en av försynens mest välgörande anordningar består däri, att användandet av de fattigas krafter är nödvändigt för den rike för ökningen av hans förmögenhet.” Den rikes lyx var ett medel att bereda de fattiga arbetstillfällen. ”När den rike köper grannlåt som gör att den fattige får köpa bröd, se då tycker jag det är som det skall vara”, förklarar vår Fredrika Bremer. Den som hade insikt i ekonomins lagar kunde festa inte bara utan ont samvete utan i känslan av att verka för det allmännas bästa.

Det var mycket som denna gammalliberalism förbisåg. Den krävde frihet från staten men såg dock i staten äganderättens, avtalsfrihetens och arvsrättens

upprätthållare. Den beaktade inte att den mekanism, som bar den osynliga handens signatur, skulle för att rätt funktionera fordrat en kunskap om läget, en reell handlingsfrihet, en snabbhet i transaktionerna som var otänkbara. Den fäste sig inte vid den verklighet som kunde tvinga den hungrande att sälja sitt arbete för en spottstyver medan den rike kunde vänta och förhandla. Den bortsåg från den tendens till uppdelning i rika och egendomslösa som framträdde med den i den liberala ekonomins hägn fortskridande industrialiseringen. Många anser, skrev Erik Gustaf Geijer redan 1834 med stöd av erfarenheter från en resa i Tyskland, "att yttersta följden av en blott på den individuella konkurrensen ställd industri blir rikedomens och fattigdomens hopande i särskilda fientliga massor".

Redan under detta skede uppträdde liberaler — även medlemmar av den industriidkarnas och affärs-männens medelklass som bildade liberalismens kärntrupp — med kritik av det obegränsade laissez-faire-systemet och krav på socialpolitiska reformer. Men i stort sett var intill mitten av 1800-talet gammal-liberalismen förhärskande.

Kravet på politisk frihet

Den andra frihet som den unga liberalismen främst ville förverkliga och befästa var den medborgerliga eller politiska friheten. Även detta frihetsbegrepp hade sin spets riktad mot staten — den stat som för-

bjudit eller begränsat politisk opposition, som upprätthållit censur över tidningar och böcker, som föreskrivit en bestämd religion för sina medborgare eller åtminstone inskränkt deras möjligheter att efterleva och förkunna en tro. Det var fråga om yttrandefrihet, tryckfrihet, frihet att bilda politiska partier, religionsfrihet.

Denna frihet framstod som ett egenvärde, som något odiskutabelt gott, ty vad man eftersträvade var den enskildes självutveckling, hans mognad i största möjliga obundenhet. "Den som i friheten söker något annat än friheten själv, är född till slav", skrev fransmannen Tocqueville, författare till det ryktbara arbetet "Om demokratin i Amerika" och en av den tidiga liberalismens mest typiska gestalter. Men man trodde också att den fria debatten och friheten att välja åsikt skulle leda till att förnuftiga, riktiga beslut ständigt utformades. Liksom när det gällde ekonomin skulle också inom politiken friheten ge segern åt den duktigaste konkurrenten, åt den bästa åsikten, och därmed verka till allas väl. Engelsmannen James Mill preciserar tankegången: "Varje människa med förnuft är van vid att väga skilda skäl och att ledas och bestämmas av de starkaste. Då olika uppfattningar motiveras med samma omsorg och samma skicklighet kan med moralisk säkerhet påstås att även om några få misstar sig, det stora flertalet bedömer saken rätt, och att alltså de starkaste skälen, vad saken än gäller, framkallar det starkaste intrycket." I förgrunden stod tryckfriheten; en fri press, presenterande skilda åsik-

ter för ett alltmer upplyst folk, var garanten för den debatt ur vilken förnuftets gnista skulle springa fram. Det vore bättre, enligt den amerikanske presidenten Thomas Jefferson, med "tidningar utan en statsstyrelse" än med "en statsstyrelse utan tidningar"; hur än statsskicket är beskaffat, skrev fransmannen Constant, är "pressfriheten medborgarnas enda skyddsvakt". Religionsfriheten skulle göra det möjligt för var och en att ansluta sig till den tro som bäst passade honom. Även på detta område framförde vissa liberaler konkurrenstanken: de religiösa samfundet — utan någon förbindelse med eller något stöd av staten — skulle tävla med preciserade tros-läror och stränga moraliska krav och denna tävlan skulle medföra de enskilda människornas sedliga förbättring.

Bakom denna kult av friheten låg — liksom på det ekonomiska planet — en fordran på ett slags självstyrelse för de enskilda och de fritt sammanslutna grupperna. Minoriteterna måste skyddas — de sociala, politiska, religiösa, nationella minoriteterna. Statsmakten var moraliskt, och borde även juridiskt vara bunden inom snäva gränser; den fick inte förvandla, dirigera och likrikta utan blott öppna vägar till fria insatser. För att säkerställa friheten och autonomin kunde skilda anordningar i statsskicket anlitas. Grundläggande bestämmelser infördes i svårföränderliga författningar och fick därmed särskild helgd. Kvalificerad majoritet fordrades för vissa beslut. Genom ett system av vikter och motvikter i statslivet

— statsorgan tillsatta enligt skilda metoder och med tendens att motverka varandra — gavs garantier mot snabba och genomgripande statsåtgärder. Samma syfte tjänade en decentralisation, som gav omfattande befogenheter åt lokala organ.

Gammalliberalismen och demokratin

Med det sagda är redan antytt att den äldre liberalismens grundsatser om politisk frihet inte behövde förenas med vilja till genomförd folkstyrelse — till demokrati i form av allmän och lika rösträtt som bas för de verkställande och lagstiftande organen. Tvärtom: denna liberalism var i stort sett mistrogen eller kritisk mot fullständig demokrati; den verkade för en begränsning av rösträtten till de mera besuttna och upprättande av särskilda politiska organ till bevakande av deras intressen. Liksom den ekonomiska liberalismen var den politiska liberalismen i första rummet medelklassens företrädare, och det var dess makt den ville säkerställa. Enligt de rösträttsbestämmelser som utformades under detta skede var i regel flertalet vuxna män — och alla kvinnor — uteslutna från valrätt; undantag utgjorde blott Förenta staterna och — under korta tider — Frankrike.

Motiveringen till denna hållning bestod ofta i resonemang utan speciellt liberal prägel: endast den som hade "en andel i landet", dvs. egendom, kunde antas intressera sig för allmänna angelägenheter; den stora massan var för okunnig för att handla i sitt eget sanna

intresse. Viktigare är emellertid att den genomförda demokratin var fruktad just ur liberalismens synpunkt, den tedde sig som en fara för den ekonomiska och den politiska friheten. Skulle inte en egendomslös majoritet utnyttja sin makt för att krossa äganderätten och därmed en hörnsten i den liberala samhällsbyggnaden? ”Jag är motståndare till den allmänna rösträtten därför att jag är övertygad om att den skulle medföra en förstörande omvälvning”, yttrade historikern Thomas Macaulay i debatten före 1832 års begränsade brittiska rösträttsreform; bakom reformförslaget, fortsatte han, står ”Englands medelklass, med blomman av aristokratin i sin spets och blomman av de arbetande klasserna bakom sig”. Och i en rösträttsdebatt tio år senare fullföljde samme Macaulay tankegången. ”Om det erkännes att samhällets välfärd beror på äganderätten, är det tydligen orimligt att ge herraväldet i staten åt en klass, som sannolikt inte skulle respektera denna institution. Den ojämnhet med vilken egendomen är fördelad är uppenbar för alla. De skäl som ovedersägligt bevisar att denna ojämnhet är nödvändig för alla klassers välfärd är inte lika uppenbara.” Så resonerade flertalet av tidens liberala utanför USA, där den allmänna rösträtten — delvis på grund av att befolkningens massa var självägande bönder — hade genomförts utan alltför stora slitningar och utan svåra sociala konflikter som följd.

Men demokratin var även, sade man, farlig för den politiska friheten. Den okunniga massan var — det

visade erfarenheter från skilda länder — bunden vid de av aristokratin och kyrkan representerade föreställningar som bekämpades av liberalismen; om den inte följde dessa traditionella auktoriteter kunde den — tänk på Napoleon I och Napoleon III — väntas följa hänsynslösa maktsträvar, som begagnade folkgunsten för att trygga sitt välde genom frihetens förstörande. Denna uppfattning, som ofta möter i tidskrifter och parlamentsdebatter, utformades klarast av Tocqueville. Enligt hans mening var demokratin kanske möjlig i Amerika, med dess avskildhet från yttervärlden och säregna förutsättningar; i en europeisk stat måste däremot folkstyrelsen snart slå över i en despoti, ”mera olidlig än någon av Europas absoluta monarkier”. En sådan despoti, skrev han, ”skulle vara mera total om också mera skonsam än cäsarernas: den skulle förnedra människorna utan att plåga dem. En sådan styrelse bryter inte viljorna utan uppmjukar, böjer och styr dem . . . den återhåller, undertrycker, dämpar, förslöar och den kommer slutligen att förvandla varje folk till en hjord av ängsliga och flitiga djur, med regeringen som herde.”

Vid sidan av dessa liberaler, som av omsorg om den privata äganderätten och den politiska friheten var motståndare till den allmänna rösträtten, fanns redan i början av 1800-talet andra som krävde fullständig demokrati. Till dessa hörde utilitaristerna i England, Jeremy Bentham och James Mill och något senare John Stuart Mill. Men det är betecknande att dessa tänkare förutsatte att även i en stat med allmän

rösträtt medelklassen skulle bli utslagsgivande, den skulle just genom sin mellanställning kunna medla mellan ytterligheterna och den skulle genom sina insikter bli den stora massans ledare. Flertalet skulle förstå, att en begränsad statsmakt och ett stort utrymme för individuell självständighet låg i allas intresse och den ekonomiska likaväl som den politiska friheten skulle alltså kunna bevaras.

Den äldre liberalismens misstag

Från vår tids utsiktspunkt är det lätt att fastslå att den äldre politiska liberalismen på vissa punkter var för optimistisk, på andra för pessimistisk. Dess tro på debattens värde, eller rättare på dess förmåga att leda till klarhet och enighet, var ohållbar: dels kan man i de flesta fall inte tala om en logiskt riktig lösning av samhällsfrågan — det gäller mera en avvägning mellan krav än ett val mellan slutledningar — dels är själva föreställningen om människan som bestämd av ett välförstått intresse, vare sig för eget eller allas väl, orimlig. Å andra sidan var den med de nämnda föreställningarna oförenliga pessimism, som i den genomförda demokratin såg äganderättens och den politiska frihetens undergång, alltför mörk. Det framgår bäst av att vår tid anser politisk frihet och majoritetsstyre som lika väsentliga sidor av folkstyrelsen. Men ingen kan, med tanke på samtidens diktatorer, förneka att det låg ett uns av sanning i Tocquevilles ord om faran för att en med folkets stöd

upprättad despoti kunde förvandla människorna till "en hjord av ängsliga och flitiga djur".

Liberalismens omvandling

Hur liberalismen med friheten som fältrop verkade på andra områden skall jag ej söka angiva. Låt mig blott erinra om några ting. Den nationella självbestämmningsrätten, de genom språk och tradition särpräglade folkens rätt till självständighet eller åtminstone vidsträckt självstyrelse, blev snart ett inslag i liberalt tänkande. Staten—folket skulle vara en individ i världen liksom den enskilda människan inom nationen, och i tecknet av denna internationella individualism var freden och samarbetet tryggade — lika väl som inom nationerna. Genom upplysning skulle alla bli medvetna om sitt sanna intresse och därmed goda liberaler; skolläraren, sade lord Brougham under parlamentsdebatten 1832, är mäktigare än alla soldater i krigsrustning. Förespråkare för kvinnornas emancipation framträdde redan vid denna tid under hänvisning till de liberala idéerna. Genom självstyrelse i kommunen och inom sammanslutningar skulle individualismen förenas med frivillig och begränsad kollektiv verksamhet.

Den miljö av idéer, ur vilken liberalismen i sin ursprungliga form växte fram, har avlösts av en strävar, mera skeptisk, kritisk och pessimistisk atmosfär. Orden förnuft, framsteg, lycka, jämlikhet och frihet är fortfarande honnörsord för de flesta men de ter

sig nu mera komplicerade och mera problematiska. Ingen tror nu på friheten som en nyckel till alla dörrar, ett svar på alla frågor. På de punkter där ordet är någorlunda entydigt har det mist mycket av sin auktoritet; den nationella självbestänningsrätten säkrar inte freden, det har vi fått lära oss, och den internationella frihandeln, i och för sig en långt mera avlägsen möjlighet än för hundra år sedan, framstår lika litet som en kungsväg till mellanfolklig gemenskap. Den ekonomiska friheten kan ej längre ses blott som en frihet gentemot staten; statsingripandet kan tvärtom vara ett medel att ge det utrymme, det materiella och andliga utrymme för den enskilde som för alla är åtminstone en av sidorna i begreppet frihet. Medelklassen — hur man nu definierar ordet — har intet privilegium på politisk visdom och kan, lika litet som den absolute monarken dessförinnan, betraktas som det allmänna intressets målsman; den äldre liberalismen rationaliserade här en önskedröm.

Hur liberalismen förändrats inför dessa ändringar i insikter och föreställningar skall jag ej söka skildra. Nödvändigt är blott att erinra om att den gamla ekonomiska liberalismen är död, att socialreformismen erkännes av alla utom ett fåtal föga kända teoretiker, att demokratin blivit inte bara godtagen utan proklamerad som central. Det är främst genom sitt patos för den politiska friheten och sitt motstånd mot socialisering, som den nya liberalismen anknyter till liberalismen för hundra år sedan.

Socialismen

Ordet socialism började användas några årtionden senare än ordet liberalism. I Frankrike finns belägg för ordet år 1832, i England år 1834; i Sverige tycks det ha dykt upp först under det stora revolutions- och orosåret 1848. Någon klar och entydig mening hade begreppet inte, och *har* det inte — lika litet som andra politiska beteckningar av liknande art. Men helt allmänt kan det sägas innebära en strävan att överföra äganderätten eller i varje fall kontrollen över produktionsmedlen eller de viktigaste av dessa från enskilda personer till en kollektiv enhet, vare sig hela samhället eller kommunerna eller sammanslutningar av producenter; stundom har man gått längre och krävt totalt avskaffande av all enskild äganderätt — tidigare betecknades denna variant av socialism ofta som kommunism. Två synpunkter har starkt framträtt i motiveringen för socialisering: man har räknat med en gemensam planering av produktionen och i samband härmed krävt fullständig eller i varje fall större ekonomisk och social jämlikhet.

Socialistiska tankegångar kan spåras hos många tänkare sedan årtusenden tillbaka. I flertalet av de utopier, de drömmar om ett lyckligt och problemfritt samhälle, som framställts sedan Platons tid, finns det socialistiska inslag; ofta har man tänkt sig att all

hushållning skulle bli gemensam och all äganderätt avskaffas. Men som politisk rörelse av betydelse föds socialismen under 1800-talet. Att den gör det och att den kommer senare än liberalismen är ingen tillfällighet. Båda åskådningarna har sin rot i 1700-talets rationalism; båda har utgått från samma nyckelord, samma kungstankar, tron på förnuftets kraft att forma miljö och människor, tron på den jordiska lyckans betydelse, på framsteget, friheten och jämlikheten. Det var i en liberal atmosfär av politisk frihet som socialismen kunde växa sig stark.

Socialismen och liberalismen

Men samtidigt kan den unga socialismen kännetecknas som en reaktion mot den liberalism som slog igenom med de amerikanska och franska revolutionerna i slutet av 1700-talet. De frågar den ställde innebar en kritik av den liberala doktrinen, under användning av samma grundläggande begrepp. Vad innebar, sade man, ordet frihet, om det blott brukades som ett värn mot statsingripande på alla områden? Människor kunde ju leva, och flertalet människor levde, i andlig och lekamlig ofrihet under de ekonomiskt starkares välde alldeles oberoende av att staten inte längre var samhällslivets herre och kontrollör. Vad betydde jämlikhet, om den var begränsad till likhet inför lagen — en lag som dock skyddade äganderätten och arvsrätten och framtvang avtalens fullgörande. Om verklig jämlikhet kunde man inte

tala, då människorna var uppdelade i rika och fattiga och de senare i alla hänseenden — utom rent formellt juridiskt — var sämre ställda än de förra. Vad innebar broderskap, om samhället trots avskaffandet av några gamla ärftliga privilegier förblev en social hierarki? Det är betecknande att en första socialistisk rörelse uppstod under den liberalt färgade franska revolutionen, att denna rörelse framträdde som fullföljare av revolutionens egna principer, och att dess ledare, Babeuf och andra, efter en misslyckad sammansvärjning dömdes till döden. Även så till vida kunde socialismen sägas på en gång fullfölja och avlösa liberalismen som den industriella revolutionen, fullbordad i det liberala borgerskapets regi, skapade den industriarbetarklass, som främst kom att uppbära de socialistiska idéerna.

Owen och engelsk socialism

Det är främst i England och Frankrike — den stora industriella och den stora politiska revolutionens länder — som vi under 1800-talets första årtionden möter föregångare till den moderna socialismen. Den förste, vars anhängare kom att kallas socialister, var Robert Owen (1771—1858), en skicklig och framgångsrik fabriksägare, som från 1813 till sin död i en mängd skrifter verkade för ett slags kooperativ socialism. Industrialismens svårigheter och faror berodde enligt Owen på konkurrenstankens godtagande genom en förvänd uppfostran; människorna borde samverka i

stället för att tävla och vilja till samverkan kunde inplantas hos alla genom en rationell utbildning. Liksom många andra av de äldre socialisterna utformade Owen detaljerade planritningar för det framtida samhället. Den väsentliga sociala enheten skulle vara en kommun på 2 000—3 000 människor med nästan total självstyrelse; småningom skulle hela världen bestå av dylika i fred och samverkan arbetande små samhällen. Ovillkorlig jämlikhet skulle råda under en styrelse, bestående av medlemmarna i den bästa åldern, 30—40 år. Uppfostran skulle vara lika för alla, oberoende av kön, och denna uppfostran skulle i första rummet syfta till att hos medborgarna göra känslan för det allmänna bästa helt dominerande. För detta ändamål var en gemensam uppfostran utom hemmet nödvändig; föräldrarnas kärlek till barnen gör dem oförmögna att uppfostra dessa väl, skriver Owen. Han var övertygad om att miljön var avgörande för karaktärsbildningen; "de människor som placeras i denna rationella ordning kommer gradvis att bli så förnuftiga att de till slut alltid tänker, känner och handlar förnuftigt". Naiviteten i denna tankegång kan inte dölja att här framträder två för social radikalism väsentliga drag: den optimistiska synen på människans naturliga anlag och tron på miljöns, uppfostrans bestämmande roll.

Den nya samhällsordningen skulle enligt Owen skapas successivt och på fredlig väg, dels genom statliga experiment och statlig uppmuntran, dels och framför allt genom enskilda initiativ. Några försök

att bilda samhällen efter Owens mönster gjordes i England och Förenta staterna, men utan varaktig framgång. Statsmakterna ställde sig likgiltiga eller fientliga till Owens idéer, men under ett skede, omkring 1830, upptogs hans tankar av en rad brittiska fackföreningar och en slagkraftig socialistisk rörelse syntes vara under bildning. Efter några år bröt emellertid owenismen samman, frihandelsproblemet trädde i stället i förgrunden, och det är som grundläggare av den kooperativa rörelsen Owen kom att göra sin stora historiska insats.

Flera originella och talangfulla författare, som nu är glömda utanför en krets av fackmän, framträdde vid samma tid i England med kritik av det liberala systemet och vagt socialistiska planer. Jag skall här blott nämna William Thompsons bok om "Rikedomens fördelning", John Grays "Den mänskliga lycka" och J. F. Brays "Oförrätterna mot arbetarklassen och hjälpmedlen häremot", alla utgivna på 1820- och 1830-talen. Gemensamt för dessa skrifter är att man utgår från utilitarismens sats om "största möjliga lycka för största möjliga antal" och härifrån sluter sig till ett krav på ekonomisk jämlikhet. Friheten i formell mening hjälper inte det stora flertalet; i själva verket lever en minoritet av rika på den väldiga fattiga majoritetens arbete. "Slaveri i realiteten, om också inte till namnet, har alltid varit, är och skall alltid bli arbetarklassens lott i varje land, där olikhet i egendom finnes i förbindelse med gradering i klasser", skriver Bray. Om samarbete trädde i stället för

konkurrens skulle produktionen snabbt ökas därhän, att alla kunde leva i välmåga. Redan här framföres alltså i mera allmän form de tankar som Marx några årtionden senare satte i system: Arbetarna är utsugna av kapitalisterna-företagarna; en motsättning mellan klasserna kännetecknar alla hittillsvarande samhällen; en överflödande produktion ligger inom räckhåll. Botemedlet ser man i politisk demokrati, statliga åtgärder för förvärv åt alla av jorden och andra produktionsmedel, bildande av fria producentorganisationer. Varianterna av modern socialism — socialdemokrati, syndikalism, kommunism — skymtar i denna tidiga engelska debatt. Den brittiska arbetarklassen påverkades starkt av dess idéer men den kartistiska rörelse, som omkring 1830—1850 samlade massor av arbetare, satte den politiska demokratin som huvudmål.

Fourier

Fransmannen Charles Fourier (1772—1837), affärsman och handelsresande, utgav sin första socialistiska propagandaskrift redan under Napolen I:s tid; med de sociala reformkraven förenades en stark nationell känsla och ett hot mot Frankrikes huvudfiende, England, som för tanken på de tyska angreppen mot "krämarfolket" under detta sekel. Fouriers sociala utopi erinrar i mycket om Owens. Små samhällen på omkring 1 800 personer skulle bildas för att möjliggöra ett intimt samarbete. Dessa falanger eller fa-

langstärer skulle styras av ett råd; över falangstärerna skulle stå gradvis högre sammanslutningar, i sista hand omfattande hela mänskligheten. Alla falangstärrens medlemmar hade rätt till anständig försörjning, men total jämlikhet krävde inte Fourier; de som satte in ett kapital vid falangstären bildande och de speciellt dugliga tillerkändes en extra inkomst, och i viss omfattning skulle både äganderätt och arvsrätt bevaras. På detta sätt skulle, skrev Fourier, den härskande principen "det måste finnas många fattiga för att några få rika skall finnas" ersättas av grundsatsen "de fattiga måste njuta av ett graderat välstånd för att de rika skall vara lyckliga".

I sin motivering för dessa planer framförde Fourier synpunkter av en viss betydelse för den följande debatten. Han betonade starkt motsättningarna mellan skilda samhällsgrupper; den bestående ordningen betecknade han som "en labyrint av fientlighet, med en uppstigande trappa av hat och en nedstigande trappa av förakt". Genom samarbetet, associationen, skulle klassmotsättningarna försvinna trots att de ekonomiska olikheterna inte avskaffades. Fourier framhöll omväxlingens betydelse för trivseln och dekreterade att ett ständigt ombyte av arbete måste äga rum i falangstären. I andra hänseenden drev Fourier denna omväxlingstanke till fantastiska konsekvenser. Han var på en gång sensualist och pedant; han skrev ner detaljerade regler för mathållningen i falangstären och likaså för det erotiska livet; män och kvinnor skulle jämte en lagvigd maka eller make ha

rätt till ett mindre antal mera stadiga och ett större antal mera tillfälliga erotiska förbindelser. Fouriers förkunnelse blev därför en av orsakerna till att den tidiga socialismen ofta betecknades som grov materialism, med den sinnliga njutningen som mål.

Saint-Simon

Saint-Simon (1760—1825), medlem av en av Frankrikes förnämsta adelssläkter och under vissa tider framgångsrik affärsman och spekulant, är kanske den mest betydande av socialismens föregångsmän före Marx; i varje fall hade han det största och mest originella historiska perspektivet. Då jag redogör för några av saint-simonismens grundtankar, utgår jag främst från den framställning av läran som några lärjungar publicerade kort efter mästarens död och som varit mera verksam än Saint-Simons egna relativt svårtillgängliga arbeten; på vissa punkter innebär emellertid denna framställning en radikaliserings av den ursprungliga doktrinen.

I alla tider har människan, skriver Saint-Simon, utsugits av människan; patricierna levde på plebejerna, feodalherrarna på de livegna — nu utsugs arbetarna av produktionsmedlens ägare, "lättingarna", enligt Saint-Simons terminologi. En tid har emellertid kommit då det mänskliga förnuftet är i stånd att visa nödvändigheten av en väldig förändring och att genomföra den. Trots den formella jämlikheten finns ingen fri ståndscirkulation, den hindras av arvsrätten.

Arbetaren är formellt fri, ty han är ej som förr bunden vid jorden, men trots detta liknar hans ställning slavens under antiken; "han kan inte förtjäna sitt uppehälle annat än på de villkor, som erbjuds honom av en föga talrik klass människor som en lagstiftning, byggd på erövringens rätt, bekläder med monopol på all rikedom". Den ordning, eller rättare den brist på ordning, som råder är ej heller tjänlig för produktionens utveckling. Liberalismen medför oreda och planlöshet, den medför också att goda människor bedras och ruineras av de listiga. De som blir arbetslösa kan ej trösta sig med att efter många år jämlikhet ånyo kommer att uppstå mellan tillgång och efterfrågan på arbetskraft. "Den sociala omvårdnaden måste se till att industriens erövringar inte kommer att likna krigets och begravningsmarscherna blandas med hymnerna till glädjen." Den tid närmar sig, "då folken kommer att överge en oreflekterad och förvirrad liberalisms fanor för att med hänförelse inträda i ett tillstånd av fred och lycka". Då skall "människans exploatering av människan" ersättas av "jordens exploatering av de samverkande människorna"; "envar skall arbeta efter sin förmåga och erhålla vad hans arbete är värt".

Hur skall det gå till? Samhällena skall organiseras som väldiga producentföreningar — genom arvsrättens upphävande skall staten småningom, utan våld eller svåra brytningar, bli ägare till alla produktionsmedel. Med hänsyn till allas gemensamma bästa skall produktionen planläggas; det allmänna i stället för

det enskilda intresset skall bli avgörande. Saint-Simon tänker sig emellertid inte vare sig ekonomisk eller social jämlikhet; de duktiga skall belönas för sina insatser och de skall — som chefer för de stora banker, inom vilka framtidsplanerna utarbetas — bli samhällets verkliga ledare. På detta sätt "organiseras arbetet, allt sammanlänkas, allt förutses; arbetsfördelningen fulländas, och föreningen av allas ansträngningar blir för varje dag mäktigare". Framsteget skall fortsätta, men den nya ordningen är definitiv i den meningen att den "förverkligar den för framsteget mest gynnsamma politiska läran".

Det dominerande socialistiska inslaget i denna tankegång är uppenbart. Men Saint-Simon — mindre hans lärjungar — framhävde i så hög grad den intellektuella elitens betydelse, den ledande ställning affärscheferna skulle ha och statens rätt att dirigera de enskilda, att hans lära även kunnat ses som en föregångare till fascismen. Det kan tilläggas att ingen bok i samtiden påminner så mycket om Saint-Simon som amerikanaren James Burnhams bekanta förutsägelse om "Direktörernas revolution".

Andra franska socialister

Andra franska socialister under 1800-talets förra hälft var mera inriktade på omedelbar aktion, ofta genom en våldsam omstörtning av den bestående ordningen; medan den i fredliga och legala former genomförda förändringen fått hävd i England, hade

revolutionen i Frankrike blivit något av en tradition. Bland dessa radikala socialister var Joseph Proudhon (1809—1865) den teoretiskt mest betydande. Han var starkt påverkad av den tyske filosofen Hegel och utvecklade sin åskådning i dennes egendomliga dialektiska schema. Gemenskapen i arbete och egendom var det ursprungliga; sedan kom den privata äganderätten till produktionsmedlen som innebar ett förnekande av den mänskliga gemenskapen; syntesen skulle utgöra ett frihetens samhälle med besittningsrätt för den enskilde men äganderätten till de viktigare produktionsmedlen hos kollektiva grupper. Då kapital skapades genom att några tillägnade sig andras arbete, förklarade Proudhon att "egendom är stöld". Varje rent politisk revolution ledde blott till ombyte av härskare, skrev Proudhon, och varje styrelse verkade i ett fåtals intresse; "den allmänna rösträtten, det imperativa mandatet, representanternas ansvarighet . . . allt detta är barnsligheter". På denna väg blev Proudhon snarare anarkist än socialist: statsmakten måste avskaffas och människorna leva i fria sammanslutningar. Samtidigt arbetade Louis Blanc för en socialisering genom av staten uppbyggda företag och Auguste Blanqui sökte förbereda ett arbetaruppror i vagt socialistiskt syfte. Någon organiserad arbetarrörelse uppstod inte vid denna tid i Frankrike, men en revolutionär socialism framträdde under revolutionsåret 1848; krossandet av juni-upproret detta år innebar för lång tid framåt en seger för antisocialistiska, auktoritära stämningar genom Na-

poleon III:s om den moderna fascismen påminnande regim.

1848 års revolutionsrörelser runt om i Europa stod främst på liberal grund, med kraven på demokrati och nationell självbestämmanderätt i första rummet. Överallt framträdde emellertid socialistiska aspirationer vid sidan av de demokratiska kraven, och socialistiska intellektuella och arbetare deltog i upproren eller upprorsrörelserna i Paris, Rom, Wien, Berlin och flertalet andra europeiska huvudstäder. Det är efter 1848 som man överallt börjar tala om socialismen — socialismen som ett frihetens och rättfärdighetens rike, eller, och det är den mening som under några decennier på 1800-talet blir härskande, socialismen som ett oinskränkt, halvt anarkistiskt massvälde, med religionens undergång, familjens upplösning, våld och terror som konsekvenser.

Marx och Engels

Under den korta tiden av revolutionära stämningar och förhoppningar publicerade två unga tyskar, Karl Marx och Friedrich Engels, en liten skrift, som sannolikt varit av större betydelse som socialistisk urkund än allt vad som skrivits förr eller senare — Det kommunistiska manifestet. Marx och Engels var väl beredda för sitt värv, både genom bokliga studier och personlig kännedom om förhållandena i England och Frankrike. Deras skrift — och andra arbeten som de utgav — kan ses som en lysande sammanfattning av

äldre socialistiska teorier och erfarenheter, systematiserade enligt Hegels filosofiska schema. För dem framstod de äldre socialistiska författarna som utopister, under det att de själva trodde sig vetenskapligt kunna bevisa socialismens historiska nödvändighet. Deras tankegång var, i största korthet, följande. Efter ett "förhistoriskt" skede, då människorna levde utan statsstyrelse och utan egentliga produktionsmedel — i frihet och fattigdom — hade effektiva medel för naturens utnyttjande uppfunnits och samtidigt hade en klyvning i samhällsklasser, ägare av produktionsmedel och hos dessa ägare anställda, uppstått och staten hade bildats som ett organ för ägarnas, härskarnas, välde över den stora massan. Under historiens gång har produktionen förändrats, klassuppdelningen har reformerats; kvar står emellertid under hela denna epok av framsteg klyvningen i ägare och anställda, i utsugare och utsugna, med staten som skyddsvakt för de ekonomiskt starkare. Nu närmar sig, med den industriella revolutionen, den tid då produktionen räcker till för att ge alla välstånd. Tendensen är egendomskoncentration hos ett fåtal kapitalister, mellanklassernas försvinnande, de egendomslösas, proletärernas, utarmning och ökning i antal — men denna tendens förbereder den sociala revolutionen: äganderätten till produktionsmedlen överföres från några få till alla, uppdelningen i samhällsklasser försvinner och själva statsstyrelsen avvecklas. Mänskligheten har fullbordat sin långa vandring från urtidens frihet och fattigdom till framtidens frihet och

rikedom.

Man kan tvista om — och man har sedan ett århundrade tvistat om — på vad sätt Marx och Engels tänkte sig att målet — det ofrånkomliga målet — skulle nås. Trodde de på en våldsam omvälvning med en "proletariatets diktatur" eller på en fredlig utveckling i demokratiska former? Säkert är att de anbefallde arbetarna att vara politiskt verksamma och att de åtminstone i vissa sammanhang tänkte sig en successiv utveckling mot socialism genom sociala reformer och en gradvis socialisering. Till stor del måste deras oerhörda inflytande likväl förklaras med att de insatte socialismen i ett väldigt historiskt perspektiv och att de ansåg sig kunna bevisa inte blott socialismens värde utan också att rörelsen *måste* segra.

Senare socialism

Redan under förra hälften av 1800-talet framträder alltså, om också vagt och trevande, de tendenser som är av vikt i modern socialistisk debatt. Kommunismen säger sig anknyta till Marx, då den proklamerar ett maktövertagande genom våld och ett långt skede av diktatur såsom ett medel att socialisera samhället. Syndikalismen med sin tro på fria producentsammanslutningar har en rad föregångare i tidig fransk och engelsk socialism. Socialdemokratin som i Västerlandet varit den starkaste rörelsen, har bevarat idéer och stämningar från äldre tid samtidigt som den påverkats av andra riktningar och i sin tur påverkat

dess. Demokratin har kommit att framstå som ett ostridigt värde, de sociala reformerna utan social revolution som väsentliga medel till förbättring, statsverksamheten som ett instrument i framstegets tjänst. Debatten om själva socialiseringsfrågan — frågan om samhällets övertagande av produktionsmedlen — har i allt högre grad koncentrerats till synpunkter, som i äldre tid föga beaktades: leder socialisering till ökad produktion, är den förenlig med politisk frihet, är social utjämning möjlig utan socialisering? Det är främst på dessa punkter som inom demokratins ram socialism och liberalism — under senare tid förenade i värderingen av demokratin och socialreformerna — fortfarande framstår som stridande riktningar.

PARTIVÄSENDET I SVERIGE

NILS ANDRÉN

Partiväsendet i Sverige

RIKSDAGSPARTIER OCH RIKSPARTIER

Partierna före demokratins genombrott

Partierna i Sverige har uppstått på olika sätt. En del började som riksdagspartier. Sådana partier med rikt utvecklad parlamentarisk organisation fanns redan under 1700-talet, då hattar och mössor kämpade om makten i frihetstidens riksdag. Frihetstidens upplösning bragte för en lång tid partiväsendet i vanrykte. Under ståndsriksdagens slutskede fanns vid olika tillfällen kombinationer inom riksdagen, som kan karakteriseras som partier, men de saknade fast organisation och varaktig betydelse. Ståndsmotsättningar- na försvårade uppkomsten av parlamentariskt inflytelserika partier av bestående art. Först efter representationsreformens genomförande 1866 uppstod på nytt välorganiserade partier.

Under senare hälften av 1800-talet fick partiväsendet åter fasta former. Det gällde då alltjämt riksdagspartier. I valkretsarna valdes riksdagsmännen främst på grund av det personliga förtroende de åtnjöt bland sina väljare. Först sedan de kom till riksdagen anslöt de sig till en partigrupp. Med riksdagens växande faktiska inflytande uppstod emellertid behov av att organisera väljarna till ett pålitligt stöd för riksdagspartierna, så att dessas styrka och inflytande på längre sikt bevarades. Så uppstod rikspartier.

Andra partier uppstod som rikspartier. Redan innan de fick företrädare i riksdagen, hade de bildats som organisationer för att göra propaganda för tidigare orepresenterade grupper eller åsiktsriktningar och för att organisera de röstberättigade väljarna med syfte att få representanter invalda i riksdagen och kommunala församlingar.

Representationsreformen 1866 skapade förutsättningar för uppkomsten av ett modernt partiväsen. Redan 1867 bildades lantmannapartiet av andra kammarens bondedominerade majoritet. Efter hand uppstod även partigrupper av liberal och konservativ art i båda kamrarna. Lantmannapartiet splittrades 1888 på tullfrågan i en frihandelsvänlig och en protektionistisk grupp (gamla lantmannapartiet och nya lantmannapartiet). I första kammaren tillkom samma år ett välorganiserat protektionistiskt parti.

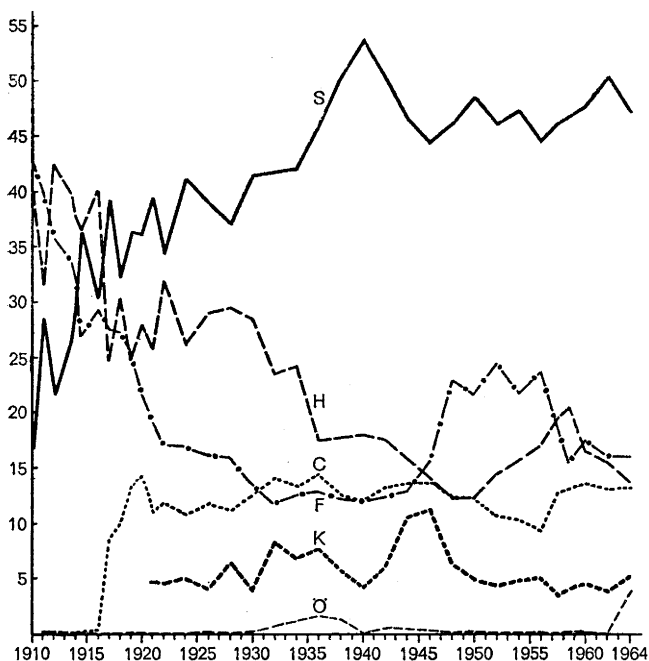
Formellt sett förenades de båda lantmannapartierna 1895, men det lantmannaparti som bildades utvecklades efter hand till ett rent konservativt parti. Det sammanslogs 1912 med den konservativa parti-grupp som i andra kammaren representerade stadsintressena. De mera liberala bönderna gled över till det liberala partiet. Därmed blev partiuppdelningen i båda kamrarna likartad och marken förberedd för en sammanslagning av kammarpartierna till riksdagspartier, som omfattade båda kamrarna. Detta skedde för de liberalas del redan 1900, då det liberala samlingspartiet bildades. För högern dröjde det formellt sett ända till 1934, då riksdagshögern bildades av

första kammarens nationella parti och andra kammarens lantmanna- och borgareparti.

De dominerande politiska frågorna mot slutet av 1800-talet var tullfrågan och rösträttsfrågan. Kring dessa uppstod stora organisationer med bred folklig anslutning. De blev utomparlamentariska påtryckningsgrupper, som genom sin agitation ville förmå statsmakterna till ett avgörande i dessa båda frågor mot protektionism och för demokrati. Tullvännerna hävdade åsikter som i riksdagen främst företrädades av de konservativa, medan frihandlare och rösträttsvänner i riksdagen stöddes av de liberala grupperna. Tullfrågan och rösträttsfrågan beredde vägen för de konservativa och liberala riksorganisationer som uppstod kring sekelskiftet.

Med bildandet av den liberala frisinna landsföreningen år 1902 och det konservativa allmänna valmansförbundet 1904 fick samtliga i riksdagen företrädde partigrupper stödorganisationer i verkliga rikspartier. Det socialdemokratiska partiet hade ursprungligen bildats som ett riksparti (1889). Betydelsen av lokala och nationella partiorganisationer ökades, sedan den proportionella valmetoden genomförts i samband med 1907—09 års rösträttsreform. Möjligheterna för enskilda politiker att bli invalda i riksdagen utan stöd av en partiorganisation försvagades. De är numera praktiskt taget obefintliga.

Partiutvecklingen efter 1911, då allmän rösträtt för män för första gången tillämpades vid val till andra kammaren, framgår av följande diagram.



De nuvarande partierna

Högerpartiet. När den moderna partibilden började ta form vid sekelskiftet, fanns inom både första och andra kammaren organiserade partier som företrädde konservativa intressen. Första kammaren hade sedan 1888 dominerats av kammarens protektionistiska, "stora" parti. Moderata element inom kammaren, både utom och inom det stora partiet, bildade år 1905 en egen partigrupp, som likaledes hade klar högerkaraktär. Först 1912 förenades de båda högerpartierna till första kammarens nationella parti.

I andra kammaren samlades de konservativa främst i det protektionistiska nya lantmannapartiet. När de båda lantmannapartierna återförenades 1895, dominerade de konservativa alltså. Mera radikala landsbygdsrepresentanter sökte sig över till det liberala lägret. Omkring ett årtionde senare började konservativa stadsrepresentanter framträda som en särskild partigrupp i andra kammaren. År 1906 bildades i andra kammaren en ny högergrupp i nationella framstegspartiet. Det bestod av moderata landsbygds- och stadsrepresentanter.

De konservativa partierna i kammaren decimerades efter 1911 års val, det första efter 1909 års rösträttsreform. År 1912 sammanslogs de till lantmanna- och borgarepartiet. Först från 1935 års riksdag uppträdde högerpartierna i första och andra kammaren också formellt som ett enda riksdagsparti, riksdagshögern. Allmänna valmansförbundet döptes om 1938 och framträdde därefter som högerns riksorganisation. Som partibeteckning använder högern sedan 1952 namnet högerpartiet.

Under 1900-talets tre första decennier intog högern en stark ställning i svensk politik. Dess dominerande gestalt var ända fram till 1935 Arvid Lindman. Han var två gånger chef för högerregeringar, 1906—11 och 1928—30. Regeringen Hammarskjöld, som tillkom under den konstitutionella krisen 1914, var i huvudsak en ämbetsmannaregering men kunde i stort räkna med ett pålitligt stöd från högerpartierna i båda kamrarna. Högerpräglade regeringar satt också 1917

(Swartz) och 1923—24 (Trygger). Efter 1930 har högern endast en gång, som medlem av det andra världskrigets samlingsregering, varit i regeringsställning.

Högerns tidigare i stort sett negativa inställning till politisk demokrati och social reformpolitik har länge utgjort en belastning för partiet. Efter 1928 gick högern oavbrutet tillbaka ända fram till 1950. Från att ha varit ett av riksdagens två största partier reducerades högern, som efter Lindman hade först Gösta Bagge (1935—44) och därefter Fritiof Domö (1945—49) till partiledare, vid 1948 års val till riksdagens minsta borgerliga parti. Först under Jarl Hjalmarson (1949—61) återvann högern en del av den tidigare förlorade andelen av väljarna.

Bondeförbundets samverkan med socialdemokraterna i koalitionsregeringen 1952—57 och folkpartiets svårigheter att hålla samman sina väljare i "pensionsvalet" 1958 gav högern under några år en gynnsam yttre konjunktur. Under två år, 1958—60, var högern det största oppositionspartiet i andra kammaren. Valen 1960 och 1964 betecknade därefter en påtaglig nedgång. Denna följdes av inre brytningar som återspeglades bl. a. i ett par ledarskiften. Hjalmarson avgick 1960 och efterträddes av Gunnar Heckscher. Sedan denne misslyckats att samla partiet och vända nedgången, tvingades han att träda tillbaka 1965. Ny ledare blev den dittillsvarande partisekreteraren Yngve Holmberg.

Centerpartiet. De sista spåren av det en gång maktiga lantmannapartiet försvann när andra kammarens lantmanna- och borgareparti bildades 1912. Följande år grundades på nytt ett utpräglat jordbrukarparti i bondeförbundet. Två år senare bildades ännu ett rent bondeparti, jordbrukarnas riksförbund. Båda de nya partierna fick in representanter i andra kammaren vid 1917 års val. År 1922 sammanslogs de och antog därvid det äldre och större partiets namn, bondeförbundet.

Bondeförbundet vann snabbt betydande tillslutning från bondeväljare, som tidigare stött högern eller de liberala. Vid 1932 års val passerade det de folkfrysinnade och efter folkpartiets stora framryckning 1948 blev bondeförbundet, som fortsatt sin frammarsch, starkare än det mycket decimerade högerpartiet. År 1952 gick partiet tillbaka och blev åter det näst minsta av riksdagens partier. Den positionen behöll partiet också efter 1960 års val, trots att det då erhöll sitt dittills största antal röster. Efter 1964 års val blev partiet dock åter det tredje i storleksordning i andra kammaren, trots något färre röster än högern.

Bondeförbundet har i egenskap av ett mellanparti vid flera tillfällen kunnat spela en central roll i svensk politik. Efter 1932 års val efterträdde det i realiteten de liberala grupperna som den svenska politikens "vågmästare". Genom kompromissuppgörelsen 1933 ("kohandeln") gav partiet sitt stöd åt socialdemokraternas krispolitik. Under åren 1933—36 lämnades stödet utan regeringssamverkan och från 1936—39

i en koalitionsregering. Som motprestation medverkade socialdemokratin till reformer, som gav kontinuerlig avsättning och goda inkomster åt jordbruket.

Bondeförbundets ledare under denna tid var Axel Perhsson-Bramstorp, som under några korta sommar-månader 1936 också var chef för den hittills enda bondeförbundsregeringen. Denna "semesterregering" var närmast att betrakta som en expeditonsregering före valet 1936. År 1939 inträdde partiet i krigstidens nationella samlingsregering, vid vars upplösning 1945 det övergick i opposition. År 1951 inträdde partiet på nytt i en koalitionsregering tillsammans med socialdemokraterna. Denna koalition upplöstes sex år senare. Partiets ledare sedan 1949 är Gunnar Hedlund.

Jordbruksbefolkningens snabba tillbakagång har lett till att partiets primära väljarunderlag försvagats. Partiet har på olika sätt sökt neutralisera denna utveckling. Från 1947 framträdde det som landsbygds-parti i stället för enbart bondeparti (landsbygds-partiet bondeförbundet). Tio år senare antog partiet namnet centerpartiet bondeförbundet, med tonvikten på det första ledet. Numera framträder partiet under namnet centerpartiet.

Centerpartiet är mycket välorganiserat. Dess press är dock svag och dess medlemsrekrytering underlättas inte av kollektivanslutning av andra, i princip opolitiska organisationer. I realiteten torde dock partiets verksamhet tidvis ha gynnats tack vare särskilt den fackliga lantbruksorganisationen RLF:s strävan att stärka jordbrukarnas klassmedvetande. Denna mål-

sättning stämmer väl med centerpartiets egen; flertalet av RLF:s ledare tillhör detta parti.

Folkpartiet. Efter representationsreformen 1866 bildades tidvis relativt välorganiserade riksdagsklubbar eller partier av liberal karaktär. När lantmannapartiet sprängts 1888, blev det frihandelsvänliga "gamla" lantmannapartiet i andra kammaren en naturlig samlingspunkt för liberala motståndare till den segrande protektionismen. Vid dess sida fanns en tämligen stor grupp stadsrepresentanter. De bildade ett "centerparti", som inrymde såväl moderata som liberala frihandelsanhängare. Efter lantmannapartiets återförening 1895 till en huvudsakligen protektionistisk och konservativ partibildning, uppstod ett par frihandelsvänliga, liberala grupper i andra kammaren. År 1900 konsoliderades de liberala grupperna till det liberala samlingspartiet. Under åren 1906—14 var partiet det största i andra kammaren. I första kammaren uppstod först efter 1907—09 års rösträtts- och valreform en liberal partigrupp.

Under Karl Staaffs ledning var det liberala samlingspartiet med socialdemokratiskt stöd den drivande kraften bakom strävandena att demokratisera och parlamentarisera statsskicket. Staaff var statsminister två gånger, 1906 och 1911—1914, då han avgick efter en konflikt med kungamakten. Han efterträddes av Nils Edén, som 1917 bildade den första svenska majoritetsparlamentariska regeringen tillsammans med socialdemokraterna. Regeringens främsta insats blev

att fullborda det svenska statsskickets demokratisering.

När detta mål förverkligats, förlorade det liberala samlingspartiet sin ställning som det ledande reformpartiet i svensk politik. År 1923 ledde den då aktuella frågan om förbud mot alkoholförsäljning till att partiet splittrades. Av de två grupper som uppstod efter partisprängningen var den som omfattade förbudsanhängarna starkast. Den bildade de folkfrisinnade under Carl Gustaf Ekmans ledning och förfogade över den gamla liberala valorganisationen. Förbudsmotståndarna, det liberala partiet, förblev hela tiden en parlamentariskt mycket svag grupp men stöddes av flertalet av det liberala samlingspartiets ledande män. Inte bara socialdemokraterna utan även högern var nu starkare än de båda liberala partierna tillsammans. Trots sin svaghet kunde dock dessa, främst de folkfrisinnade, spela en viktig, tidvis utslagsgivande roll under minoritetsparlamentarismens tid (1920—33). Inget parti förfogade ensamt över en självständig riksdagsmajoritet och någon majoritetskoalition kunde inte bildas. Vid två tillfällen, 1926—28 och 1930—32, kunde de folkfrisinnade i regeringsställning spela vågmästare under den skicklige parlamentarikern C. G. Ekmans ledning.

Ett par år senare återförenades de båda liberala partierna och bildade det nuvarande folkpartiet. Partiets ledare var under dess första tio år Gustaf Andersson i Rasjön. Sedan bondeförbundet och socialdemokraterna inlett sitt politiska samarbete, spelade

folkpartiet tillsammans med högern ända fram till 1939 den otacksamma rollen av en politiskt vanmäktig opposition. Mellan åren 1939 och 1945 befann sig folkpartiet åter i regeringsställning genom sin medverkan i krigsårens nationella samlingsregering.

Efter samlingsregeringens upplösning 1945 inledde partiet en ny era, präglad av intensiv opposition mot den socialdemokratiska regeringen. Sedan 1944 hade partiet en ny ledare, Bertil Ohlin, under vilkens ledning partiet efter en utomordentlig frammarsch år 1948 erövrade ställningen som det största oppositionspartiet i andra kammaren. Folkpartiet förlorade denna position genom upplösningssvalet 1958 men återvann den med knappast möjliga marginal 1960. Valet 1964 medförde en viss konsolidering av dess ställning. Ohlin lämnade partiledarposten 1967 och efterträddes av Sven Wedén.

Sveriges socialdemokratiska arbetareparti. Socialistiska idéer började på allvar utbredas i Sverige under 1880-talet. Det skedde under inspiration av tysk och dansk socialdemokrati, från vilken den svenska socialismens första agitator, skräddarmästaren August Palm, hämtade bestående intryck. Socialismens snabba framgång bland Sveriges industriarbetare underlättades av fackföreningarnas positiva intresse för den nya politiska rörelsen. År 1889 bildades Sveriges socialdemokratiska arbetareparti.

Svensk socialdemokrati utgick från Marx men utvecklades snabbt i rent revisionistisk riktning. Sociali-

seringen tänktes ske utan våldsamma omstörtningar. Trots partiets revisionistiska attityd betonades det till en början ofta att revolutionen kunde bli nödvändig, om det socialistiska slutmålet inte kunde vinnas under fredlig utveckling. Revolutionära riktningar har tidvis och med växlande styrka protesterat mot partiets moderata huvudlinje.

Hjalmar Branting invaldes 1896 i andra kammaren med stöd av liberala röster. År 1903 valdes ytterligare tre socialdemokrater, och vid det sista valet före andra kammarens demokratisering växte den socialdemokratiska andrakammargruppen till 36 ledamöter. Det första valet efter den allmänna rösträttens genomförande (för män), 1911, innebar det stora parlamentariska genombrottet för socialdemokratin. Alltsedan 1914 års andra val har partiet varit det största i andra kammaren. I första kammaren blev socialdemokraterna det största partiet efter författningsreformen sju år senare.

Valframgången 1911 ställde socialdemokraterna inför frågan hur partiet borde ställa sig till att fungera som regeringsparti. Redan vid sitt bildande hade partiet vägrat att avvisa varje form av samverkan med de andra, "kapitalistiska" partierna. År 1914 uttalade sig socialdemokratin för regeringssamverkan med det liberala partiet.

Denna samverken etablerades 1917 genom den liberal-socialdemokratiska koalitionsregeringen. Vänstergrupper inom det socialdemokratiska partiet ansåg dock att koalitionspolitiken visade att partiet höll på

att förborgerligas. Samverkan med liberalerna bidrog därför till en partisprängning, som huvudsakligen av andra skäl kom till stånd 1917. Sprängningen ledde till att det vänstersocialistiska partiet bildades. Det kom under den kommunistiska marxismens inflytande och ur partiet utvecklades snart ett rent kommunistiskt parti.

Socialdemokratin övergav inte bara den marxistiska grundvalen. Efter hand sköts även socialiseringstanken i bakgrunden. Tonvikten lades i stället på sociala reformer, inkomstutjämning skattevägen, full sysselsättning och statskontroll över viktigare sektorer av samhällsekonomin. Endast då det enskilda näringslivet inte förmådde vidmakthålla god eller full sysselsättning, skulle staten själv inträda som arbetsgivare i större skala. Det dröjde ända till 1930-talet, innan partiet kunde omsätta sina reviderade teorier i praktisk politik. De rent socialdemokratiska regeringar som Branting bildade (1920, 1921—23 och 1924—26, efter Brantings död 1925 med Rickard Sandler som statsminister) var alla minoritetsregeringar. På det parlamentariska planet kunde de aldrig åstadkomma mer än den borgerliga vänstern var beredd att acceptera.

Den ekonomiska världskrisen omkring 1930 drabbade både arbetare och jordbrukare. När socialdemokraterna 1932 kom i regeringsställning kunde de med stöd av bondeförbundet inleda en ekonomisk politik med konjunkturstimulerande syfte och genomföra långtgående sociala reformer. År 1936 befastes sam-

verkan mellan de båda partierna i en koalitionsregering. Socialdemokraterna har sedan 1932, med undantag för det korta semesteravbrottet sommaren 1936, oavbrutet befunnit sig i regeringsställning.

Krigsutbrottet 1939 följdes snart av en demokratisk samlingsregering — endast kommunisterna hölls utanför — med socialdemokratisk dominans och ledning. Under kriget vann socialdemokraterna majoritet i båda kamrarna, och när koalitionsregeringen upplöstes 1945, bildades den första rent socialdemokratiska majoritetsregeringen under P. A. Hansson, som dog 1946 och efterträddes av Tage Erlander. När partiet därefter sakta började se sin absoluta dominans i riksdagen rubbad, blev tanken på en koalition med bondeförbundet på nytt aktuell. Den kom till stånd på hösten 1951 och bestod till 1957. Vid valen 1958 och 1960 återerövrade partiet delvis de tidigare under 1950-talet förlorade positionerna.

Vänsterpartiet kommunisterna. Det vänstersocialistiska partiet, som 1917 bröt sig ut ur det socialdemokratiska partiet, anslöt sig 1919 till den kommunistiska internationalen. Två år senare (1921) sprängdes det vänstersocialistiska partiet i två partier. Den större gruppen bildade Sveriges kommunistiska parti (Sektion av den kommunistiska internationalen).

Det kommunistiska partiet har alltid varit mycket svagt. Sin största styrka nådde det vid andrakammarvalet 1944 och kommunalvalen 1946, då partiet kunde tillgodoräkna sig mycket av den prestige och respekt

Sovjetunionen åtnjöt på grund av sina framgångar under det andra världskrigets senare skede. Vid valen 1944 till andra kammaren fick partiet 10,3 procent och vid kommunalvalen 1946 11,2 procent av samtliga röster. Under de följande valen, t. o. m. kommunalvalen 1962, nådde det aldrig över fem procent av de angivna rösterna.

Det kommunistiska partiets utveckling i Sverige har präglats av motsättningar mellan anhängare av den Moskvadirigerade internationella kommunismen och förespråkare för ett mera självständigt svenskt kommunistiskt parti. Den officiella partilinjén har i regel företrätt den internationella kommunismen. Först under de allra senaste åren syns en förändring ha skett i detta hänseende. Ledarskiftet 1964, som ledde till att Hilding Hagberg efterträddes av C.-H. Hermansson, har följts av en snabb förändring av kommunisternas politiska ansikte. Denna kan karakteriseras som en senkommen anpassning till den svenska demokratins uttrycksformer och en officiellt deklarerad anslutning till dess grundläggande politiska värderingar. Namnbytet på våren 1967, som förvandlade Sveriges kommunistiska parti till Vänsterpartiet kommunisterna och det samtidiga antagandet av ett nytt partiprogram har utgjort den yttre bekräftelsen på dessa förändringar.

Partiets fortgående förändring till ett socialistiskt vänsterparti har lett till att den nedgående trenden sedan 1948 års val har brutits. Under de båda senaste valen har kommunisterna ökat sin andel av valmans-

kåren. Trots sin bestående parlamentariska svaghet har kommunisterna alltsedan 1958 i princip haft den parlamentariska maktbalansen i andra kammaren i sina händer. Deras stöd har tidvis varit nödvändigt för att socialdemokraterna skulle kunna vinna majoritet över den borgerliga oppositionen. Kommunisterna har dock aldrig utnyttjat sina taktiska möjligheter. Partiet föredrar en "arbetarregering" framför en borgerlig regering.

Nya partier. Det svenska partiväsendets stora stabilitet kan förklaras på olika sätt. Den nuvarande partiuppdelningen torde i stort sett motsvara väljarnas behov av politiska uttrycksmedel. De rättsliga grundvalarna för partiernas verksamhet, sådana de fastlagts i lagen om val till riksdagen, och partiernas allt större beroende av riksomfattande massmedia, inte minst radio och TV, gör det svårt för nya partier att vinna inträde i riksdagen. Det statliga ekonomiska stödet till partierna är utformat på ett sådant sätt att endast redan etablerade partier med representation i riksdagen får del av detta. Då en förnyelse av partiväsendet skett, har den främst kommit till stånd genom förändringar inom de redan etablerade partierna. Sedan jordbrukarpartiernas uppkomst (1913—15) har inte något parti, som tillkommit på annat sätt än genom partisplittring, lyckats vinna inträde i riksdagen. Ett aktuellt exempel på nyetablerade partiers svårigheter är Kristen Demokratisk Samling (KDS), som framträdde vid 1964 års val, utan att lyckas

vinna mandat i andra kammaren.

Under de senaste åren har strävanden att inifrån reformera partistrukturen främst gjort sig gällande bland de borgerliga partierna. Utgångspunkten har varit ett växande missnöje med oppositionens splitt-ring och oförmåga att framträda som ett slagkraftigt och trovärdigt alternativ till socialdemokraterna. Strävandena har följt två huvudlinjer. Den ena har präglats av försök att få till stånd samverkan mellan alla de tre borgerliga oppositionspartierna. Den andra utgörs av samverkan mellan de båda "mittenpartier-na", folkpartiet och centern, med sikte på en kommande partisammanslagning.

Trepartisamverkan har sin starkaste förankring inom högern men har många sympatisörer också bland de båda andra borgerliga partierna. Politiskt har den tagit sig uttryck i bildandet av organiserade grupper som bedrivit aktiv propaganda för treparti-samverkan i syfte att påverka både väljarna och de tre partierna. Den största av dessa, Medborgerlig Samling (MbS), har även uppträtt som ett politiskt parti. Detta vann tre mandat i fyrstadskretsen i Skåne vid 1964 års val till andra kammaren.

PARTIERNAS ARBETSVILLKOR

Partiorganisationerna

De politiska partiernas organisation följer ett pyramidformat mönster. I pyramidens botten finns de lokala föreningarna. På det regionala planet har alla

partier distriktsorganisationer, som följer länsindelningen eller rikets indelning i valkretsar för val till andra kammaren. Centerpartiet och socialdemokraterna har mellan lokal- och distriktsnivån även en formell kretsorganisation, som bygger på valkretsindelningen till landstingsval. I pyramidens topp finns riksorganisationens centrala organ. Partiernas verksamhet stöds av s. k. sidoorganisationer med likartad uppbyggnad, särskilt ungdomsorganisationer och kvinnoorganisationer.

Också riksorganisationens centrala organ har en pyramidformad struktur. Här utgörs basen av partiets högsta beslutande organ, som kan karakteriseras som "partiriksdagen". Partiriksdagens främsta uppgifter är att utse partiets ledning (partistyreelse och partiordförande), att fastställa program och att besluta om viktigare organisatoriska förändringar. Socialdemokraterna, och numera även Vänsterpartiet kommunisterna, har även en instans över partikongressen, partiets medlemmar. Partistyrelsen eller fem procent av medlemmarna kan påkalla att en fråga hänskjuts till omröstning inom hela partiet. Bestämmelsen har inte på länge haft någon praktisk betydelse.

Hos de borgerliga partierna finns mellan partiriksdagen och partistyrelsen ett "representantskap". Mellan partiriksdagarna avger detta yttranden i partiets namn i politiska frågor och bereder ärenden, som skall föreläggas partiriksdagen. Hos socialdemokraterna och kommunisterna saknas denna mellaninstans. Partistyrelsen fyller där dess uppgift i organisationen,

medan de egentliga styrelsefunktionerna till stor del ombesörjs av ett verkställande utskott inom respektive styrelse.

Kommunindelningens förändringar i samband med kommunblockens uppkomst och successiva förvandling till storkommuner kommer att medföra förändringar i partiernas lokala organisation. F. n. förefaller det som om detta anpassningsproblem kan komma att lösas efter två skilda linjer. Antingen kommer de nuvarande lokalföreningarna att sammanslås, så att varje kommun får en lokalförening, eller också får de nuvarande lokala föreningarna kvarstå, men samarbeta i kretsar, som följer storkommungränserna.

"Sidoorganisationer"

Sidoorganisationernas formella ställning i förhållande till respektive parti växlar. Bland *ungdomsförbunden* är Högerens Ungdomsförbund (HUF) helt anslutet till högerpartiet. Detta förhållande markeras av att HUF-medlemmar över 18 år har rösträtt i de lokala partiorganisationerna. Ungdomsförbundet är även företrätt i partistyrelsen. Folkpartiets Ungdomsförbund (FPU), Centerpartiets Ungdomsförbund (CUF) och Socialdemokratiska Ungdomsförbundet (SDU) är också representerade i respektive partistyreelse. Den kommunistiska ungdomsorganisationen (VUF), dvs. Vänsterns Ungdomsförbund saknar däremot formella organisatoriska band till det parti, vars stödorganisation den är. För inträde i ungdomsorga-

nisationerna är i regel den nedre åldersgränsen 14 eller 15 år. Den övre gränsen ligger för flertalet organisationer kring 35—40 år.

Under tidigare skeden intog ungdomsförbunden ofta mera ytterlighetsbetonade attityder än moderpartierna. Detta ledde ibland till svåra schismer, särskilt bland socialdemokraterna (under 1900-talets två första decennier) och inom högerpartiet (1930-talet). Sedan dess har en påtaglig utjämning skett. Endast kommunisterna har avstått från att bilda ett särskilt kvinnoförbund. Partiet bildades först sedan kvinnorna erhållit rösträtt. Inom övriga partier tillkom kvinnoförbunden, när striderna om den kvinnliga rösträtten började skärpas. Också efter rösträttens slutliga erövring, 1918—1921, har bristen på jämlikhet både ifråga om politiska möjligheter och i politiskt intresse utgjort en grund för de politiska kvinnoförbundens aktivitet. Den politiska kvinnorörelsen är relativt sett starkast inom centerpartiet och högern. Centerns Kvinnoförbund och Högerens Kvinnoförbund har nästan lika många medlemmar som Sveriges Socialdemokratiska Kvinnoförbund. Folkpartiväljarnas svagare organisationsbenägenhet återspeglas också i medlemsantalet för Folkpartiets Kvinnoförbund.

Bland övriga sido- eller stödorganisationer kan nämnas *studentförbunden*, som återfinns i anslutning till alla partier. Det största studentförbundet är Sveriges Konservativa Studentförbund, närmast följt av Socialdemokratiska Studentförbundet. Sveriges Liberala Studentförbund och Centerns Studentför-

bund verkar i anknytning till respektive mittenpartier, medan Svenska Clartéförbundet är starkt kommunistorienterat.

En sidoorganisation med *religiös* inriktning är Sveriges Kristna Socialdemokraters Förbund, Broderskapsrörelsen. Flera av bildningsförbunden bör även inregistreras bland organisationer med anknytning till politiska partier. ABF (Arbetarnas Bildningsförbund) är partipolitiskt oberoende, men samarbetar med socialdemokraterna. Studieförbundet Medborgarskolan, Liberala Studieförbundet och Svenska Landsbygdens Studieförbund har anknytning till respektive högerpartiet, folkpartiet och centerpartiet.

Partiernas styrka

Partiernas organisatoriska grepp om sina anhängare framgår av en jämförelse mellan partiorganisationernas medlemsantal och det antal röster, som vid riksomfattande val anges för partierna. Följande uppgifter hänför sig i huvudsak till förhållandena 1964. I uppställningen redovisas även de viktigaste sidoorganisationerna, ungdomsförbund och kvinnoförbund. Många medlemmar av ungdomsförbunden saknar rösträtt och även dubbla medlemskap kan förekomma. Röstsiffrorna från andrakammarvalet kan därför inte direkt jämföras med det sammanlagda medlemsantalet i de tre redovisade organisationstyperna.

Partiorganisationernas medlemskadrer m. m.

(Alla siffror anger tusental.)

Parti	Parti- organisa- tion	Ung- doms- förbund	Kvinno- förbund	AK-valet 1964 ¹
Högern	196	30	62	583
Centern	116	80	62	560
Folkpartiet	89	12	15	721
Socialdemo- kraterna	868	50	66	2007
Kommunisterna	23	8	saknas	222

1. MbS ca 65 000 röster är ej inräknade.

Regional utbredning

Följande uppgifter bygger på resultaten av andra-kammarvalen 1960 och 1964.

De borgerliga partierna har sin starkaste förankring i södra Sverige, i huvudsak i Götaland, medan de socialistiska partierna dominerar i mellersta och norra Sverige, med undantag av Västerbotten. I södra Sverige har dock socialdemokraterna starka brohuvuden i fyrstadskretsen (Malmö-Lund-Landskrona-Hälsingborg) och i Blekinge.

Högerns starkaste områden ligger i Götaland, särskilt i folkrikare jordbruksbygder och fyrstadskretsen, och i Stockholmsområdet. Centerpartiets kärnområden sammanfaller delvis med högerns. De är dock mera jämnt fördelade över hela Götaland. Norr

därom är partiet relativt starkt i Dalarna och Jämtland. Folkpartiets starkaste områden utgörs av de mellansvenska valkretsarna. Kärnområdenas spridning speglar de olika faktorer av personlig, social och ideell art, som attraherat väljare till folkpartiet: Norrlandsfrisinnet i Västerbotten, frikyrkligheten i Jönköpings län och det moderna folkpartiets starka förankring i medelklassens tjänstemannagrupper, som givit partiet en stark ställning bl. a. i Stockholm och Göteborg.

Socialdemokraternas kärnområden följer storindustri, skogsbruk och järnhantering. De ligger huvudsakligen inom Svealand och Norrland; i Götaland hör förutom fyrstadskretsen och Blekinge, även Östergötland dit. Kommunisterna, slutligen, har sina starkaste fästen i Norrbotten, där de är det näst största partiet, i Västernorrlands och Gävleborgs län och i Göteborgs stad.

Den regionala översikten antyder ett samband mellan ekonomisk struktur och partistruktur. Detta har ytterligare belysts av undersökningar i den officiella statistiken av röstfördelningen mellan partierna i orter av olika näringskaraktär, från dominerande industri till övervägande jordbruk. Högern och folkpartiet visar den jämnaste spridningen över de fyra näringsgeografiska områden som redovisades. Högern var starkast i utpräglad jordbruksbygd och svagast i högindustrialiserade områden. Folkpartiet hade sina starkaste fästen i områden där varken jordbruk eller industri dominerade, men var svagare i utpräglade

jordbruksregioner än i industridominerade områden. För både centerpartiet och de socialistiska partierna gav undersökningen entydiga utslag. Centerpartiet var ungefär sju gånger starkare i jordbruksbygderna än i industriområdena, medan socialdemokraterna var nära tre gånger och kommunisterna mer än tre gånger starkare i utpräglad industribygd än i områden med dominerande jordbruk. Den redovisade undersökningen gällde andrakammarvalet 1960.

Social förankring

Det närmare sambandet mellan social ställning och val av parti inom den svenska valmanskåren kan belysas på olika sätt. Sveriges officiella statistik byggde länge på en indelning av befolkningen i tre olika socialgrupper. Socialgrupp I bestod av företagsledare för större och medelstora företag och tjänstemän i allmän och enskild tjänst med högre utbildning. Socialgrupp II omfattade mindre företagare, däribland även flertalet jordbrukare, och lägre tjänstemän, och socialgrupp III arbetare.

Det har beräknats att under 1950-talet omkring 30 procent av högerväljarna tillhörde socialgrupp I, medan 50—60 procent kom från socialgrupp II. Av centerpartiets (bondeförbundets) väljare kom den överväldigande majoriteten från socialgrupp II (jordbrukare), medan däremot folkpartiets väljare var mera jämnt fördelade mellan de tre grupperna, dock med klar övervikt för socialgrupp II. Bland dem som

röstade socialdemokratiskt kom omkring 75 procent från socialgrupp III och huvuddelen av återstoden från socialgrupp II. Det kommunistiska partiet fick nästan hela sitt stöd från socialgrupp III. Dessa iakttagelser visar bl. a. den nyckelställning, som mellangruppen (II) intar i svensk politik. Dessa mycket generella iakttagelser bekräftas i stort sett av en urvalsundersökning som Statistiska centralbyrån gjorde på grundval av andrakammarvalet 1964.

Partifinanser och partistöd

Politisk verksamhet kostar pengar. En redovisning som publicerats över partiernas ekonomiska förhållanden 1966 visar att enbart riksorganisationernas utgifter uppgick till omkring 40 miljoner kronor. Distriktsorganisationernas kostnader finns inte sammanställda men kan uppskattningsvis beräknas till ungefär hälften av riksorganisationernas.

Partierna är inte skyldiga att offentliggöra sina räkenskaper. Med hänsyn till deras betydelse för hela det politiska systemet kan det synas rimligt, att partierna redovisar från vilka håll de får sina inkomster. Väljarna bör få veta vilka intressen av olika slag, som kan förmodas utöva inflytande över partiernas ställningstagande. Frågan blev föremål för en utredning i början av 1950-talet. Denna hade att ta ställning till frågan om partierna skulle åläggas att offentliggöra redogörelser för sina inkomster och utgifter. Sådana redogörelser skulle kunna reducera eventuellt

otillbörligt inflytande från bidragsgivare och även bidra till att hålla tillbaka de stigande valkostnaderna. Häremot hävdades att publiceringstvång skulle kunna innebära en kränkning av principen att ingen medborgare skulle vara tvungen att yppa sin politiska uppfattning. Förslag om skyldighet till öppen redovisning avvisades.

Om partierna anses fylla en nödvändig samhällsfunktion, kan slutsatsen också bli en annan än att allmänheten skall ha insyn i deras finansieringskällor. Samhället som helhet, dvs. staten, bör bidra till finansieringen av deras verksamhet. Därmed skulle också partiernas frihet öka; de skulle ju bli oberoende av sådana bidragsgivare som exempelvis affärsföretag och organisationer. Häremot har det gjorts gällande att det är långt viktigare att partiernas oberoende av staten står höjt över varje tvivel. De båda argumenten intog en central ställning i diskussionen om statsstöd till politiska partier 1965.

Beslutet 1965 om ett allmänt partistöd betingades inte omedelbart av allmänna principiella synpunkter på partiernas samhällsnyttiga funktioner. Det kom som en följd av ett förslag att hjälpa tidningspressen i dess ekonomiskt beträngda läge genom att via de politiska partierna kanalisera statsstöd till behövande tidningar. Förslaget föll, men aktualiserade nästan omedelbart ett nytt förslag om ett allmänt partistöd, som skulle utgå utan villkor beträffande pengarnas disposition och utan redovisningsplikt.

Statsbidrag utgår i enlighet härmed sedan 1966

till politiskt parti, som är representerat i riksdagen och fortlöpande bedriver opinionsbildande verksamhet bland sina medlemmar och bland allmänheten. För statsbidrag fordras vidare att partiet i det senaste andrakammarvalet fått minst ett mandat och minst två procent av de i hela riket avgivna giltiga rösterna. Bidragets storlek till varje bidragsberättigat parti har satts till 60 000 kronor per riksdagsmandat och år. Dessutom utgår bidrag till partiernas riksdagskanslier.

Partidemokrati och ledarskap

För att partierna skall kunna fylla sina uppgifter i ett demokratiskt statsskick, måste de själva tillgodose vissa demokratiska minimikrav. De måste ha en demokratisk uppbyggnad. Ett partis ledning, dvs. representativa organ, styrelser och ledare, skall utses genom demokratiska val inom partiet. Partiets medlemmar skall ha rätt och möjlighet att medverka vid partiprogrammens utformning och kunna göra sig gällande vid nomineringen av partiets kandidater till riksdagen och kommunala representationer.

En sådan organisation innebär dock i och för sig ingen direkt garanti för en levande demokrati, byggd på partimedlemmarnas aktiva intresse och medverkan. Inom politiska partier, liksom på så många andra områden av samhällslivet, är intresset bland den stora massan för det vardagliga rutinarbetet inom partierna ofta mycket litet. Det är därför av stor vikt att partierna kan mobilisera medlemmarnas medverkan åt-

minstone vid viktigare avgöranden. De valda politiska ledarna måste kunna handla i sina anhängares anda. De måste självständigt kunna fatta beslut, kring vilka partiets djupa led spontant sluter upp. I stort sett har de svenska partierna ett sådant demokratiskt ledarskap. Allvarligare brytningar hör till undantagen. Partierna byter sällan ledning på grund av inre schismer.

Parlamentarismen kräver partidisciplin och fast partiorganisation. Detta understryker partiledarskapets betydelse och de krav som ställs på en partiledare. En viktig faktor är också massmedias numera helt dominerande roll som förmedlare av partiernas profil till väljarna. I regel är det ledarna som inför TV-publiken ger sina respektive partiers kommentarer till aktuella politiska händelser. I en valkampanj kan både ett lyckat och ett misslyckat partiledarframträdande påverka tveksamma väljare.

I stort sett präglas partiledarskapet av stor kontinuitet. Mest utpräglad är denna hos socialdemokraterna, som sedan partiet fick parlamentarisk betydelse haft endast tre ledare. Av de borgerliga partierna uppvisar centern och folkpartiet den största kontinuiteten. Centern har under de senaste trettio åren haft två partiledare. Folkpartiet, som valde ny ledare 1967, har sedan 1934 haft tre partiledare. Högern har under samma tid hunnit förbruka fem partiledare.

Partiledarnas närmaste medarbetare är partisekretären, som spelar den ledande rollen inom det

centrala partikansliet. Ibland kan denna roll vara begränsad till den verkställande tjänstemannens och organisationsledarens, vars politiska inflytande utövas bakom kulisserna. I stort sett syns utvecklingen inom alla partier gå mot en förstärkning av partisekreterarens ställning. Härtill bidrar själva partiapparaten organisatoriska växt. Hos socialdemokraterna har partisekreteraren sedan gammalt haft en genomgångspost på vägen mot politisk befordran till högre poster. Inom folkpartiet har praxis varit vacklande. Inom högern och centerpartiet har partisekreteraren ofta varit mindre synlig. Ett undantag utgör Yngve Holmberg, som avancerade direkt till partiledarposten.

Den inre partiverksamheten har anknytning till olika väljargrupper inom partiets intresseområde. I den centrala partiorganisationen ingår även kommittéer och delegationer, nämnder och råd, som utgör kontaktorgan mellan partierna och de berörda intressena. De tjänar också syftet att utbilda en kader av experter på olika politiskt viktiga områden. Den senare uppgiften är av betydelse också för arbetet i partikommittéer som medverkar vid utformningen av partiets politik på olika områden, t. ex. kultur, författning, utrikespolitik, jordbruk, familjefrågor.

En central fråga gäller var den faktiska makten ligger inom partiorganisationerna. Det är svårt att generalisera, bl. a. därför att frågan ännu är bristfälligt undersökt. När det gäller sådana centrala uppgifter som att formulera partiets program och att

välja personer som i olika hänseenden skall företräda partiet är det rimligt att anta att det föreligger en växelverkan. Ledningen spelar den aktiva rollen och medlemmarna en mera passiv roll. Genom sina positiva och negativa reaktioner drar de upp en yttre ram, vidare eller trängre, för ledningens handlande. När partiets "elit" agerar, influeras den dock inte enbart av de anslutna medlemmarnas inställning. De tar även hänsyn till understödjare, som inte är partianslutna. Understödjarna är i alla partier betydligt fler än partimedlemmarna.

Partikongresserna har länge betraktats som tämligen betydelselösa. Nyare bedömningar har dock inneburit en mera positiv uppskattning av deras betydelse. En mycket viktig roll spelas av partiernas representanter i riksdagen ("riksdagsgruppen"), på grund av både riksdagsverksamhetens centrala betydelse för partiverksamheten och deras medlemskap inom riksorganisationernas olika ledande organ.

Kandidatnominering

Partiernas viktigaste uppgifter är att uttrycka åsikter i politiska frågor och att välja representanter i politiska representativa organ av olika slag, dvs. att välja ledare. För båda dessa uppgifter tas i stort sett hela den demokratiska partiapparaten i anspråk. Programmen formuleras visserligen främst av de ledande inom varje parti, men de antas av partikongresserna och utformas under inflytande av de åsikter som gör sig

gällande inom lägre instanser av partiorganisationen.

Metoden för nominering av kandidater till representativa församlingar skiftar något från parti till parti. En grundläggande princip är att nomineringsproceduren helt avgörs av partierna själva. Till riksdagens andra kammare är nomineringsordningen i stora drag följande. Nomineringsrätten ligger hos valkretsorganisationerna. I stort sett är valkretsorganisationerna suveräna när det gäller valet av kandidater. De slår målmedvetet vakt kring denna självständighet.

Nomineringsförfarandet brukar indelas i tre stadier: förnominering, beredning av namnförslag och fastställande av valsedlarna. De enskilda partimedlemmarna har i regel förslagsrätt, då de preliminära förslagen till namnlistor skall göras upp. Denna rätt nyttjas dock föga. Förslagsaktiviteten är störst bland partiernas lokala organisationer och sidoorganisationer. Beredningen av de inkomna namnförslagen äger rum under ledning av partiets distriktsstyrelse men utrymme ges särskilt inom de borgerliga partierna för medverkan från medlemmarnas sida, antingen genom yttranden från lokalavdelningar eller enskilda medlemmar eller genom regelrätta provval eller andra former av omröstningar. Även kommunisternas nya program öppnar möjlighet för provval. Hos socialdemokraterna är distriktsstyrelsen det huvudsakliga beredningsorganet.

Fastställandet av valsedlarna sker i regel på en distriktsstämma med ombud från de lokala organisa-

tionerna. Andra metoder, som kan förekomma är beslut av allmänt medlemsmöte eller av distriktsstyrelsen eller rent av omröstning bland medlemmarna. Hela nomineringsförfarandet utgör en kompromiss mellan en strävan att engagera partiet som helhet och att förbehålla en mindre krets av ledande partimedlemmar det avgörande inflytandet. I allmänhet är det denna mindre krets, som spelar den centrala rollen. Detta anses innebära bestämda fördelar; särskilt ger det möjlighet till taktiska avvägningar i syfte att attrahera sympatisörer utanför partimedlemmarnas led.

Oavsett vilka former som tillämpas är det uppenbart att antingen valkretsorganisationernas verkställande organ eller individuella partimedlemmar i ledande ställning kan utöva stort inflytande. En säkerhetsventil mot maktmissbruk finns i väljarnas rätt att vid valet stryka namn på kandidater, som de ogillar, eller rent av att i förväg lägga fram en alternativ lista till den eller dem som partiinstanserna föreslagit. Möjligheten att använda olika listtyper utnyttjas också för att låta olika gruppintressen inom valkretsen få sina speciella önskemål tillgodosedda. Systemet med alternativa listor har kommit till särskilt stor användning inom de nuvarande oppositionspartierna, som därigenom kunnat ta hänsyn till olika sociala, ekonomiska och lokala intressen bland väljarna.

Partierna i riksdagen

Partiernas främsta strävan går ut på att vinna så stark representation som möjligt i självstyrelsens beslutande organ, riksdagen och kommunala representationer av olika slag. Ett effektivt uppträdande inom dessa kräver en organisation, som gör det möjligt att upprätthålla partisammanhållningen. Främst gäller detta om riksdagen, där partisynpunkter och partimotsättningar spelar en större roll än de i regel gör inom den kommunala självstyrelsen.

Ett partis representanter i riksdagen bildar dess riksdagsgrupp. Denna har sin valda styrelse och sin ledare. Partiernas riksdagsgrupper sammanträder i regel en gång i veckan för överläggningar om alla viktiga riksdagsfrågor. Främst gäller dessa diskussioner spörsmål, i vilka osäkerhet råder om partiets ståndpunkt eller i vilka partimedlemmarna företräder skilda meningar. Ibland utnyttjas gruppmötena till orienteringar av experter inom eller utom gruppen även i frågor, som för ögonblicket inte är aktuella inom riksdagen. Riksdagsgruppen kan också utnyttjas som forum för konfidentiell behandling av frågor som regeringen inte anser böra diskuteras i riksdagen. Särskilt gäller dessa utrikespolitiska frågor.

Partigruppernas beslut anses inte formellt bindande för partimedlemmarna. Men även om formella disciplinregler saknas, är den moraliska pressen på partimedlemmarna mycket kraftig. Voteringarna är öppna och partimedlemmarnas hållning vid avgöran-

dena kan kontrolleras. En alltför självständig partimedlem kan, om han blir besvärlig för partiledningen, förbigås vid utskottsvalen eller kan rent av se sina utsikter till omval vid nästa valtillfälle hotade. I ett regeringsparti kan en lojal partimedlem belönas med befordran, i bästa fall med en plats i regeringen.

Även om partiloyaliteten i regel segrar, kan dock en riksdagsman ställas inför besvärliga konfliktsituationer. Dessa kan te sig särskilt svårlösta, om han tillhör en intresseorganisation, som i en för dess medlemmar vital fråga intagit en position, som strider mot hans partis. Det parlamentariska regeringssättet skärper kravet på partiloyalitet. Regeringen är beroende av stödet från sin riksdagsmajoritet. För flertalet riksdagsmän ter det sig mera angeläget att bevara det egna partiets ställning än att i olika frågor få inta en hållning, som helt överensstämmer med deras övertygelse.

Partigruppens styrelse är förtroenderådet, en benämning som alla partier tagit i gemensamt arv efter tvåkammarriksdagens första organiserade parti, lantmannapartiet i andra kammaren. De fyra större partiernas förtroenderåd brukar bestå av omkring ett dussintal ledamöter. Kammargrupperna representeras i riksdagsgruppens förtroenderåd i förhållande till sin numerär. Vid förtroenderådsvälen spelar både anciennitet och önskemålen att få så många landsändar och yrkesgrupper som möjligt representerade en viss roll. I stort sett är dock det främsta syftet numera att samla partigruppens elit till förtroenderådet. Av

denna anledning förekommer i regel inga suppleanter, ty val av sådana måste begränsa partiernas valfrihet, när vakanser skall fyllas. Bland förtroenderådets viktigaste uppgifter märks att fördela de utskottsplatser som partiet enligt gällande proportionella valregler skall erhålla och att tjänstgöra som organ för beredning av viktigare frågor, som skall behandlas inom partigruppen. Ibland bemyndigas förtroenderådet att i vissa frågor besluta å partigruppens vägnar.

Riksdagsgruppen utser varje år sina funktionärer. Partierna omväljer i största möjliga utsträckning år efter år samma personer till gruppledare. Inom samtliga partier utses i regel rikspartiets ledare till riksdagsgruppens ordförande.

Till stöd för sitt arbete har riksdagsgrupperna kanslier, som verkställer nödiga utredningar och hjälper partigruppernas ledare att hålla samman partiet, när viktiga frågor skall avgöras. I spetsen för kanslierna står under partiledaren en sekreterare, som väljs inom eller utom riksdagsgruppen. Hos oppositionspartierna utnyttjas riksdagskanslierna till att förbereda en stor del av partiernas initiativ i form av motioner och interpellationer. För partier i regeringsställning får riksdagskanslierna i detta hänseende mindre betydelse. Hela den offentliga utredningsapparaten står till förfogande för deras initiativ, som läggs fram i form av propositioner.

Riksdagskansliernas resurser förstärktes i samband med beslutet 1965 om statsstöd till politiska partier. Sedan 1966 utgår statsbidrag till de i riksdagen repre-

senterade partiernas kostnader för gruppkanslier, för partigrupp som är företrädd i regeringen med 3 000 kronor och för övriga partigrupper med 4 500 kronor per medlem och år.

Inom partigrupperna registreras även den s. k. kvittningen genom särskilt utsedda "kvittningsmän". Kvittning innebär att en riksdagsman, som är förhindrad att närvara, träffar en överenskommelse med en riksdagsman av motsatt uppfattning om att båda skall avhålla sig från att delta i en viss eller vissa voteringar. Kvittningen förekommer i stor utsträckning. När det gäller mycket viktiga frågor, i vilka ett parti vill mobilisera största möjliga parlamentariska styrka, kan dock generellt kvittningsförbud utfärdas. Ett undantag gäller dock numera; om en riksdagsledamot på grund av sjukdom är förhindrad delta i en viktig votering, skall enligt en år 1959 ingången överenskommelse mellan partierna kvittning alltid ske. Voteringens resultat får inte bli beroende av något så tillfälligt som hälsotillståndet inom partierna. En allvarligt sjuk riksdagsman skall inte av sin partiloyalitet behöva sätta hälsa eller liv på spel.

PARTIPROGRAMMEN

Högerpartiet	BIRGER HAGÅRD
Centerpartiet	GUSTAF JONNERGÅRD
Folkpartiet	CYRIL OLSSON
Socialdemokraterna	KAJ BJÖRK
Vänsterpartiet kommunisterna	C. H. HERMANSSON



Yngve Holmberg

Högerpartiet

HÖGERPARTIETS ÅSKÅDNING

Det svenska högerpartiet bygger på en konservativ grundsyn. Denna innebär respekt för det historiska arvet. Detta utgör grundvalen för samhällsutvecklingen. Arvet skall förvaltas och förkovras på ett sådant sätt att det bästa i gångna generationers erfarenheter och landvinningar kan utnyttjas av den nu levande generationen och föras vidare till de kommande. Konservatismen är främst en grundsyn, inte ett allmängiltigt recept för hur olika konkreta frågor skall lösas. Högerpartiet står främmande för abstrakta doktriner och intar ofta en skeptisk hållning till vad det uppfattar som luftiga teorier, skrivbordsprodukter utan fast förankring i verkligheten. I stället vill partiet bygga på erfarenheter från det förgångna och i det fall där detta inte är möjligt försöka arbeta sig fram steg för steg när det gäller olika samhällsreformer. Syftet är att undvika sådana bakslag, som lätt kan inträffa om förutsättningarna för en samhällsreform vilar på alltför bräckligt erfarenhetsunderlag.

Högerpartiet har alltid avvisat den renodlade kollektivismen, vare sig den uppträtt som nazism och fascism eller som socialism och kommunism. Men partiet tar också avstånd från den renodlade individualism, som ofta kommit att sätta sin prägel på

liberalismen. Det strävar efter att finna en syntes mellan de båda ytterligheterna. Målet är att bygga upp ett samhälle, som baseras på individerna och ger den enskilde, i solidarisk samverkan med andra och med ansvar för sig själv, sin familj och samhället, möjlighet att utveckla sina speciella anlag och bli en fri personlighet. Därav följer, att partiet ställer sig djupt skeptiskt till varje form av centralism i samhället. Högerpartiet föredrar en långt driven decentralisering av makt och inflytande, ibland också i de fall, där detta möjligen kan komma att gå ut över effektiviteten. Makt korrumperar och absolut makt korrumperar absolut. Högerpartiet ser som ett viktigt mål att försöka åstadkomma största möjliga fördelning av maktfunktionerna i samhället.

Både i sin allmänna politiska attityd och sitt praktiskt politiska handlande företer det svenska högerpartiet i allt väsentligt stora likheter med andra moderna konservativa partier i Europa. Främst gäller detta de andra nordiska högerpartierna men också de brittiska konservativa, de kristliga demokraterna i Västtyskland och österrikiska folkpartiet, partier med vilka det svenska högerpartiet också sedan lång tid tillbaka samverkar intimt.

Utrikes- och försvarspolitik

I högerpartiets principprogram av år 1956 anges partiets utrikespolitiska och försvarspolitiska målsättning på följande sätt: "Sveriges frihet och oberoende skall

bevaras med stöd av ett betryggande försvar, som utgör förutsättningen för självständig svensk utrikespolitik. De nordiska folkens kulturella, ekonomiska och sociala samhörighet bör bilda grundval för politisk samverkan. Inom den europeiska kulturkretsen skall Norden göra en insats i syfte att vidga samarbetet över gränserna i alla de former utvecklingen påkallar. Vårt land skall arbeta för fredens sak och verka för att den mellanfolkliga rätts- och säkerhetsorganisationen blir en levande kraft, som kan främja mänsklighetens utveckling och överbrygga motsättningarna mellan folken."

I den kommentar till principprogrammet, som gavs ut 1963, hette det: "Sedan lång tid tillbaka har vårt land handlat efter grundsatsen att undvika stormaktsallianser. Detta har skett . . . för att bevara vår handlingsfrihet . . . Men vi gör icke anspråk på obegränsad suveränitet i alla lägen. Till organiserad mellanfolklig samverkan är vi beredda att lämna vårt bidrag, även om detta skulle innebära, att vi uppger någon del av vår handlingsfrihet . . . De nordiska folkens kulturella, ekonomiska och sociala samhörighet bör få bilda en grundval också för politisk samverkan i lösare eller fastare former. Inom den västeuropeiska kulturkretsen kan Norden göra en insats även på det politiska planet . . . kanske till sist som medverkan till en europeisk union."

Högerpartiet har alltid betraktat ett starkt försvar som förutsättningen för vårt lands utrikespolitik. Under 1920- och 30-talen fick högerpartiet ofta ensamt

slå vakt kring försvaret och varna mot en övertro på Nationernas förbund och möjligheterna att åstadkomma en varaktig avspänning i världen. Tiden efter andra världskriget har inte givit partiet anledning att revidera uppfattningen, att Sveriges alliansfria utrikespolitik förutsätter ett starkt försvar och att det svenska försvaret utgör en stabiliserande och fredsbevarande kraft i Nordeuropa. En isolerad svensk nedrustning kan inte undgå att få utrikespolitiska konsekvenser.

Under debatten kring de nya försvarssignaler, som på socialdemokratiskt håll hissats under 1967, har från högerpartiets sida pekats på den oro, som dessa förorsakat främst i Danmark och Finland och på risken av att stormakterna skall känna sig tvingade att fylla de luckor som en reducering av de svenska försvarsinsatserna öppnar, inte minst när det gäller vakthållningen i Östersjön. Vårt geografiska läge mellan Atlantpaktens och Warszawapaktens stater och vårt hittills relativt starka försvar har, som ofta omvittnats, i omvärlden bedömts som en stabiliserande faktor. För Danmark innebär varje minskning av den svenska försvarsberedskapen i söder risk för krav från NATO på förstärkning av den dansk-tyska vakthållningen i södra Östersjön. Detta måste i sin tur återverka inom östblocket och kan menligt påverka de finsk-sovjetiska relationerna. En sådan utveckling skulle innebära ökad internationell spänning omkring Sverige och därmed försämra vårt lands utrikespolitiska läge.

För högerpartiet har det alltid varit självklart, att Sverige inom den ram som dess resurser medger måste ha starkast möjliga försvar. Partiet har därför hävdat krav på att kärnvapen tillförs försvaret. Efter 1963 års provstoppsavtal har det dock inte motsatt sig att frågan skjutits på framtiden. Skulle det visa sig, att avtalet inte undanröjer risken för att små och mellan-stora stater skaffar sig kärnvapen, kan det väntas att det svenska högerpartiet ånyo reser krav på att vårt försvar skall få tillgång till nukleära vapen.

Högerpartiet har helt anslutit sig till den utrikes-politiska målsättning, som gemensamt deklarerats av landets fyra demokratiska partier — alliansfrihet i fred syftande till neutralitet i krig. Men partiet kan aldrig acceptera de krav på ideologisk neutralitet, som stundom framförts. Sverige är en del av den väster-ländska kulturkretsen. Hela vår syn på människan och vår demokratiska statsform förbinder oss med oupp-lösliga band med Västerlandet. Högerpartiet har vid många tillfällen givit starka uttryck för denna syn, bl. a. genom en ständig strävan att föra de nordiska länderna nära varandra och att främja ett gemensamt nordiskt uppträdande.

Det svenska högerpartiet har också med positivt intresse följt det senaste decenniets starka europeiska enhetssträvanden. På ett tidigt stadium förde höger-partiet tillsammans med folkpartiet fram kravet att Sverige skulle söka anknytning till EEC i det fulla medlemskapets form. Detta krav innebär inte att högerpartiet övergivit sin uppslutning kring den

svenska alliansfriheten. Partiet anser att betryggande garantier skall sökas för att denna politik kan fullföljas, då Sverige erhåller medlemskap i den europeiska gemenskapen. Samtidigt har högerpartiet understrukit, att det inte enbart gäller egoistiska svenska ekonomiska intressen — möjligheterna att för framtiden trygga sysselsättningen genom tillgång till den europeiska stormarknaden som är avgörande för oss — utan att Sveriges positiva intresse för Europa och den europeiska enhetstanken på alla sätt måste framhållas. Det är för högerpartiet helt otänkbart, att Sverige skulle sitta på en isolerad parkettplats och passivt iakttaga hur de andra europeiska folken försöker att bygga upp vad man i framtiden hoppas skall bli Europas Förenta Stater. Även svenskarna är européer och Sverige kan göra en viktig insats i en europeisk gemenskap.

Från högerpartiets sida har i enlighet med dess syn på nordisk samverkan också förts fram tanken på ett gemensamt nordiskt uppträdande gentemot EEC för att vinna en gemensam nordisk anslutning. Partiet har inte heller stått främmande för att frågan om de nordiska ländernas anknytning borde få en lösning, även om Storbritannien tills vidare ställs utanför.

Högerpartiet har liksom de andra demokratiska partierna hävdat, att Sverige bör stödja FN i dess verksamhet. Partiet har också varit positivt till att Sverige ställer resurser till FN:s förfogande. Det anser dock, att landet bör visa återhållsamhet inför

militära FN-företag, som inte är av rent "polisiär" natur. Sverige bör stödja FN:s arbete för avspänning och allmän minskning av rustningarna men bör undvika politiska ställningstaganden utanför sitt eget intresseområde. Det senare ställningstagandet har lett till att enskilda högermän både inom riksdagen och i den allmänna debatten tagit avstånd från vad de uppfattar som ensidiga och hysteriska krav — inspirerade från den extrema vänstern — på bojkott i olika hänseenden av vissa länder. De har pekat på att även Sovjet och kommunismen förslavat miljoner människor, och att detta mera sällan lett till krav på åtgärder gentemot kommunistdiktaturerna.

På senare tid har högerpartiet också aktivt engagerat sig för en effektivare och mera planmässig svensk u-landspolitik med prioritet för insatser inom familjeplanering och utbildning. Det har dock betonat, att de totala u-hjälpsinsatserna kan få en större omfattning endast genom att näringslivet engageras i ökad utsträckning. I detta syfte har partiet rest krav på inrättandet av ett investeringsgarantisystem. På grund av det oftast labila politiska tillståndet i u-länderna är riskerna för det svenska näringslivet vid större engagemang ofta betydande. De kommersiella insatserna skulle underlättas om samverkan mellan staten och det enskilda näringslivet kunde skapa garantier, som minskar riskerna för svenska investeringar.

Högerpartiet har accepterat den kompromiss mellan de demokratiska partierna, som sannolikt kommer att leda till partiella förändringar av vår författning beträffande bl. a. kammersystem, valsystem, valdag och mandatperiod. Härutöver har partiet emellertid fört fram en rad speciella krav i syfte att fördjupa folkstyret. Högerpartiet har sedan länge krävt att de tekniska hindren för utlandssvenskarna att utöva sin grundlagsfästa rösträtt skall avlägsnas. Särskilt har det dock uppehållit sig vid den fria opinionsbildningens betydelse i en demokrati och pekat på de allvarliga risker som hotar denna. De nya massmedia som tekniken ställt till vårt förfogande måste hanteras med största varsamhet. Varje monopolisering försämrar den fria opinionsbildningens villkor och kan leda till åsiktslikriktning. Partiet pekar på vad det uppfattar som ensidiga vänstertendenser i radion och televisionen. Partiet hävdar att radio- och televisionsmonopolet snarast avskaffas och ersätts med ett system, som tillåter frihet i etern.

I en deklaration från högerpartiet 1967 heter det: "Frihet i etern leder till att nya bolag kan bildas vid sidan om Sveriges Radio och skapa en balanserad konkurrens på demokratisk grund. För dessa oberoende bolag kan reklamfinansiering bli en naturlig inkomstkälla. Det är självklart att programskaparna skall garanteras full frihet gentemot annonsörerna. Det finns inte längre några tekniska hinder för att

inrätta ett betydande antal TV-kanaler även fast man i den socialdemokratiska argumenteringen påstått motsatsen. Vid en spridning av radio- och TV-kanaler på flera företag anser vi det naturligt att i första hand pröva Tidningsutgivareföreningens förslag att pressen får huvudansvaret för ett programbolag som bl. a. finansieras med hjälp av TV-annonser. Men att Sveriges Radio genom en egen reklamfinansierad kanal skulle blanda sig i konkurrensen är dock orimligt. Monopolföretaget kan med licensinkomsterna som grund sätta sina annonspriser utan hänsyn till de faktiska kostnaderna och därigenom nå en utomordentligt överlägsen ställning inte minst gentemot pressen.”

Pressens frihet hotas av det partistöd-presstöd, som genomdrivits. Om pressen i en demokratisk stat rätt skall kunna utöva sina bevakningsfunktioner gentemot statsmakterna får den inte tillåtas att bli beroende av just dessa statsmakter. På längre sikt hotar partistödet att få än allvarligare återverkningar. De politiska partierna blir inte längre bärare av folkets fria vilja. De blir beroende av statsmedel för sin existens och riskerar att nedsjunka till halvstatliga institutioner. De enskilda medborgarna får därigenom betydligt svårare att vinna gehör för sina uppfattningar, som kan komma att kanaliseras på andra vägar än genom partierna. Detta kan innebära en ökad risk för utomparlamentariska aktioner och därmed utgöra ett hot mot demokratin.

Ett åsiktstvång föreligger också enligt högerpartiet

genom den från demokratisk synpunkt förnedrande kollektivanslutningen till ett visst parti. Pressen på oliktankande kan som omvittnats på många arbetsplatser vara hård. Tillkomsten av storavdelningar inom fackföreningsrörelsen har lett till att beslut om kollektivanslutning på vissa håll träffats av särskilda representantskap, där den enskilde fackföreningsmedlemmen inte ens har rätt att vara närvarande. Högerpartiet vill genom lagstiftning skydda den enskilde medborgarens frihet mot det övergrepp som kollektivanslutningen utgör.

Också kravet på en utvidgning av folkomröstningsinstitutet är ett led i strävandena att utvidga folkinflytandet. Närmast ter det sig angeläget att få till stånd bestämmelser, som möjliggör för en minoritet av riksdagens ledamöter att, efter dansk förebild, påkalla en beslutande folkomröstning i vissa frågor, som avgjorts av riksdagens majoritet. Detta torde vara en av de få möjligheterna att skapa ett effektivt minoritetsskydd.

I en tid då centralistiska tendenser starkare än någonsin gör sig gällande på praktiskt taget alla områden är det enligt högerpartiet ett demokratiskt livsvillkor att motverka varje form av maktkoncentration. Detta kan endast ske genom att en verklig maktbalans kommer till stånd. En sådan förutsätter att makten delas och att en decentralisering sker så långt det i varje enskilt fall är möjligt. Partiet anser, att socialdemokratin i stället valt att främja maktkoncentrationen. Ett exempel härpå är inrättandet av

särskilda planeringsorgan, som är undandragna offentlig insyn och kontroll genom riksdagen. Ett annat exempel utgör det allmänna utredningsväsendets avveckling. Allt fler utredningar verkställs inom departementen och undandras därmed allmän insyn. I några fall har parlamentariska utredningar varit så hårt direktivbundna att de med rätta uppfattats som "beställningsarbeten" för den socialdemokratiska regeringen. Pressutredningen 1965 kan anföras som exempel. I andra fall har enligt partiets mening socialdemokraterna helt nonchalerat berättigade utredningskrav (t. ex. partistödet, investeringsbanken). Härigenom har det för sin noggrannhet berömda svenska remissystemet satts ur spel. Samtidigt har oppositionen berövats varje inflytande på planeringsstadiet.

Samhällsekonomi och näringspolitik

Sverige har liksom andra västerländska industriländer en "blandekonomi". Stat och kommun tillhandahåller många betydelsefulla tjänster, och statsmakterna har viktiga befogenheter och hjälpmedel för att styra konjunkturutvecklingen. Till detta kommer en betydande sektor av kooperativ och andra former av kollektiv företagsamhet. Högerpartiet har aldrig varit anhängare av en fullständigt fri marknad av manchesterliberal typ. Det accepterar i huvudsak blandekonomin och anser, att detta system kan vara överlägset såväl ett renodlat kapitalistiskt system som

olika former av socialistiska system, under förutsättning att den ekonomiska politiken utformas på ett riktigt sätt. Syftet är balans mellan den offentliga och den fria sektorn. Om den ena eller andra sektorn tillåts att ta överhanden, kan det leda till svåra störningar i landets ekonomi och ytterst till faror för den politiska friheten.

I ett programförslag hösten 1967 uttrycks högerpartiets syn på följande sätt: "Den ekonomiska politiken skall syfta till att garantera den enskilde trygghet i arbete och en stigande välbefinningsutveckling. De välbefinningsskapande krafterna i samhället skall stimuleras. Arbete och nya initiativ skall löna sig. Ägandet och bestämmanderätten i samhället skall spridas på så många händer som möjligt och ej koncentreras till ett fåtal eller i väsentlig utsträckning kontrolleras av staten och kommunerna. Härigenom skapas förutsättningar för en rättvisare inkomst- och förmögenhetsspridning. Dagens ekonomiska utveckling och den tekniskt vetenskapliga forskningens snabba framsteg kommer i hög grad att påverka och förändra morgondagens samhälle. Detta ställer krav på att samhället, inom ramen för en fri marknadshushållning, tar del i ansvaret för den samordnande planeringen, så att våra tillgängliga resurser kan utnyttjas på det mest effektiva sättet."

Högerpartiet understryker, att den mest angelägna trygghetsreformen är att åstadkomma "stabila priser och arbetsvänliga skatter". Den onda cirkeln av stigande priser — automatiskt ökande skatter och krav

på lönemässig kompensation för skatte- och prisstegringar — utgör för partiet den stora fara som hotar både full sysselsättning och snabb ekonomisk tillväxt. Det höga svenska kostnadsläget leder till avsättnings-svårigheter, och den inhemska inflationen stör balansen. Resultatet blir företagsnedläggningar, arbetslöshet och minskad produktionseffektivitet. Angelägna behov och reformer blir eftersatta på grund av brist på resurser. En fortsatt reformpolitik kan endast komma till stånd genom att de enskilda stimuleras till ökad produktion av varor, som går att sälja till omvärlden. Den offentliga sektorns utrymme beror på de resurser, som skapas av produktionsökningen i samhället. På samma sätt måste de kommunala utgifterna anpassas till det ekonomiska utrymme som produktionsökningen i samhället skapar. Inte heller statsmakterna får tillåtas att pålägga kommunerna uppgifter, som hotar den nödvändiga stabiliseringspolitiken. För att uppnå arbetsvänligare skatter efterlyser högerpartiet en omläggning från direkta till indirekta skatter. Barnfamiljer och folkpensionärer bör därvid få särskild kompensation. Särskilt betonas, att det progressiva skattesystemet, sådant det hittills kommit att utformas, är både pris- och kostnadshöjande och enbart bidrar till att förstärka den onda cirkeln — prisstegringar-skatter-kompensation.

”Trygghet i arbetet”, säger högerpartiet vidare, ”skall innebära rätt för alla till säker inkomst och meningsfull sysselsättning”. Detta ställer stora krav på samhället i form av förbättrat finansiellt klimat

för näringslivet samt speciella åtgärder för att säkra den enskildes trygghet, såsom allmän arbetslöshetsförsäkring, utvidgade omskolningsåtgärder, avgångsvederlag för alla arbetstagare och särskilda åtgärder för äldre arbetskraft, garantier mot ekonomisk förlust vid försäljning av egnahem etc. En säker sysselsättning garanteras emellertid i första hand av företagssamhetens effektivitet och konkurrenskraft.

Särskilt måste den internationella konkurrensförmågan stärkas genom stabiliserad prinsnivå och ett skattesystem, som inte verkar kostnadsuppdrivande. Företagens självfinansiering bör stimuleras. Statens stöd till industriellt forsknings- och utvecklingsarbete bör ökas, vilket bäst sker genom att Sverige som EEC-medlem får tillgång till den samordnade europeiska forskningsverksamheten. På kreditsidan efterlyser högerpartiet breddning och aktivering av aktiemarknaden, valutareglerngns upphörande — varigenom Sverige kan få ökad tillgång till utländskt kapital, ökad kanalisering av AP-medel genom de befintliga bankerna och undanröjande av den statliga investeringsbankens monopolställning på detta område. Det senare bör ske genom att riksdagen får insyn i bankens verksamhet.

Beträffande jordbrukspolitiken anser högerpartiet att denna skall användas som ett instrument i prisstabiliserande syfte. Tillfälliga fluktuationer på världsmarknaden får inte medföra väsentliga kostnadsstegringar för de svenska konsumenterna. De i jordbruket sysselsatta måste ges samma standard som

jämförbara yrkesgrupper.

I högerpartiets åskådning spelar den s. k. ägar-demokratin en central roll. I detta samhällsideal ingår två moment. Dels skall de växande kapitaltillgångarna i största möjliga utsträckning direkt eller indirekt via aktier och andelar ägas av de enskilda medborgarna, dels skall ägandet fördelas på största möjliga antal människor. Detta betraktas som en realistisk målsättning, eftersom det i framtiden kan förutses, att varje människa under sin livstid har möjlighet att samla en betydande förmögenhet. Ett sådant på många medborgare fördelat ägande betraktas som en önskvärd motvikt såväl till det ofrånkomliga kollektiva ägandet som till en anhopning av kapital hos ett fåtal ägare. Ett demokratiserat ägande leder — enligt både konservativ och liberal samhällssyn — till bättre maktfördelning och maktbalans än vad vare sig ett socialistiskt eller ett gammalkapitalistiskt system kan medföra. Personligt ägande hos medborgarna medför också ökad trygghet och förstärkning av den politiska friheten. Från dessa utgångspunkter ter det sig naturligt att högerpartiet strävar efter ett skattesystem och andra åtgärder från det allmännas sida, som uppmuntrar till ökat personligt sparande. Samtidigt vill partiet begränsa det kollektiva sparandet — genom skatter och avgifter — till en så låg nivå som möjligt, utan att kapitalbildningen i dess helhet sätts i fara.

Social- och familjepolitik

Socialpolitiken kom tidigt att spela en betydande roll i den konservativa samhällsåskådningen och riktade särskilt sin udd mot den manchesterliberala tron på nyttan av att de ekonomiska krafterna fick verka fullständigt fritt utan inblandning från samhällets sida. Det var därför ingen tillfällighet att flera av det tidiga 1800-talets konservativa politiker och idégivare fick rubriken "socialkonservativa". Den arbetarskyddspolitiska lagstiftning, som Disraeli genomförde i England decennierna efter 1800-talets mitt, och den socialförsäkringslagstiftning, som Bismarck genomdrev i Tyskland på 1880-talet kom länge att stå som mönster för socialpolitisk aktivitet från statens sida överhuvudtaget. I Sverige utvecklade konservativa tänkare som Hans Järta, Erik Gustaf Geijer och August von Hartmansdorff väsentliga socialpolitiska tankegångar redan under 1800-talets förra hälft. De fick ytterligare näring kring sekelskiftet dels genom de av Harald Hjärne inspirerade kraven på "försvar och reformer", dels genom den s. k. unghögern med Rudolf Kjellén som en av de främsta målsmännen. Konservatismen och högerpartiet har sålunda på ett tidigt stadium ivrat för att samhället skall engagera sig i socialpolitisk reformverksamhet.

Den socialpolitiska reformverksamheten i vårt land ägde till övervägande delen rum under 1930- och 1940-talen samt första hälften av 1950-talet. Högerpartiets inställning under dessa skeden präglades av

dess strävan att åstadkomma balans mellan socialpolitiska reformer och samhällsekonomiska resurser. Med dessa reformer var i huvudsak grundtrygghet uppnådd för människorna. Ansträngningarna har därefter särskilt gällt åtgärder dels för att åstadkomma social trygghet för vissa minoritetsgrupper, t. ex. de handikappade, dels i syfte att bereda den enskilde medborgaren trygghet i hans sysselsättning. Dessa åtgärder har i regel sammankopplats med de allmänt näringspolitiska eller lokaliseringspolitiska önskemål som framhållits ovan. Inom alla partier har de socialpolitiska strävandena därför delvis fått en ny inriktning.

I högerpartiets socialpolitiska program, antaget 1962, preciseras principerna för partiets socialpolitiska reformarbete på följande sätt: "Det är varje medborgares skyldighet att genom egna arbetsinsatser själv sörja för sig och sin familj. Den som på grund av t. ex. sjukdom, olycksfall, ålderdom, arbetslöshet är helt eller delvis satt ur stånd att försörja sig har emellertid rätt till samhällets hjälp i den utsträckning som erfordras för att han inte skall lida brist på vad som är nödvändigt för hans livsuppehälle enligt vid varje särskild tidpunkt rådande uppfattning om vad som utgör en godtagbar levnadsstandard. Härigenom tillförsäkras varje medborgare ett visst minimiskydd — grundtrygghet. Detta skydd skall vara lika för alla medborgare. Man bör eftersträva att den enskilde i mån av förmåga själv genom avgifter betalar en väsentlig del av kostnaderna för grundskyddet.

Härutöver bör medborgarna kunna tillförsäkra sig standardtrygghet vid inkomstbortfall på grund av sjukdom, arbetslöshet eller andra av den enskilde oförvållade orsaker. Detta bör ske i försäkringsmässiga former, varvid samhällets medverkan kan erfordras. Kostnaderna bör bäras av den enskilde i form av försäkringsmässigt beräknade avgifter. Överhuvud bör samhället underlätta för medborgarna att själva öka sin trygghet såväl genom frivilliga försäkringar som genom sparande i olika former.”

I sitt program betonar högerpartiet, att socialpolitiken främst bör inriktas på att skapa bättre vårdmöjligheter för dem som är ur stånd att klara sig själva. Efter andra världskriget har levnadsstandarden stigit kraftigt för alla inkomstgrupper. Därmed har förutsättningarna för socialpolitiken ändrats i grunden. De sociala kontantbidragen spelar numera en väsentligt mindre roll än tidigare. I stället blir det samhällets uppgift att sörja för att handikappade, gamla, sjuka och missanpassade får den vård som de behöver.

Riktlinjerna för högerpartiets familjepolitik slås fast i ett särskilt familjepolitiskt program, som antogs 1963. Däri konstateras, att en positiv inställning till hemmet och familjen är en grundval för högerpolitiken. Högerpartiet vänder sig emot den uppfattning som vill sätta s. k. samhällsnytta framför individens egna behov och önskningar. På familjen som en naturlig enhet vill högerpartiet bygga ett samhälle, där människan skall få större möjligheter att själv pla-

nera för sig och de sina. Det är den enskildes värderingar och inte de makthavandes som skall stå i centrum, heter det. Människan måste själv få söka sig fram till den livsform och den typ av familjeliv som passar henne bäst. Föräldrarna är bäst skickade att bestämma om de egna barnens vård och fostran. Från den utgångspunkten har partiet främst intresserat sig för problem i samband med barntillsynen samt de förvärvsarbetande kvinnornas situation och efterlyst lättnader i familjebeskattningen.

Miljöpolitik

Miljöpolitiken har på senare tid varit föremål för ett intensivt studium inom högerpartiet. Ett omfattande programförslag står under diskussion 1967—68. I förslaget konstateras det, att livets anpassning efter den nya ram som skapats av vetenskap och teknik i förening, den syntetiska miljön, utgör ett av människans allvarligaste problem. Den tekniska civilisationen kan inte hejdas, men utvecklingen kan i långt större utsträckning än man hittills föreställt sig styras i bättre banor. Dessa möjligheter är dock än så länge i stor utsträckning politiskt oprövade. Det "allmänna framåtskridandet" följer inga naturlagar utan påverkas av medborgarnas allmänna värderingar. Nya riskmoment i miljön tillkommer med stor snabbhet, vilket gör det svårt att i efterhand bereda skydd för människan. Detta måste i stället planeras i förväg. Den ökande omfattningen och allvaret i miljöproble-

men kan, heter det, ytterst härledas ur människans oförmåga att se sig själv som del i ett stort sammanhang. Det är en villfarelse att tro att människan kan behärska naturen. Hon kan bara förändra den. De ingrepp, som gjorts av människan, har till stor del inneburit rubbad balans, förödda jordar, förgiftade vatten, smutsigare luft, en oavlåtlig försämring av människans biologiska miljö.

Högerpartiet betraktar det som en central uppgift för politiken att formulera riktlinjer och regler som tillåter en fortsatt materiell välståndsutveckling i harmoni med den natur som är själva grundvalen för människans existens som biologisk varelse. I förslagen till riktlinjer heter det bl. a., att rättigheten att smutsa ned eller förstöra miljön inte längre bör erkännas. Var och en skall därför vidkännas ekonomiskt och/eller straffrättsligt ansvar för alla former av miljöförstöring. Miljöpolitiken måste bestämmas av ett långsiktigt allmänintresse, som inkluderar den enskildes, näringslivets och samhällets intressen. Miljöskador och miljöpåverkningar måste tas upp som kostnadsposter i samhällets bokföring. Föroreningskällorna måste, om möjligt, elimineras. Där så inte kan ske, måste resurser kanaliseras till områden, där förorening är oundviklig och där åtgärder till förebyggande av skador kan bli ytterst kostnadskrävande. Det blir samhällets sak att stimulera och föranstalta om miljöskyddande åtgärder. De ofrånkomliga investeringarna kommer att mer än väl balanseras av samhällets minskade kostnader för att

t. ex. reparera skadorna av luft- och vattenföroreningar. En rad konkreta punkter beträffande samhällsplanering, naturvård, hälsovård etc. är under utformning av partiet.

Kultur- och utbildningspolitik

Enligt högerpartiets uppfattning måste riktpunkten för kulturpolitiken vara att hjälpa varje människa till en allsidig utveckling. Med aktning för individens människovärde och kännedom om hans individuella egenart och förutsättningar är det en uppgift för samhällets kulturpolitik att medverka till varje medborgares personliga mognande till en fri, självständig och harmonisk människa. Kulturpolitiken skall ge människan kontakt med andliga värden och stimulera henne att söka en livsuppfattning, som kan göra hennes liv meningsfyllt. Högerpartiet understryker vikten av intellektets skolning i ett demokratiskt samhälle, där allt större ansvar läggs på den enskilde. Att stimulera människornas tankeförmåga och kritiska sinne och att utveckla deras känslo- och viljeliv blir därför det väsentliga i kulturpolitiken.

Samhällets uppgift blir framför allt att skapa ett gynnsamt kulturklimat, en ram för den kulturella verksamheten, som ger människorna möjlighet att utveckla sina intressen, och att medverka till att individen får så stor valfrihet som möjligt. Till skillnad från förespråkarna för en socialistisk kultursyn, som ser det som en uppgift för samhället att "välja" de

"bästa" produkterna och motverka mindre önskvärda, menar högerpartiet, att det inte är möjligt för politiska instanser att kvalitetsbedöma olika produkter. I princip bör samhället inte ta ställning i estetiska frågor utan i stället stimulera människorna att bilda sig en egen, självständig uppfattning. Praktiskt innebär detta, att samhället inte genom särskild beskattning eller på annat sätt skall ge uttryck för några kvalitetsbedömningar. De lagliga inskränkningar, som kan anses nödvändiga, kan exempelvis utformas med reglerna i tryckfrihetsförordningen som förebild. Detta innebär att frihet under personligt ansvar bör ersätta alla former av förhandscensur, att en juridisk efterhandsgranskning ersätter en administrativ förhandsgranskning av t. ex. film.

Det skulle föra för långt att i detta sammanhang redogöra för de många konkreta förslag, som förts fram av högerpartiet beträffande såväl kulturpolitiken som utbildningspolitiken. Om den principiella bakgrunden för utbildningspolitiken heter det i ett programförslag 1967 följande: "Det moderna samhället är redan nu tämligen komplicerat för den enskilde medborgaren. Det snabba tekniska framåtskridandet och vetenskapens alltmer vidgade värld kommer att ytterligare försvåra människans möjligheter till överblick. Människans kunskap mångfaldigas i en allt hastigare takt. Varje steg framåt i kunskapsinhämtande och tillämpning av det ökade vetandet förändrar människans hävdvunna arbetsmönster och sätter henne i stånd att bege sig allt längre in i det

okända. Kunskapen ger nya verktyg som tillåter en ytterligare utvidgning av den mänskliga tankens gränser. Allt eftersom kunskapsvolymen växer ökas antalet nya projekt och forskningsuppgifter. Mänskans omgivning och villkor karakteriseras av en ständigt stegrad förändringstakt. Under en och samma livstid förändras omgivningen och villkoren nästan till oigenkännlighet. Det är utbildningssystemets speciella uppgift att förse människan med de intellektuella instrumenten, inställningen och bakgrunden för de nya problem som i accelererande tempo uppkommer. Utbildningen skall ge människan en känsla av förankring i stället för relationslöshet samt en förmåga till perspektiv. Det är viktigt att öka den medborgerliga insikten om de starka krafter som formar individens och samhällets villkor."

De snabba förändringarna i samhället och den snabba tillväxten av mänsklig kunskap gör det i framtiden omöjligt att tala om någon som "färdigutbildad" vid en viss tidpunkt eller ålder. Det blir därför nödvändigt att planera för en livslång utbildning för alla som kan tillgodogöra sig en sådan. Av detta följer att särskild vikt tillmäts vuxenutbildningen. Målsättningen blir att erbjuda den utbildning som motsvarar vars och ens intresseinriktning och begåvning.



Gunnar Hedlund

Centerpartiet

CENTERPARTIETS POLITIK

Politiken i vårt land är till stor del baserad på värdegemenskap. Vi tycker ganska lika i mycket. Detta gäller naturligtvis det demokratiska styrelseskicket, som markerar en gemensam överideologi för de demokratiska partierna. Denna ger självklart i stort sett enighet i författningsfrågorna. Striden kring den kommunala demokratin har inte sin utgångspunkt här. Till vår värdegemenskap vill man också räkna, att den samhällsuppfattning, som den kristna livs-åskådningen representerar, ligger som en självklar och omistlig grund för gemenskapen i vårt samhälle. I stort sett är vi ense också om vår alliansfria utrikespolitik — liksom om vår försvarspolitik. Händelserna 1966 och 1967 kan väl ha sett ut som en försvarspolitisk strid — men denna bygger på mycket små skillnader. I vår demokrati finns knappast utrymme för skilda försvarspolitiska ideologier.

Värdegemenskapen är naturligtvis någonting positivt — ingenting att beklaga. Lika självklart är det, att vi bygger vår politiska organisation, partiväsendet alltså, på våra meningsskiljaktigheter. Våra politiska skiljelinjer går i huvudsak på tre olika plan. 1) Vi är ense om själva målet — det gäller alltså välfärds- och solidaritetspolitiken. 2) Vi är ense om vägen till målet — borgerlighet eller liberalism står mot socia-

lism. 3) Vi har olika uppfattningar om samhällets strukturfrågor — decentralisering mot centralisering.

På det förstnämnda planet tycker de flesta så lika, att man även här nästan kunde vara frestad att tala om värdegemenskap. På det andra planet, där striden alltså står mellan borgerlig/liberal politik och socialistisk, är motsättningarna också mindre än förr — fast naturligtvis den s. k. nya vänstern vidgar klyftan genom sin socialiseringssocialistiska nytändning. På det tredje planet, det som gäller strukturfrågorna, har motsättningarna närmast skärpts under senare tid.

Socialt borgerlig politik

Till välfärds- och solidaritetspolitik kan mittenpartierna och socialdemokraterna sägas ha i stort sett samma inställning — förenade i en jämlikhetssträvan, som går så långt de samhälls- och företagsekonomiska förutsättningarna medger.

Visst är det ändå strid mellan dem om välfärdspolitiken. Men den gäller främst utformning och angelägenhetsgradering. Mittenpartierna anser sig ha varit pådrivande krafter för förbättring av folkpensioner och barnbidrag, för upprustning av åldringsvård och handikappvård och för effektivisering av u-hjälpen. Avskaffandet av dyrortsgrupperingen av skatterna 1961 t. ex. tillgodosåg ett solidaritetskrav, som drivits fram särskilt av centern.

Skarpare går skiljelinjen som nämnts mellan den socialistiska och den borgerliga idén. Den främsta

drivkraften till framsteg och framåtskridande är, säger centerpartiet, de enskilda människornas egen vilja till initiativ, verksamhet och ansvar. Näringslivet måste därför bygga på enskilt ägande och fri konkurrens.

Idén om individernas självverksamhet som den viktigaste grunden leder till att alla bör få så goda förutsättningar som möjligt för initiativ och insatser. Samhället, som är vårt enda helt gemensamma organ, bör verka för detta. Delvis låg denna tanke redan i den aktiva konjunkturpolitik, som centerpartiet eller — som det då hette — bondeförbundet och socialdemokraterna genom krisuppgörelsen 1933 befäste i vårt land och som sedan varit gemensam idé för borgerlighet och socialdemokrati. Men centern har sedan preciserat samhällets näringspolitiska uppgifter till att skapa grundförutsättningar för självverksamheten — dvs. stimulera, inte dirigera. Det gäller en basorganisation av t. ex. utbildningsanstalter, vägar och andra kommunikationsanordningar. Men ännu större betydelse har det att kreditpolitik, skattepolitik, sysselsättningspolitik etc. inriktas på att främja självverksamheten. Stor vikt måste också fästas vid en förbättrad företagsdemokrati.

En förutsättningsskapande uppgift är givetvis att stimulera medborgaren till omtanke om framtiden för sig och de sina. Men inte alltid kan vi klara vår egen trygghet, och det kan vara stora skillnader i vår förmåga till det. Centerns välfärdsidé med inriktning på högsta möjliga jämlikhet leder fram till att sam-

hället måste svara för en god grundtrygghet, likvärdig för alla — eftersom staten skall behandla alla lika. Denna grundtrygghet, vårt gemensamma ansvar för varandra, skall innesluta inte endast ett ekonomiskt skydd utan också den vård vi kan behöva — och även att miljöerna kring vår tillvaro fyller vissa grundkrav.

Som huvudprinciper gäller enligt centeruppfattningen sålunda dels samhällets sociala ansvar gentemot medborgaren, dels dess förutsättningsskapande uppgifter för individ och näringsliv. Centerpolitiken är en progressivt och socialt borgerlig politik, en social liberalism.

Det betyder avståndstagande från socialiseringsidén och den socialistiska dirigismen. Statliga företag kan centern godta endast i de undantagsfall, då det finns sociala eller organisatoriska skäl för dem — och då spelar ju inte konkurrensen någon roll. Centerpolitiken avvisar också låtgåliberalismen och den maktkoncentration som den för med sig.

Den ekonomiska politiken

Med sin välfärds- och solidaritetsinställning har centerpartiet fäst särskild vikt vid att skattesystemet baseras på bärkraftsprincipen. Centern har ofta tagit initiativ till lättnader i skattetrycket för de lägre inkomstgrupperna. I det aktuella läget har partiet härvidlag riktat uppmärksamheten särskilt på kommunalskatten, som sedan 1950-talets början stigit med

i genomsnitt över 80 procent och som genom det proportionella uttaget drabbar de lägre inkomsttagarna särskilt hårt.

En förbättrad kommunalskatteutjämning uppnåddes visserligen genom riksdagsbeslutet 1965 om det allmänna skatteutjämningsbidraget, som centern kunde räkna som en stor framgång. Men alltjämt är skillnaderna i skattetryck mellan olika kommuner och områden stort. Centerpartiet har fört fram kravet att staten skall ta på sig en väsentligt större del av kostnaderna för samhällsverksamheten. En sådan kostnadsfördelning skulle ge ytterligare skatteutjämning — och möjliggöra sänkning av kommunalskatten till förmån för de lägre inkomstgrupperna.

Mittenpartierna ställer från sina välfärds- och grundförutsättningspolitiska utgångspunkter lika stora krav på samhällets engagemang som socialdemokraterna i motsvarande avseende. Men ändå kan nog skattetrycket i viss mån ses som en skiljelinje. Socialistiska partier fruktar ju knappast på samma sätt som borgerliga, att ett högt skattetryck kan skada viljan till initiativ och självverksamhet, eftersom de fäster mindre vikt vid denna som drivkraft. Som det viktigaste kravet i mittenpartiernas skattepolitik står en sådan omläggning av skattesystemet, att produktion och arbetsvilja kan bättre främjas.

Gemensamt för de borgerliga partierna är att de med större kraft än socialdemokraterna inriktar en aktiv konjunkturpolitik på ett fast penningvärde. Den till synes permanenta inflationen, nu cirka 4 procent

om året, missgynnar särskilt vissa grupper, småsparare, pensionärer och många låginkomsttagare, och den hämmar sparandet, vilket betyder mindre resurser t. ex. för näringslivets investeringar.

Kampen mot inflationen måste vara en första-handsuppgift, hävdar centern. Tillsammans med folkpartiet har den lagt fram ett samlat stabiliseringsprogram, innefattande bl. a. en fastare planering av budget och arbetskraftsresurser, åtgärder för besparingar och som redan nämnts en skattereform, som kan stimulera produktion, arbetsvilja och enskilt sparande. Långsiktsplaneringen i regeringsarbetet måste förbättras väsentligt, så att god planmässighet, angelägenhetsgradering och tidsplanering kan uppnås i reformarbetet. Lika nödvändigt är det ju att komma till rätta med inflationsutvecklingens grundorsak — förhållandet att våra inkomster år efter år fått väsentligt överstiga vad produktionsökningen medgivit. De s. k. rundabordskonferenser som mittenpartierna förordar avser att vara ett instrument att komma problemet in på livet.

På en punkt riktar centern särskilt hård kritik mot den socialdemokratiska regeringens politik — mot högräntepolitiken, som enligt centern åstadkommit skadeverkningar för stora delar av näringslivet, främst för många mindre företag. Konjunkturpolitiskt är räntevapnet numera föga effektivt. Huvudvikten i en aktiv konjunkturpolitik bör därför, säger centern, läggas vid finanspolitiken.

Näringspolitiken

En allt hårdare konkurrens på världsmarknaden och anpassningen till en europeisk stormarknad ställer ökade krav på vårt näringsliv och därmed på en förutsättningsskapande näringspolitik. Sverige och andra EFTA-länder bör anknytas till EEC-marknaden — men under former, som kan förenas med vår alliansfria utrikespolitik. Längre har centern krävt bättre möjligheter för näringslivet till investeringar för effektivisering av produktions- och distributionsapparaten.

Näringslivets självfinansieringsförmåga, som tillåtits minska väsentligt under senare tid, måste ökas, om riskvilligt kapital skall kunna tryggas i tillräcklig utsträckning. I detta syfte måste som nämnts beskattningen läggas om. Centern och folkpartiet har tillsammans — delvis också tillsammans med högern — föreslagit bl. a. omsättningsskattens förvandling till en förenklad mervärdeskatt, som stärker näringslivets konkurrenskraft, avveckling av energiskatten och liknande punktskatter, förbättrade möjligheter till avskrivningar och resultatutjämning.

Det svaga intresse som socialdemokratin visat sådana förslag markerar en skiljelinje. I och för sig kan det naturligtvis sägas, att socialistiska partier inte tillmäter stimulans av enskilt initiativ och självverksamhet större betydelse och att de väl naturligen tror mera på statligt kollektivt sparande än på det enskilda och frivilliga.

Med försämrad självfinansiering har näringslivets kreditbehov naturligtvis ökat. Centern och de andra borgerliga partierna har år efter år påtalat nödvändigheten av förbättrade lånemöjligheter för näringslivet, bl. a. i fråga om AP-medlen. Den socialdemokratiska regeringen tog ett mera betydande initiativ först 1967 — genom den statliga investeringsbanken.

Ett samhälleligt engagemang för en långsiktig och riskbärande kreditgivning — särskilt med sikte på strukturrationaliseringen — är i linje med centerns uppfattning om en förutsättningsskapande näringspolitik. Det som i denna fråga skiljer socialdemokratin från mittenpartierna är den monopolställning, som givits investeringsbanken. Denna kan också komma att utnyttjas för direkt socialisering — genom rätten att förvärva aktier. Centern och folkpartiet förordar i stället en halvstatlig investeringsbank eller också ett konkurrenssystem, där intressena balanserar varandra.

De mindre och medelstora företagen har, hävdar centerpartiet, inte behandlats på sätt som svarar mot deras betydelse och uppgifter. De är missgynnade t. ex. i fråga om möjligheter till resultatutjämning vid beskattningen och återlån från AP-fonden. Vissa betydande framgångar anser sig centern dock ha vunnit i de förbättrade kreditmöjligheter, som småföretagen småningom fått genom företagareföreningarna och institut som Industri kredit och Företagskredit. Men det var anledning att påtala, att den nya investeringsbanken inte bör få förbise de mindre före-

tagens roll.

Jordbrukspolitiken måste här liksom i andra länder utformas med hänsyn till framför allt beredskapspolitiken. I riksdagens principbeslut 1947 utfästes s. k. inkomstlikställighet för den i jordbruket arbetande befolkningen. Centern har arbetat för denna målsättnings förverkligande och motsätter sig alltså den prispresspolitik, som socialdemokraterna förordat mot jordbruket. Enligt centern skall jordbrukspolitiken medverka till effektiva och rationella företag, så att livsmedlen kan hållas vid lägsta möjliga priser och så att jordbruksnäringens utövare kan beredas lika goda inkomstmöjligheter som jämförbara grupper. Detta kräver, såsom centern underströk vid det nya principbeslutet om jordbrukspolitiken 1967, väsentligt förstärkta kreditresurser för jordbrukets rationalisering.

Centerpartiet är förespråkare för den s. k. skogs-kompletteringen, dvs. att jordbruk skall kunna beredas bättre bärkraft genom tillförande av skog.

En annan markerad skiljelinje vid principbeslutet 1967 var att socialdemokraterna genomdrev beslut om att minskning av den svenska jordbruksproduktionen till 80 procent av vårt normala livsmedelsbehov skall direkt eftersträvas, medan de borgerliga anser, att en 80-procentig självförsörjningsgrad är ett minimum, som bör undvikas. Bakom den borgerliga linjen ligger inte endast beredskapsskäl utan också hänsyn till den allt större livsmedelsbristen i världen. På vårt land liksom på andra högindustriali-

serade länder måste det anspråket ställas, att vi skall klara vår egen livsmedelsförsörjning och inte konkurrera med u-länderna om de livsmedel, som de kommer att behöva.

Om arbetsmarknadspolitikens uppgifter för t. ex. omskolning och vidareutbildning är det i stort sett enighet. Men en stridsfråga har varit, såsom framhålls nedan, avvägningen mellan aktiv lokaliseringspolitik och s. k. geografisk rörlighetspolitik.

Socialpolitiken

Centern anser att samhället skall svara för grundtrygghet och därutöver stimulera till omtanke om framtiden.

Centerpartiet räknar sig som tillskyndare till barnbidragssystemet. I centerns aktuella familjepolitiska program ingår höjning av det allmänna barnbidraget, införande av allmänt vårdnadsbidrag till familjer med småbarn och skapande av extra barnbidragsförmåner till familjer med lägre inkomster.

Medel till extra barnbidragsförmåner bör i viss utsträckning kunna överföras från de generella bostadssubventionerna, som i praktiken ger mera till högre inkomsttagare och därför saknar social motivering, samt från familjebostadsbidragen, som genom anknytningen till vissa bostäder ställer behövande familjer utanför och sålunda inte har en riktig utformning.

Behovet av en upprustning av stödet till barnfamil-

jerna är nu stort — då barnbidragen inte höjts i takt med penningvärdeförsämringen och familjebostadsbidragen inte fått följa med hyreshöjningarna. Vid 1963 års avveckling av vissa generella bostadssubventioner genomdrev socialdemokraterna en höjning av inkomstgränserna för familjebostadsbidragen — men det betydde att familjer i lägre inkomstlägen ställdes utan kompensation. De borgerliga partierna lyckades vid 1964 års riksdag genomföra en förbättring för de sämst ställda barnfamiljerna. För hyreshöjningarna 1966 har barnfamiljerna inte fått någon kompensation — mittenpartiernas förslag härom avslogs nämligen.

Bostadspolitikens utformning har starkt kritiserats av centern. Om familjebostadsbidragen kan överföras till barnbidragsförmåner för de ekonomiskt svaga familjerna, vilket skulle öka valfriheten, bör ett socialt motiverat bostadsstöd avse främst förbättringslånen och andra åtgärder av betydelse främst för pensionärer och därmed jämställda. Ett särskilt egna-hemsstöd åt inkomstsvaga barnfamiljer bör också övervägas.

Inom pensionspolitiken har centern fäst särskild vikt vid en väsentlig förbättring av folkpensionsförmånerna, så att alla skall kunna få en god och rättvis grundtrygghet. Centern var den främsta pådrivande kraften för besluten i slutet av 1950-talet och början av 1960-talet om förbättrade ålders-, familje- och förtidspensioner. Det numera allmänt godtagna kravet på standardförbättring för folkpensionärerna

även efter det tidigare beslutade målsättningsåret 1968 har också förts fram av i första hand centern. Ett aktuellt krav är ett statligt grundbelopp i de kommunala bostadstilläggen, så att dessa kan bli mera likformiga i olika kommuner och verkligen ge det stöd, som de ekonomiskt sämst ställda pensionärerna behöver.

Historieskrivningen från den stora ATP-striden i slutet av 1950-talet har i stora delar varit oriktig. Centern förordade den personliga frivilliglinjen, innebärande att samhället mycket väl kunde bygga upp ett ATP-system som service åt medborgarna — men inte som obligatorium. De som ville ha annat trygghetssparande, t. ex. i eget hem eller egen rörelse, borde få detta — därmed skulle skapas ett bättre valfrihetssamhälle. Socialdemokraterna hade en annan syn på saken och genomdrev sedan även den s. k. tvångskombinationen, dvs. att företagare och fria yrkesutövare måste tillhöra både ATP och tilläggsjukpenningförsäkringen — eller också vara utan båda.

Centerkritiken mot ATP har även gällt utformningen som sådan, dvs. att låginkomstgrupperna direkt missgynnas, vilket naturligtvis inte kan förenas med en social jämlikhetssträvan.

Det bör enligt centerns mening vara angeläget, att pensionärerna i största möjliga utsträckning bereds möjligheter att bo kvar i sina hem. Härför krävs inom åldringsvården ytterligare satsning på hemhjälpverksamhet. Allt detta gäller också om handikapp-

vården. I ökad utsträckning måste samhället också medverka till hjälpmedel, som kan ge de handikappade en så långt möjligt normal tillvaro, och miljön måste göras handikappvänlig redan genom samhällsplaneringen.

En huvuduppgift för socialpolitiken bör enligt centern vara att så långt möjligt ersätta en passiv understödslinje med en aktiv rehabiliterings- och arbetsvårdslinje. Man bör i största möjliga utsträckning ta till vara och utveckla vederbörandes kvarvarande förmåga till normalt liv och egen försörjning.

Från centerpartiet har vidare framförts bl. a. kravet på en allmän arbetslöshets- eller sysselsättningsförsäkring och allmän tandvårdsförsäkring.

Kultur- och utbildningspolitiken

Det byggs nu upp en utbildningspolitik, som skall ge alla lika goda möjligheter. Grundskolan, fackskolan och gymnasiet växer fram. Vi bygger ut den högre utbildningen och den vetenskapliga forskningen. Vi håller på med en vuxenutbildningsreform.

Utbildningspolitiken ger knappast anledning till större meningsmotsättningar. Den är viktig i de grundförutsättningsskapande uppgifter, som samhället enligt centerns uppfattning skall ha. Det är ett gammalt centerkrav, att alla barn, oberoende av föräldrarnas ekonomi, skall få likvärdig fostran och utbildning. Vi är på god väg mot detta mål.

Centern har särskilt understrukt, att gymnasiet,

fackskolan och yrkesskolan skall utformas som likvärdiga delar av ungdomsskolan.

En annan tonvikt i centerpolitiken är skolans personlighetsfostrande och karaktärsdanande uppgift. Särskilt i en motion 1959 underströk partiet, att denna uppgift måste lösas i god samverkan med hem och ungdomsorganisationer.

Det fria och frivilliga folkbildningsarbetet liksom folkhögskolan representerar verksamheter, som centerpartiet alltid satt högt.

Kulturpolitiken i övrigt ger väl inte heller någon mer markerad skiljelinje utom på en punkt — mittenpartiernas krav på ökad decentralisering av kulturstöd och kulturförmåner.

Det decentraliserade samhället

För social borgerlighet är det självklart att sträva till ett samhälle, där rätt till beslut och möjligheter till initiativ ligger så nära individen som möjligt. Centerpartiet arbetar alltså för ett så långt möjligt decentraliserat samhälle.

Detta gäller till att börja med näringslivets struktur. På vissa områden måste koncentration ske till mycket stora företagsenheter. Men all finansiell maktkoncentration, privat såväl som statlig, innebär risk för maktmissbruk och felbedömningar. Därtill måste stå klart, att ett näringsliv, som vill bygga på självverksamheten, måste lämna stort utrymme åt små och medelstora företag. De mindre företagen är en

grogrund för ett effektivt näringsliv och framför allt för en framstegsskapande nyföretagsamhet. Centern har arbetat för att de mindre företagen skall få bättre möjligheter att fylla de uppgifter, som bör ankomma på dem.

Den socialdemokratiska regeringspolitiken har, hävdar centern, emellertid alltmer inriktats på ett centraliserat näringsliv — och på dirigerings av näringslivet. AP-fonden får under alla förhållanden en dominerande ställning på kapitalmarknaden — med risk för skadlig maktkoncentration. Men de borgerliga partiernas krav på en så långt möjligt decentraliserad fondförvaltning har år efter år avvisats av socialdemokraterna. Den statliga investeringsbanken har givits monopolställning och kan användas för dirigerings av näringslivet och t. o. m. för socialisering. Mittenpartiernas förslag gick ut på att undvika maktkoncentration hos såväl staten som bankerna.

Motsättningarna mellan centern och socialdemokratin i detta avseende framträdde också vid beslutet om den nya jordförvärvslagen 1965. Denna reform betyder prioritering av statsägande och bolagsägande av framför allt skogsmarken — och därmed ett tillbakaträngande av bondebruket. Man öppnade alltså dörren för finansiell maktkoncentration — statlig och privat. Centerpartiet gjorde givetvis motstånd mot dessa koncentrationstendenser och slog vakt kring bondebruket med motiveringen, att det nära sambandet mellan bruksrätt och äganderätt borgar för den högsta effektiviteten. Från samma utgångspunkt

ter har centern t. ex. vid jordbruksreformen 1967 slagit vakt om familjejordbruket och familjeskogsbruket.

Särskild betydelse har i detta sammanhang lokaliseringsspolitiken. Centern förespråkar en aktiv lokaliseringsspolitik för att ge orter, som har brist på sysselsättningsmöjligheter, ett förstärkt näringsliv. Koncentrationen av näringsliv och bebyggelse till några få tätortsregioner är enligt centerns mening en för hela samhället olycklig utveckling. Riksdagsbeslutet 1964 om riktlinjer för en aktiv lokaliseringsspolitik betraktade centern som en stor framgång.

Den socialdemokratiska regeringspolitiken har emellertid varit inriktad på att främst stimulera den s. k. geografiska rörligheten, dvs. bortflyttning av arbetskraften från de sysselsättningssvaga områdena.

Avvägningen mellan en aktiv lokaliseringsspolitik och en geografisk rörlighetspolitik har varit en stor stridsfråga mellan centern och socialdemokratin, markerad såväl vid lokaliseringsreformen 1964 som vid den arbetsmarknadspolitiska reformen 1966. Avvägningen skall enligt centern vara sådan, att i de sysselsättningssvaga områdena en aktiv lokaliseringsspolitik i första hand utnyttjas och rörlighetsstimulerande åtgärder för flyttning av arbetskraft till orter utanför hemregionen tillgripes först om och i den mån lokaliseringsspolitiska åtgärder inte bedöms möjliga inom regionen.

Den aktiva lokaliseringsspolitiken har redan kunnat visa god verkningskraft. Folkavflyttningen från

främst norrlandslänen har bromsats upp. Enligt centerns mening är en väsentlig förstärkning av lokaliseringstödet nödvändig. Utvecklingen anses också ha bekräftat, att en aktiv lokaliseringspolitik bör vara inriktad inte enbart på det s. k. norra stödområdet utan på hela vårt land, så att ett effektivt stöd enligt generella regler och kriterier kan sättas in i olika områden, där behov uppträder. I en aktiv lokaliseringspolitik bör också infogas vissa skattelättnader för nystartade och utvidgande företag i de sysselsättningssvaga områdena. Genom den aktiva lokaliseringspolitik kan man minska trycket på inte minst bostadsmarknaden i de stora bebyggelsekoncentrationerna.

Centerns strävan till ett decentraliserat samhälle innebär också strävan att ge människorna större möjligheter att bo i egnahems- och andra småhusbebyggelser. Höghusbebyggelsen är inte i överensstämmelse med vad folk i allmänhet önskar. Småhusbyggandet i vårt land är inte mer än tredjedelen av det totala bostadsbyggandet. I våra grannländer Norge och Danmark bygger man förhållandevis dubbelt så många egnahem och småhus som vi.

Motsättningen mellan en decentralistisk och en centralistisk inställning gäller också samhällets styrelse. Den socialdemokratiska regeringen är, säger centern, inriktad på maktkoncentration — genom att skaffa sig fullmaktslagar, genom avskärmade departementsutredningar och t. ex. genom att låta riksdagen fatta beslut utan egentligt grundmaterial —

såsom skedde i fråga om den statliga investeringsbanken.

Centerns strävan till ett decentraliserat samhälle tar sig också uttryck i en kamp för förstärkt kommunal självstyrelse. Framför allt bör den statliga detaljkontrollen över kommunerna kunna minskas. Lika viktigt är det att på länsplanet skapa en väsentligt förstärkt självstyrelse genom att låta landstingen vidga sin verksamhet över strängt taget hela fältet av samhällsuppgifter — såsom föreslogs i en centermotion 1964. Strävan till decentraliserat samhälle och kommunal självstyrelse är också anledningen till att centerpartiet har så svårt att acceptera den s. k. gemensamma valdagen.

Miljöpolitiken

Centern har särskilt genom sin stora partimotion 1962 riktat uppmärksamheten på de stora uppgifter samhället har på miljöpolitikens område.

Miljöpolitiska insatser är nödvändiga för trivseln i arbetslivet men också för ökad produktivitet i näringslivet. Människor saknar trygghet och trivsel därför att det mekaniserade arbetslivet och jäktet leder till alltför hårda påfrestningar. Maskinerna blir allt nödvändigare för vårt samhälle, men de skall inte få dominera över individen. Tekniken skall utformas till ett medel för den enskilda människans andliga och materiella välfärd — och inte till ett självändamål. Arbetsmiljön måste anpassas till såväl

individens som teknikens krav. En trivsamt arbetsmiljö ökar prestationsförmågan. Den miljö- och arbetsvetenskapliga forskningen bör tillföras väsentligt ökade resurser.

Stor vikt har också bomiljön. Inriktningen på höghusbebyggelse och den utformning, som denna vanligtvis givits, tillgodoser inte på tillfredsställande sätt människans behov.

Det gäller även våra fritidsmiljöer. Centern fäster stor vikt vid en aktiv naturvård, som tar till vara vår naturs skönhetsvärden och garanterar oss lämpliga fritidsområden.

Miljöpolitiken är angelägen med hänsyn till såväl grundtrygghetskraven som de förutsättningsskapande uppgifterna. Därtill kan fogas en decentralistisk motivering — i det att det decentraliserade samhället säkert ger oss miljön med den bästa trivselt.

Mittensamverkan

Centern, folkpartiet och högern har en gemensamt borgerligt grunduppfattning — de anser, att samhälle och näringsliv i första hand bör förlita sig på människornas egen vilja till initiativ och verksamhet. Därav följer givetvis en gemensamt uppgift — för en borgerligt politik och mot socialismen. Detta gäller frågan om de effektivaste drivkrafterna till framstegs- och välståndsutveckling. Praktiskt politiskt kan därmed för vårt samhälle sägas, att den viktigaste skiljelinjen går mellan socialism och borgerlighet.

Detta motiverar den borgerliga s. k. borgfreden.

Men det går också en klar skiljelinje mellan mittenpartierna och högern. Den gäller främst trygghets- och välfärdspolitiken. Högerns inställning markerades särskilt åren kring 1960 genom strävan till en väsentlig nedrustning av vår social- och kulturpolitik. Alltjämt har högern kvar avgörande inslag av låtgåliberalism, säger mittenpartierna i sin kritik.

Man håller som självklart, att det politiska avgörandet måste stå mellan mittenpartierna och socialdemokratin. En kommande borgerlig regering måste föra en social och progressiv politik, dvs. mittenpolitik. Det gemensamma handlingsprogram, som centern och folkpartiet utarbetat, avses kunna omvandlas till regeringsprogram. Detta bör vara något självklart även för högern, säger man, eftersom denna rimligtvis måste föredra mittenpolitiken framför den socialistiska och inte kan ställa tillräcklig kraft bakom för att förverkliga en högerpolitik.

Mittensamverkan, samarbetet mellan centern och folkpartiet, har under senare år byggts ut alltmer. Detta är naturligt — de båda partierna har målsättningar, som ligger nära varandra. Man anser sig kunna konstatera, att det var den politiska mittensamverkan, som bröt den socialistiska frammarschen 1964 och pressade de socialistiska partierna ned i minoritet 1966.

Folkpartiet

SOCIALLIBERAL FRAMSTEGSPOLITIK¹

De liberala grundsatserna om frihet, rättvisa och humanitet är riktningsgivande för folkpartiet. Respekten för människovärdet och den enskildes rätt måste prägla förhållandet mellan medborgarna inbördes likaväl som mellan den enskilde individen och staten. De grundläggande demokratiska friheterna — trosfrihet, yttrandefrihet, tryckfrihet och församlingsfrihet — måste under alla omständigheter skyddas. Eftersom av olika skäl samhällets möjligheter att ingripa i den enskilde medborgarens förhållanden småningom starkt vidgats har folkpartiet sett som en angelägen uppgift att förstärka det skydd för den enskildes rätt som samhället måste upprätthålla. Intresset för dessa problemställningar har inom liberala kretsar alltid hållits levande. Det kan t. ex. nämnas att militieombudsmannaämbetet för ca 40 år sedan tillkom efter liberalt initiativ.

Den hastiga utvecklingen av statens ekonomiska makt under årtiondena efter andra världskriget har utgjort utgångspunkter för initiativ från folkpartiets sida i syfte att stärka den enskilda medborgarens rättsskydd gentemot myndigheterna. En förstärkning av JO-ämbetet är ett av resultaten av dessa initiativ,

1. Uppsatsen är en överarbetning av Per-Olof Hansons artikel för den tidigare upplagan av denna bok.



Sven Wedén

ett nytt avstängningsinstitut för domare ("lex Lundquist") är ett annat. Ett annat viktigt led i det liberala arbetet på förstärkning av rättsskyddet har varit strävandena att skapa en förvaltningsdomstol för administrativa besvärsmål inför vars prövning även statsrådets ställningstaganden i administrativa ärenden skulle kunna ställas.

På det konstitutionella området har folkpartiets mest angelägna strävanden varit att åstadkomma en författningsreform med sikte på införandet av en riksdag bestående av en kammare, vald med proportionellt valsätt vid ett och samma tillfälle direkt av folket. Krav på en sådan reform fördes fram i en liberal motion i riksdagen i början av 1950-talet. Kraven hävdades därefter med stor styrka både i det parlamentariska utredningsarbete, som påbörjades 1954, och i den offentliga debatten. Sedan både högerpartiet och centerpartiet anslutit sig till huvudprincipen i dessa krav — en kammare, vald direkt av folket vid ett och samma tillfälle med proportionellt valsätt, bröts det socialdemokratiska motståndet. Den uppgörelse om en författningsreform, som träffades mellan de fyra stora partierna på våren 1967, var en klar framgång för folkpartiets strävanden. I hög grad är de en mans förtjänst, nämligen den dåvarande fp-ordföranden Bertil Ohlins. Den gemensamma valdagen, som var en av de olika komponenterna i uppgörelsen, är att se som en eftergift till socialdemokraterna. Dessa drev nämligen i de förhandlingar, som föregick uppgörelsen, hårt tanken på ett s.k. kommu-

nalt samband. Intet av de tre övriga partierna ansåg för sin del att sakliga skäl fanns att blanda samman de allmänna valen till kommunala församlingar och riksdagsval.

Den ekonomiska politiken

Den socialliberala grundsynen på näringslivet och samhället kan koncentrerat uttryckas med en formulering i folkpartiets program, där det heter att liberalismen vill jämna vägen för människornas arbets- och skaparvilja samtidigt som tryggheten utbygges. Liberalismen erkänner — heter det vidare i fp-programmet — att den enskildes förhoppningar om skälig ersättning i förhållande till insatser och ansträngningar är berättigad från personlig synpunkt och från samhällets. Liberalismen vill ge varje medborgare rätt att utveckla sina anlag och intressen i utbildning och yrkesval. Liberalismen utgår således från att inom ett samhälle, som präglas av dess principer, kommer den ekonomiska framstegstakten att räcka till för såväl större personligt välstånd för alla som vidgade samhällseliga insatser.

I de här refererade programmatiska uttalandena ligger tanken att enskild företagsamhet och enskild äganderätt och en inom ramen för en social trygghetslagstiftning verkande näringsfrihet bildar de bästa förutsättningarna för ett effektivt, utvecklingskraftigt och välståndsskapande näringsliv. Man kan för att använda en gammal term säga, att folkpartiet

är anhängare av marknadshushållning. De grundläggande faktorerna för produktionen måste vara tillgången och efterfrågan på varor och relationerna dem emellan bör också i princip bestämma priserna.

Å andra sidan tillbakavisar folkpartiet en ren och ohämmad marknadshushållning. Folkpartiet godtar därför inte en s. k. manchesterliberal syn på det ekonomiska livet. Den enskilde ägaren måste förvalta sin egendom och sitt företag med hela samhällets välfärd och trygghet för ögonen. Gör han inte detta, kommer han i konflikt med de trygghetskrav för de anställda och de hänsyn till samhället som folkpartiet uppställer. Äganderätten såsom i djupare mening ett "förvaltarskap" uttrycker väl folkpartiets grundsyn härvidlag. Men även med stor tillit till den enskilde företagarens ansvarskänsla är detta inte tillräckligt som garanti för önskvärd trygghet.

Till följd av de ekonomiska konjunkturernas svängningar är det nödvändigt att samhället på olika sätt direkt eller indirekt påverkar konjunkturförloppet så att arbetslöshetskriser undvikas och sysselsättningen bevaras samt en stabil prisutveckling med bevarad internationell konkurrensförmåga tryggas.

En grundläggande förutsättning för snabb ekonomisk utveckling är ett högt sparande och en väl fungerande kapitalmarknad. Inte minst ur denna synvinkel är det enligt liberal uppfattning angeläget att samhället främjar det enskilda sparandet. Företagssparandet är härvid en viktig faktor. Ett högt företagssparande är dessutom av betydelse för före-

tagens förmåga att genomföra investeringar som visserligen är förbundna med ekonomiska risker men som för utvecklingen framåt. Från folkpartiets sida har därför ofta hävdats att företagsbeskattningen bör utformas med tanke på skattereglernas inverkan på sparandet. En rad konkreta förslag har i detta hänseende förts fram från partiets sida.

En väl fungerande kapitalmarknad har en viktig funktion att fylla genom att underlätta den strukturanpassning som ständigt fortgår i ett dynamiskt samhälle. Kapitalförsörjningsproblem utgör mestadels nyckelfrågor i dessa processer, som i många fall direkt gäller företagens möjligheter att överleva. De gäller därför också tryggheten i arbetslivet för de anställda. Mot denna bakgrund har folkpartiet väckt förslag om inrättande av särskilda finansieringsinstitut avseende investeringar i samband med strukturanpassning och industriell utveckling. Till skillnad från socialdemokraterna har folkpartiet — liksom centerpartiet — hävdats att samhällets insatser för lösandet av de finansieringsproblem det här gäller inte borde ha formen av att en enda statlig investeringsbank med monopolställning tillskapas utan att förutsättningar borde skapas för konkurrerande finansieringsinstitut även på detta område. Folkpartiet betonar såväl i detta som i andra sammanhang vikten av att effektivitets- och utvecklingsfrämjande forskning underlättas från samhällets sida.

Internationell samverkan har alltid varit en ledstjärna för den liberala rörelsen. På den ekonomiska

politikens område har denna grundinställning tagit sig uttryck i arbete för att radera konstlade tullbarriärer och andra restriktioner för utrikeshandeln, som försvårar det välståndsökande utbytet av varor och tjänster över gränserna. Folkpartiet har sålunda tagit aktiv del i arbetet att bygga ut det ekonomiska samarbetet i Europa med sikte på skapandet av en europeisk stormarknad.

För såväl företagen som de enskilda medborgarna är det viktigt att inte skatterna blir alltför betungande. De kan i så fall lätt bli till skada för företagens utvecklingsmöjligheter och de enskilda människornas arbetsvilja och skattemoral. Medborgarna måste ha känslan att "det lönar sig att arbeta".

Behovet av en modernisering av det svenska skattesystemet har allt oftare bestyrkts i den offentliga debatten fr. o. m. slutet av 1950-talet. Folkpartiet förde fram kravet på en allmän och genomgripande översyn av skattesystemet i samband med beslutet om den allmänna varuskattens införande på hösten 1959. Senare tillsatte regeringen året därpå den s. k. 1960 års allmänna skatteberedning. Denna blev färdig med sitt förslag på sommaren 1964, vilket dock inte ledde till någon genomgripande skattereform. I den debatt som i anslutning härtill följde har folkpartiet drivit kravet på en allmän skattereform. Denna borde enligt partiets uppfattning innefatta följande huvudelement:

- a) En modernisering av den indirekta beskattningen till en mera enhetlig indirekt skatt, som

i princip behandlar alla varor skattemässigt lika och därför är neutral till konsumtions- och produktionsstrukturen. Den indirekta skattereform, som mest konsekvent tillgodoser sådana krav, är den s. k. *mervärdeskatten*. Denna skattereform har dessutom fördelen att den behandlar svensk-tillverkade och importerade varor lika och missgynnar således inte såsom den år 1959 beslutade allmänna varuskatten (omsen) svenska företag i deras konkurrens med utländska företag.

I fråga om den indirekta skatten bör den särskilda beskattningen av sprit och tobak dock bibehållas av medicinska och sociala skäl. I övrigt bör särskilda punktskatter i princip avvecklas och alltså tillsamman med den allmänna varuskatten inbakas i en generell direkt skatt av mervärdeskattens typ.

b) Vad gäller inkomstbeskattningen bör en lättnad i marginalskatteerna genomföras. Inkomster, som inte är större än vad som motsvarar existensminimum, bör helt befrias från inkomstskatt.

c) Sambeskattningen bör helt avvecklas. Äkta makar bör skatta var och en efter sin inkomst. Beskattningen bör sålunda ske oberoende av inkomsttagarnas civilstånd. Däremot bör *barnförsörjningskostnader* i större utsträckning beaktas inom ramen för samhällets familjepolitik.

Principkravet på särbeskattning intogs i folkpar-

tiets partiprogram genom beslut av partiets landsmöte 1966. I programmet framhålles särskilt att vid övergången hänsyn måste tas till de kvinnor som på grund av ålder, bristande yrkesutbildning eller ogynnsam näringsstruktur på hemorten inte kan få yrkesarbete.

Företagsamhetens frihet och utvecklingskraft kan hotas av statlig maktutvidgning. Men hot kan uppkomma även från annat håll. Genom monopolbildningar och truster inom näringslivet kan konkurrensen förkvävas helt eller delvis med påföljd att ett av de viktigaste pådrivande medlen för framstegen går förlorade. Truster och monopolbildningar kan även bidra till att skapa oskäligt höga priser, vilka icke kan godtas ur konsumenternas synpunkt. Mot bakgrund härav har folkpartiet aktivt arbetat för att bekämpa truster och monopolbildningar och medverkat i lagstiftning för att förhindra att monopolsammanslutningar får insteg i näringslivet och blir i tillfälle att förkväva konkurrensen och ta ut för höga priser av konsumenterna. När man vänder sig mot truster och monopolbildningar är det emellertid viktigt att icke förväxla dessa med de branschsammanlutningar inom näringslivet vilka tjänar syftet att bereda näringsutövaren åtminstone ett minimum av trygghet bl. a. genom att tillvarataga näringsgrenarnas intressen gentemot myndigheterna.

Folkpartiet och socialpolitiken

Som vi sett innebär en socialliberal uppfattning på det ekonomiska planet krav på fritt näringsliv och fri äganderätt, en marknadshushållning med i princip fri prisbildning och fri konkurrens. Å andra sidan kan man från socialliberala utgångspunkter inte utan vidare godta verkningarna av de "ekonomiska krafternas fria spel". Dessas resultat måste nämligen av många skäl modifieras i den sociala trygghetens intresse, även om det otvivelaktigt är riktigt att det fria näringslivet genom sin ojämeförliga expansionskraft ger de bästa förutsättningarna även för standardstegring för de breda lagren och följaktligen även skapar det bästa underlaget för en framgångsrik socialpolitik. Denna socialpolitik måste sättas in i syfte att avskaffa fattigdomen och öka den sociala tryggheten. I överensstämmelse med denna målsättning har de liberala krafterna gjort stora insatser under gångna tider för att komma till rätta med sociala missförhållanden. En ledande princip har därvid varit att söka samordna de enskilda människornas ansträngningar att förbättra sina livsvillkor med av samhället vidtagna åtgärder. Med hänsyn härtill är det väsentligt att stimulera medborgarnas egen vilja att trygga sin existens och att det allmännas socialpolitiska åtgärder utformas så att denna vilja inte försvagas. Detta medför att man från socialliberala utgångspunkter har en benägenhet att föredra socialförsäkringar i olika former i stället för rena hjälpåtgärder.

Enligt sakens natur avser en stor del av de socialpolitiska åtgärderna att förbättra de sämre ställda folkgruppernas förhållanden. I viss mån tar sig detta uttryck i inkomstutjämnande åtgärder. De nämnda grupperna får på olika vägar genom samhällets försorg en något högre levnadsstandard än eljest. Den inkomstutjämnande effekten förstärkes genom en av detta och andra skäl genomförd progressiv inkomstbeskattning. Folkpartiets medverkan i det sociala välfärdsarbetet har tagit sig uttryck i t. ex. ett positivt arbete för folkpensioneringen (landets första allmänna folkpensionslag tillkom efter förslag av en liberal regering). Den stora sjukförsäkringen genomfördes under aktiv liberal medverkan. Folkpartiet har också fört fram krav på införande av en allmän sysselsättningsförsäkring, som på ett effektivare sätt än den hittillsvarande arbetslöshetsförsäkringen garanterar en ekonomisk trygghet vid arbetslöshet. I fråga om den ekonomiska tryggheten på ålderdomen hävdade folkpartiet tidigt kravet på en allmän pensionsförsäkring. Inför det avgörande ställningstagandet i denna fråga vid 1958 och 1959 års riksdagar lade partiet fram ett omfattande förslag till lagstiftning, som innebar en i lag garanterad pensionsrätt för alla och större utrymme för gruppvisa och individuella variationer än vad regeringsförslaget medgav.

Ett viktigt avsnitt av socialpolitiken är strävandena att anskaffa bra och billiga bostäder. Folkpartiet har gett sin anslutning till en betydande byggnation i halvkommunal eller s. k. allmännyttig regi. Betydan-

de samhällsstöd har under folkpartiets medverkan givits detta centrala område av socialpolitiken såväl i syfte att öka den totala bostadsproduktionen, att förbättra bostadsstandarden som att på olika sätt nedbringa bostadskostnaderna. Det är emellertid enligt folkpartiets uppfattning oriktigt att söka eftersträva monopol för stat eller kommun inom bostadsproduktionen och fastighetsförvaltningen. En effektiv bostadsproduktion, som kan framställa tillräckligt med bostäder till rimliga kostnader, får man bäst om enskilt och s. k. allmännyttigt byggande kan få konkurrera sida vid sida på i görligaste mån lika villkor.

Till det socialpolitiska området plägar också räknas åtgärder för att befordra freden på arbetsmarknaden. Här har man från liberalt håll gjort stora insatser som lett till bestående resultat, framför allt genom lagarna om kollektivavtal och arbetsdomstol, vilka visat sig vara av utomordentlig betydelse för att undvika konflikter på arbetsmarknaden. Dessa lagar kom till under en liberal regering på 1920-talet. Som följd härav har landets produktiva resurser kunnat användas på ett effektivt sätt utan att i större omfattning störas av de förluster som varje arbetsnedläggelse måste innebära. Viktigt i detta sammanhang är att skapa förutsättningar för en tillfredsställande sysselsättningsgrad. Målsättningen bör vara att ingen som vill arbeta skall behöva vara utan arbete. Ett speciellt problem erbjuder emellertid de s. k. partiellt arbetsföras inordnande i arbetslivet. Att människor som av en eller annan anledning inte kan på vanligt

sätt inpassas i yrkeslivet kan få göra sin produktiva insats i samhället är både ur humanitära och ekonomiska synpunkter en utomordentligt viktig sak. Här återstår emellertid mycket att göra. Under en lång rad av år har folkpartiet i riksdagen fört fram förslag med syfte att höja de handikappades levnadsvillkor. Delvis har dessa förslag lett till positiva riksdagsbeslut. Överhuvudtaget har vårdfrågorna intagit en huvudplats i folkpartiets strävanden i riksdagsarbetet under såväl 1950- som 1960-talen. Redan i början av 1950-talet pekade partiet i flera motioner på den krissituation som då var ett faktum för mentalsjukvården men som också kunde förutses för sjukvården i övrigt med utgångspunkt från personalsituationen.

Ett vittgående familjepolitiskt reformprogram antogs av folkpartiets landsmöte år 1966. Det innefattade förutom det förut omnämnda principiella ställningstagandet till förmån för särbeskattning krav på stegvis förstärkning av de allmänna barnbidragen, utredning av frågan om vårdnadsbidrag, en kraftig satsning på barndaghem, förskolor och servicefrågorna i övrigt.

En av de socialt viktigaste frågorna är enligt folkpartiets uppfattning bekämpandet av alkoholskadorna i samhället. Nykterhetsintresset har av tradition varit mycket starkt inom folkpartiet, som vill verka för rusdrycksbrukets tillbakaträngande genom upplysning, lagstiftning och beskattning. Nykterhetsvården i vidaste mening måste på allt sätt stödjas, utvidgas och förbättras. En annan viktig angelägenhet är att så

långt möjligt avkoppla det enskilda vinstintresset. Vidare bör en omfattande upplysningsverksamhet äga rum för att sprida kännedom om alkoholbrukets skadliga verkningar och de risker som på olika sätt är förknippade därmed. Den olagliga rusdryckstrafiken bör kraftigt stävjas.

Folkpartiet och kulturfrågorna

Samhället har ett stort ansvar för den kulturella utvecklingen. Grundläggande är att de kristna och humanistiska trosåskådningar och värden som i så hög grad präglat vårt folks andliga och kulturella utveckling skyddas och beredes de bästa möjliga utvecklingsmöjligheter.

När det gäller undervisningsväsendet ser folkpartiet det som en primär målsättning att varje medborgare, oberoende av sina föräldrar eller sina egna ekonomiska villkor, skall få möjlighet att skaffa sig den utbildning hans anlag och färdigheter anvisar honom. Detta innebär betydande åtaganden, när det gäller åtgärder för att bryta ned och få bort ekonomiska, geografiska och andra hinder för att ge varje medborgare den utbildning han eller hon önskar och är lämpad för.

Partiet har medverkat i beslutet om den stora grundskolereformen och varit initiativtagare till den senare beslutade gymnasiereformen. I riksdagen har partiet vidare betonat vikten av att resurser i form av lärare och undervisningsmaterial i ökad utsträck-

ning ställes till de nya skolformernas förfogande. Partiet har framhållit betydelsen av att stora ansträngningar göres för att tillgodose kravet på en effektiv och högtsyftande yrkesutbildning. Folkhögskoleväsendet har i folkpartiet sedan gammalt haft en energisk förkämpe.

Ett viktigt avsnitt av kulturarbetet gäller det fria och frivilliga folkbildningsarbetet, som enligt folkpartiets uppfattning bör kraftigt stödjas. Det gäller här det arbete som bedrives genom olika organisationers initiativ och inom deras ram. Ett frikostigt stöd åt detta arbete från det allmännas sida utgör ett väsentligt bidrag till folkbildningens höjande. Som en ledstjärna för uppfostran bör hela tiden stå karaktärsdaning och personlighetsutveckling. Viktigt är att undervisningsväsendet tar i sikte fostran av medborgarna till demokratisk samverkan i enlighet med hemmens och samhällslivets krav.

Den stigande levnadsstandarden och de åtgärder som har vidtagits för att öppna de högre utbildningsvägarna för allt flera har ökat tillströmningen till de högre skolorna, med påföljd att deras kapacitet under en följd av år varit otillfredsställande. Särskilt allvarligt har detta varit i fråga om utbildning av läkare, tandläkare, högre tekniker och naturvetare. Folkpartiet har rest förslag om utökning av utbildningskapaciteten på dessa områden. Inrättandet av tandläkarhögskolan i Göteborg liksom utbildningen av läkare och högre tekniker i Linköping är några resultat av dessa strävanden. Folkpartiet har dess-

utom sedan i början av 1960-talet föreslagit upprättandet av en medicinsk högskola i Örebro. Vid flera tillfällen har partiet i riksdagen fört fram tanken på en förbättrad prognosverksamhet, som skulle göra det möjligt att i tid planlägga utbildning och högre undervisning i en takt som är nödvändig för att tillgodose behovet av väl utbildad och kvalificerad arbetskraft både för den allmänna administrationen och för det enskilda näringslivets behov.

I en rad framstötar i riksdagen har folkpartiet framhållit vikten av ett vidgat ekonomiskt stöd till den vetenskapliga forskningen. Utan en väsentligt ökad satsning här från samhällets sida löper vi risken att vårt lands kulturella utveckling hämmas och att näringslivets konkurrenskraft äventyras.

Inom det kulturella området spelar massmedia i form av radio och TV en viktig roll. Folkpartiet har här hävdats vikten av att dessa media intar en i förhållande till samhället liksom till enskilda ekonomiska intressen fri inställning. Partiet kräver därför en lagstiftning på området som skulle möjliggöra att flera med varandra konkurrerande företag kan etableras. Det statliga radio- och TV-monopolet bör således enligt folkpartiets mening avskaffas. Genom särskilda bestämmelser skall garanteras att köpare av reklamsändningar i dylika radio- eller TV-företag inte har något inflytande över programmen. Reklaminslagen skall inte vara utformade enligt den starkt kritiserade amerikanska modellen utan ordnas som tidsmässigt fristående "block". Det statliga företaget

skulle givetvis kvarstå. Men genom tillkomsten av ett fristående, konkurrerande företag skulle större förutsättningar skapas för valmöjligheter för TV- och radiolyssnarna och en mera allsidig bevakning och förmedling av information om händelser både inom och utanför landets gränser. Den tekniska utvecklingen på kommunikationsområdet kommer för övrigt med stor sannolikhet att göra att det rent praktiskt blir omöjligt att upprätthålla det hittillsvarande svenska monopolsystemet på radio- och TV-området.

Folkpartiet och utrikespolitiken

För folkpartiets ställningstagande i utrikespolitiska frågor har det alltid framstått som centralt att betona vår ideologiska samhörighet med alla dem som bekänner sig till ett demokratiskt statsskick, dvs. lika och allmän rösträtt, yttrande- och trosfrihet, organisationsfrihet och i lag garanterad rättssäkerhet. Detta är uttryck för en djup solidaritet med de frihetsidéer som kännetecknar demokratierna, samtidigt som det innebär en avvisande hållning till de totalitära tendenserna i nutiden och diktaturregimerna.

Folkpartiet hävdar grundsatsen att folkens sammanlevnad bör bygga på fred och på lag och rätt. Sverige bör följaktligen medverka till att skapa en sådan internationell ordning samt påtaga sig de förpliktelser, som en sådan medverkan kräver. Vårt land måste därför stödja strävandena att bygga en fredlig och fri värld och aktivt medverka i samarbetet inom Norden,

Europarådet och Förenta Nationerna. Ett område inom världspolitiken som allt mer tränger sig fram och kräver större uppmärksamhet är de underutvecklade ländernas problem. Folkpartiet har rest stark kritik mot den långsamhet med vilken den socialdemokratiska regeringen utvecklat det svenska biståndet till u-länderna. Partiet har — under senare år gemensamt med centerpartiet — krävt ökade svenska anslag till den humanitära, tekniska och ekonomiska biståndsverksamheten. Inte minst har partiet betonat betydelsen av en snabb utveckling av livsmedels-hjälpen, t. ex. genom inrättande av en särskild livsmedelsfond i FN:s regi, till vilken industriländerna skulle årligen avsätta ett belopp av storleksordningen 5 000 milj. kr. Folkpartiet har också föreslagit att en plan borde göras upp för höjning av det svenska offentliga biståndet snarast möjligt till den utlovade nivån, en procent av nationalinkomsten.

Utifrån överväganden om värdet av att bevara Sveriges möjligheter att kunna agera som neutral nation samt en bedömning av Sveriges militärstrategiska och maktpolitiska läge liksom inte minst hänsynen till Finlands ömtåliga position har det för folkpartiet framstått som lämpligast att för vårt land förordna en utrikespolitik utan anknytning till något stormaktsblock, en s. k. alliansfri utrikespolitik. Häri ligger inte och får inte ligga någon ideologisk neutralitet. Vårt lands djupa samhörighet med den västliga världens demokratier måste ständigt klart hållas i sikte. Ställningstagandet grundar sig på övertygelsen

att vårt land under nuvarande förhållanden bäst tjäna syftet att bevara vår fred och frihet genom en alliansfri hållning. Allvaret i denna föresats understrykes genom folkpartiets medverkan till upprätthållandet av en efter svenska förhållanden stark försvarsmakt. Med hänsyn bl. a. till de avsevärda försvarsbördor vårt folk ålagt sig är det inte orätt att säga att Sverige ger ett inte oväsentligt bidrag till frihetens och fredens försvar även om det av antydda skäl inte sker genom deltagande i någon politisk allians.



Tage Erlander

Sveriges Socialdemokratiska Arbetareparti

SOCIALDEMOKRATINS PROGRAM

Den svenska socialdemokratin har vuxit fram som en gren av en internationell rörelse, vars grundläggande idéer utformades i 1800-talets europeiska industrisamhällen. Vid den praktiska tillämpningen av utifrån inspirerade föreställningar om samhällsproblemens lösning har det svenska partiet successivt utvecklat ett mer differentierat och nyanserat synsätt än i den ursprungliga, tämligen schematiska teorin. Denna ständiga konfrontation av teori och praktik har pågått under en period av stark ekonomisk expansion, som skapat ett växande utrymme för arbetarrörelsens strävan att ekonomiskt och socialt förbättra de sämst ställda samhällsgruppernas villkor. Resultatet har blivit ett samhälle, i så hög grad präglat av allmänt välstånd och social trygghet, att Sverige och svensk socialdemokrati alltmer kommit att framstå som ett föredöme för andra länder. Medan den svenska arbetarrörelsen tidigare hämtade sina idéer utifrån, söker numera socialdemokratiska partier och andra framstegsvänliga rörelser uppslag och inspiration från Sverige.

Denna den svenska arbetarrörelsens roll som inspiratör gäller dock endast dess praktiska insatser i samhällsbygget inom den nationella ramen. Till följd av Sveriges långa neutralitetstradition har vi kommit

att stå litet vid sidan av exempelvis de intensiva debatterna om Europas framtida organisation. Självständiga svenska insatser, både inom NF och FN, har visserligen ofta mötts med respekt men endast i ringa mån påverkat det internationella tänkandet i andra länder. Ansatserna till internationell debatt inom den svenska socialdemokratin har sålunda i viss mån följt sina egna vägar. När det gäller förhållandet till u-länderna har det svenska tänkandet anknutit till internationella idéströmningar, och de originella inläggen har varit tämligen fåtaliga.

Anpassningen av den svenska socialdemokratins programmatiska tänkande till ständigt förändrade samhällsförhållanden har kommit till gott uttryck i det tämligen flitiga programarbetet under de senaste årtiondena. 1944 reviderades partiets principprogram och godkändes ett stort handlingsprogram, Arbetarrörelsens efterkrigsprogram. Vid de påföljande partikongresserna 1948, 1952 och 1956 antogs olika programmatiska uttalanden eller behandlades programskrifter i speciella frågor. 1960 var tiden på nytt inne för en djupgående revision av principprogrammet. Slutligen antogs vid 1964 års partikongress ett nytt kommunalprogram och ett handlingsprogram, Resultat och reformer.

1960 års program och framtiden

1960 års partiprogram kan betraktas som det mest aktuella och mest systematiska uttrycket för den

svenska socialdemokratins samhällssyn. Det anknyter samtidigt till äldre programtexter och markerar därmed en kontinuitet i tänkandet jämsides med omprövningar och omformuleringar. Sex år efter programmet antagande kan man inte notera några förskjutningar i partiets teori och praktik, som skulle motivera en förnyad revision. Det är alltså i hög grad fråga om ett framtidsprogram.

Programmets inledande stycke kan förtjäna att återges i sin helhet:

”Socialdemokratin vill låta demokratiska ideal sätta sin prägel på hela samhällsordningen och människornas inbördes förhållanden för att därigenom ge varje individ möjlighet till ett rikt och meningsfyllt liv. I detta syfte vill socialdemokratin så omdana samhället, att bestämmanderätten över produktionen och dess fördelning lägges i hela folkets händer, att medborgarna frigöres från beroende av varje slags maktgrupper utanför deras kontroll och att en på klasser uppbyggd samhällsordning lämnar plats för en gemenskap av på frihetens och likställighetens grund samverkande människor.”

Formuleringarna går tillbaka på en skrivning av Ernst Wigforss i 1944 års program. Det kan observeras, att man 1960 utbytte uttrycket ”flertalet frigöres från beroende av ett mindretal kapitalägare” mot att ”medborgarna frigöres från beroende av varje slags maktgrupper utanför deras kontroll”. Samhällsutvecklingen hade nämligen övertygat programkommissionen om att inte endast ett mindretal kapital-

ägare kan förskaffa sig maktpositioner, som innebär frihetsinskränkningar för flertalet. I jämförelse med tidigare skrivning hade också de demokratiska samlevnadsförhållandena och individens möjligheter fått en starkare betoning.

Socialisering

I socialdemokratins tal om "bestämmanderätten över produktionen" har motståndarna gärna velat spåra en strävan till totalsocialisering av produktionsmedlen. Programkommissionen fann det motiverat att tämligen utförligt redovisa partiets syn på näringslivets organisation i ett särskilt avsnitt:

"Socialdemokratien vill i varje särskilt fall pröva vilka former av ägande, företagande och nyskapande som bäst tjänar materiellt framåtskridande och mänsklig välfärd. Den företräder kravet på samhälleligt ägande eller samhällskontroll av naturtillgångar, kreditinstitut och företag i all den omfattning det är nödvändigt för att tillvarata viktiga medborgarintressen. Den är beredd att skapa nya företag i samhällets ägo eller under samhällets kontroll, när den privata företagsamheten är ur stånd att fylla väsentliga behov. Den vill främja tillkomsten och utvecklingen av skilda former av samägda företag i alla de fall, då dessa kan väntas tjäna de arbetandes och konsumenternas intressen. Den vill stimulera enskild företagsamhet på de områden, där denna visar sig kunna förena effektivitet och framstegsvilja med an-

svar gentemot konsumenterna, de anställda och samhället. Driftighet och initiativkraft skall ges spelrum och byråkratisering bekämpas inom såväl enskilda som kollektiva företag. De kollektiva företagen kan vara statliga, kommunala eller kooperativa, och ett direkt samarbete mellan privat och kollektiv företagsamhet kan också i många fall vara lämpligt. Dessa olika företagsformer bör inte betraktas som självändamål. Valet mellan dem måste bestämmas av vilka uppgifter som skall lösas.”

Socialiseringskravet har här blivit villkorligt, vilket också överensstämmer med partiets politik i både stat och kommun. Samma villkorlighet förelåg i 1944 års program men var där mindre tydligt uttryckt. Samtidigt föreligger en klar skillnad mellan socialdemokratins villighet att pröva vilken företagsform som i varje särskilt fall kan vara lämplig och de borgerliga partiernas dogmatiskt präglade benägenhet att generellt ge företräde åt den privata företagsamheten.

Allmänt kan sägas, att socialdemokratins syn på valet av metoder förändrats under årtiondenas lopp, medan de grundläggande värderingarna av jämlikhet och solidaritet i stort sett förblivit oförändrade. Jämlikhetsideologin kommer till åtskilliga uttryck i 1960 års program, exempelvis i följande stycke:

”Socialdemokratien vill vidga människornas frihet till allt fler områden. För att ge flertalet ökad frihet kan det i många fall vara nödvändigt, att minska ett mindretals makt. Denna ökade frihet förutsätter också ökad jämlikhet, om inte friheten i praktiken

skall komma att förbehållas ett fåtal. Mellan frihet och jämlikhet råder ingen motsats, tvärtom betingar de varandra. Som ett led i människornas frigörelse strävar socialdemokratien efter större jämlikhet i fördelningen av egendom, inkomster och makt och i tillgången till utbildning och kulturella värden.”

Fördelningsproblemen

Hur långt socialdemokratins jämlikhetssträvan skall sträcka sig kan näppeligen preciseras i ett samhälle, där man alltjämt tvingas acceptera vissa inkomstdifferenser för att kunna rekrytera arbetskraft till mera kvalificerade uppgifter. Men arbetet för ökad jämlikhet kan ge tillräckliga uppgifter för en lång framtid, särskilt som det i praktiken visat sig utomordentligt svårt att snabbt utjämna existerande inkomst- och förmögenhetsskillnader. Fördelningsproblemen har ständigt spelat en central roll i socialdemokratins politik liksom i den fackliga lönepolitiken. Jämsides därmed har partiet i ansvarsställning varit starkt medvetet om att endast en ökad produktion kan ge tillräckligt utrymme för en höjning av de sämre ställda gruppernas ställning. Socialdemokratien kan sålunda sägas ha blivit åtskilligt mera produktions- och investeringsinriktad efter det andra världskriget än dessförinnan. Samtidigt skapar ju produktionsutvecklingen en rad nya problem, och följande avsnitt ur 1960 års program är om möjligt mer aktuellt i dag än när det skrevs:

”Socialdemokratien vill främja en produktionsutveckling, som skapar underlag för ett växande välstånd för hela folket. Den tekniska utvecklingen kan leda till att mindre rationella och effektiva företag måste lämna plats för dem som bäst förmår utnyttja nya möjligheter. Men om både trygghet och framsteg skall kunna säkras i en värld med ständiga växlingar, måste samhället verksamt underlätta och stimulera den enskildes och företagens anpassning till förändrade förutsättningar. Tävlan mellan olika företag och företagsformer bidrar i många fall till att framdriva effektivare metoder för produktion och distribution. I andra fall kan den tekniska utvecklingens krav på ökad specialisering motivera en koncentration till större företagsenheter. Vid en sådan koncentration är det särskilt angeläget att verksamheten bringas under demokratisk kontroll.”

Här skisseras bl. a. den arbetsmarknads- och lokaliseringspolitik, som kommit att spela en så stor roll i socialdemokratiens praktiska handlande under senare år och som uppenbarligen kommer att tillmätas en betydande vikt under den stora omställningsprocess som nu pågår inom det svenska näringslivet. Behovet av planering i stort kommer också till uttryck i flera av partiprogrammets avsnitt. Viss kritik har riktats mot att texten här utnyttjar beteckningen ”planushållning”, men det framgår klart av sammanhanget liksom av tidigare programskrivningar att härmed inte avses en detaljplanering av exempelvis den typ som länge förekommit i Sovjetunionen. Centralt ledd

planering av hela samhällsekonomin har ju i hög grad kommit att accepteras också av andra västeuropeiska stater, vilken regim som än suttit vid makten.

Samhällets roll

En central tankegång i särskilt statsminister Tage Erlanders förkunnelse under det senaste årtiondet har varit att samhällsutvecklingen och den nya inriktningen av människornas behov ställer ökade krav på den offentliga sektorn. Denna tankegång har utvecklats med stor elegans av den amerikanske ekonomen J. K. Galbraith i hans bok *Överflödets samhälle*. I partiprogrammet ägnas den också betydande uppmärksamhet:

”Många av de mänskliga behov, som det gäller att fylla, förutsätter stora samhälleliga insatser eller andra former av samverkan mellan medborgarna. I och med att samhällslivet och produktionen alltmer utvecklas, minskas inte kraven på samverkan. Tvärtom ökar behovet av kollektiva insatser. Den moderna tekniken kräver en stark utbyggnad av produktionens grundvalar. Våldiga insatser måste göras av och genom samhället när det gäller att utnyttja atomkraften och andra energikällor. Den fortsatta industrialiseringen och samhällsplaneringen medför behov av gemensamma ansträngningar för att skydda och rätt utnyttja naturtillgångarna. Med stigande levnadsstandard och ökad fritid får också människornas önskningar och framtidsförhoppningar en sådan

inriktning, att de i växande omfattning förutsätter samfällida insatser. Det gäller krav på bättre kommunikationer, ökade utbildningsmöjligheter och samhällsservice av olika slag. I själva utvecklingen verkar sålunda starka krafter i riktning mot solidaritet och samverkan. En sådan samverkan låter sig inte endast förenas med människornas krav på frihet utan är i själva verket en förutsättning för ökad rörelsefrihet och större valmöjligheter. I sin strävan att själv forma sin tillvaro är varje människa beroende av gemensamma insatser i ett samhälle, präglad av samverkans idéer."

Socialism och demokrati

Det sista huvudavsnittet i principprogrammet behandlar socialdemokratins ställning till de internationella problemen. Här ges en snabbskiss av de senaste årtiondenas världspolitiska utveckling, varvid tillfälle ges att skarpt markera socialdemokratins distans till olika diktaturregimer:

"Ingen socialism är möjlig utan demokrati. Historien har gång på gång bekräftat att förändringar av det ekonomiska systemet, som inte åtföljes av demokratisk kontroll, endast utmynnar i nya former av tyranni. Socialdemokratien har ingenting gemensamt med dessa diktaturregimer, hur ofta de än missbrukar begreppet socialism."

Efter en återblick på kolonialväldenas fall markeras vikten av hjälp till u-länderna: "Socialdemokratien

måste i förhållandet mellan rika och fattiga länder hävda de idéer om jämlikhet och solidaritet, som alltid präglat dess egen kamp i de utvecklade länderna". I texten kan särskilt noteras ett uttalande om stöd åt "de framstegsvänliga krafterna i de fattiga länderna", och det betonas att hjälpen till u-länderna har stor betydelse för demokratins framtid och fredens bevarande. Att socialdemokratin i regeringsställning hittills bara till en mindre del förmått uppfylla parti-programmets målsättning har ju bl. a. samband med att väljarnas solidaritet med andra folk inte är tillräckligt stark för att förmå dem att avstå från en stark standardstegring. Här tvingas man konstatera en spänning mellan en internationellt medveten minoritets ideal och den stora majoritetens obenägenhet att göra uppoffringar för ändamål, som inte omedelbart berör dem.

Partiprogrammets allmänna grundsatser avslutas med några satser om den nya problematiken i en värld, där tekniken skapar helt nya möjligheter till antingen välstånd eller förintelse. "Med tillkomsten av nya, fruktanvärda förintelsevapen är det viktigare än någonsin att nå fram till internationell nedrustning och till former för samlevnad mellan nationerna, som kan trygga en varaktig fred och öppna vägen till välstånd och trygghet för hela mänskligheten."

Punktprogrammet

Sedan gammalt har grundsatserna i programmet kompletterats med ett punktprogram, där såväl långsiktiga som kortsiktiga målsättningar på speciella områden markeras i stenstil. Detta skrivsätt kan naturligtvis inbjuda till missförstånd men har också fördelen att presentera en mängd problem utan alltför mycket utvikningar. I de punkter, som berör författningsproblem, återfinnes de grundläggande kraven på ett parlamentariskt-demokratiskt system. Däremot finns inget krav på enkammersystem. Den punkten försvann ur partiprogrammet redan i seklets början. Det s. k. republikkravet har helt enkelt formuleringen "Republik". Att socialdemokratins ledning i praktiken ger låg prioritet åt detta principkrav är ingen hemlighet. "Republikmotionen" vid 1966 års riksdag, som var ett utredningsyrkande i beredskapssyfte, ändrade ingenting härvidlag.

Till nyheterna i 1960 års punktprogram hör formuleringen: "Kvinnorna beredes full likställdhet med männen i fråga om utbildning, arbete och befordran". Det återspeglar partiets växande intresse för kvinnofrågorna under senare år. I programpunkten om utrikespolitiken markeras särskilt fasthållandet vid neutraliteten. En "utbildningspunkt" har efter programrevisionen blivit moderniserad och utbyggd, vilket är signifikativt för partiets starka engagemang i dessa frågor. En ny programpunkt om kulturpolitiken har tillkommit. Där kan man bl. a. observera

formuleringarna "Stöd åt kvalitetssträvanden inom musik, bildande konst, litteratur, teater, film, radio, television m. m." och "Radio och television hålles fria från enskilda vinstintressen". Forskningspolitiken har fått sin speciella punkt. Den gamla programpunkten om kyrkans skiljande från staten har i någon mån uppmjukats för att möjliggöra alternativa lösningar inom religionsfrihetens ram. Behovet av kollektiv kapitalbildning jämsides med den privata har fått utrymme i de ekonomiska programpunkterna. Kravet på en aktiv markpolitik skymtar i partiprogrammet men har fått en mera utförlig presentation i kommunalprogrammet. Till de tidsbetonade nyheterna hör punkten: "Atomkraften utbygges under samhällets ledning".

De traditionella idéerna om företagsdemokrati har fått en relativt blygsam plats i det socialdemokratiska programmet. I punktprogrammet heter det: "De anställda tillförsäkras medinflytande i enskilda och kollektiva företag". Däremot talas inte om "medbestämmanderätt", vilket måste ses mot bakgrund av att inte minst fackföreningsrörelsen ställer sig tveksam till tanken att de anställda skulle överta företagsledande funktioner. Så mycket utförligare är punkten om arbetsmarknadspolitiken, där man kan tala om programkrav, som redan håller på att förverkligas. Socialförsäkringarna ägnas en kort men innehållsrik formulering, medan det är en nyhet att de handikappade fått en särskild programpunkt. Familjepolitik,

bostadspolitik och en rad vårdpolitiska områden behandlas i punktprogrammets sista avsnitt.

De nya idéerna

Inte ens den fullständigaste programtext kan ge en totalbild av ett partis aktuella strävanden. Nya idéer produceras ständigt, nya problem kräver sina lösningar. Programskrivandet inom socialdemokratin har tjänat syftet att hålla liv i idédebatten, men allt emellanåt har de praktiska handlingarna kommit före programkraven, så t. ex. när det gällde ATP, som knappast hade blivit tydligt förebådat i vare sig 1944 års principprogram eller i Arbetarrörelsens efterkrigsprogram. För ett dynamiskt, framstegsinriktat parti kan det vara riskabelt att låsa fast sig i alltför detaljerade program, eftersom utvecklingen ofta ger uppslag till lösningar, som varit omöjliga att förutse. Att den svenska socialdemokratin sedan gammalt visat ett relativt måttligt intresse för teoretisk och ideologisk debatt sammanhänger säkerligen med att partiet i så hög grad varit ett arbetarparti, där de intellektuella spelat en relativt underordnad roll. Men det har nog också varit uttryck för det faktum, att partiet haft händerna så fulla med praktiska arbetsuppgifter, att bara ett fåtal medlemmar funnit tid att ägna sig åt mera långsiktiga spekulationer. Detta har varit ett lyckligare sakernas tillstånd än om partiet på grund av maktlöshet försjunkit i teoretiseringen. Trots praktikernas dominans har idéernas formu-

lering ägnats tillbörlig uppmärksamhet. Inom varje parti riskerar man en spänning mellan program och handlande. Om den svenska socialdemokratins programutveckling efter det andra världskriget kan sägas, att program och handlande bringats allt närmare varandra.

Vänsterpartiet kommunisterna

SOCIALISTISKT ALTERNATIV

Man kan skilja mellan anhängare av en borgerlig och av en socialistisk samhällssyn. Den avgörande skillnaden är att anhängarna av den borgerliga samhällssynen anser att aktuella problem kan och bör lösas på grundval av ett samhällssystem, som i sina huvuddrag är det nuvarande. Anhängarna av den socialistiska samhällssynen anser däremot, att en förändring av själva samhällssystemet är nödvändig för att mera grundläggande problem skall kunna lösas.

Socialistisk samhällssyn

Den socialistiska samhällssynen bygger på vissa värderingar samt på en viss uppfattning om hur samhället ser ut och hur det förändras. Grundläggande socialistiska värderingar är frihet, jämlikhet och broderskap. Men dessa allmänna ideal har för olika grupper och klasser olika innehåll. En rad frågor måste ställas.

Vad för slags frihet? Frihet för vilka? Olika grupper och klasser har olika intressen, som kommer i konflikt med varandra. Ökad frihet för en klass kan betyda inskränkningar i den frihet som en annan klass tidigare haft att ensam bestämma på ett visst område. Exempel: företagsdemokratin. För närvarande är den



C. H. Hermansson

helt övervägande delen av företagen i vårt land i privat ägo. De stora företagen är vanligen aktiebolag, där aktieägarna tillsammans har den formella bestämmanderätten, men där makten i allmänhet utövas av en liten grupp av stora aktieägare som dominerar bolagsstyrelsen och tillsätter den verkställande direktören. Dessa bestämmer över företagets verksamhet, medan de anställda — arbetare och tjänstemän — har mycket litet att säga till om. Företagsdemokrati bör innebära ökat inflytande för de anställda. Därigenom skulle deras frihet öka, men det är tydligt att de nuvarande ägarnas och företagsledarnas frihet samtidigt begränsas. På motsvarande sätt är det på många områden.

Broderskap innebär ett krav på solidaritet och ömsesidigt hänsynstagande. Då uppkommer frågan: Hur stor är den krets i vilken kravet på solidaritet skall gälla? I ett borgerligt betraktelsesätt är solidariteten ofta begränsad — gäller familjen, klassen, nationen. För en socialistisk samhällssyn är det självklart att solidariteten också måste gälla över nationsgränserna. Det krävs en internationell solidaritet. Denna gäller inte minst vårt förhållande till folken i de s. k. underutvecklade länderna.

Jämlikhetens begrepp är heller inte enkelt och självklart i sin tillämpning. Alla människor bör ha samma rättigheter, oavsett om de är vita eller svarta, män eller kvinnor, unga eller gamla. Men skall då också krävas samma skyldigheter av alla, exempelvis samma mått av arbete? Detta är svårt att genomföra,

eftersom förutsättningar och förhållanden är olika. Men hur skall då förhållandet mellan skyldigheter och rättigheter vara? Skall den som arbetar mera eller utför ett mera kvalificerat arbete ha bättre betalt? Hur stor kan skillnaden i inkomster vara utan att komma i konflikt med jämlikhetens ideal?

De lösningar av frågorna om jämlikhet, broderskap och frihet som vi idag vill söka åstadkomma måste ta sin utgångspunkt i rådande förhållanden. Vi kommer in på frågan om hur samhället ser ut och om de linjer efter vilka det utvecklas.

Det kapitalistiska samhället

De socialistiska rörelserna tar i allmänhet sin utgångspunkt i de teorier som utvecklades av Karl Marx i skrifter som Kommunistiska manifestet, Kapitalet m. fl. Marx ansåg att det finns en viss lagbundenhet i den historiska utvecklingen och hans teorier syftar väsentligen till att söka fastställa dessa lagar. Han fäster stor vikt vid de ekonomiska förhållandena och anser att det sätt på vilket människorna framställer de produkter de behöver är avgörande för hur samhällena i sin helhet ser ut. Produktionssättet kan studeras ur olika synpunkter, dels med hänsyn till produktivkrafternas (bl. a. teknikens) utveckling, dels med hänsyn till produktionsförhållandenas karaktär. Därmed avses förhållanden mellan människorna i produktionsprocessen med ägareförhållandena som de viktigaste.

I den historiska utvecklingen skiljer Marx mellan olika samhällstyper: den ursprungliga kommunismen, slavsamhället, det feodala samhället och det kapitalistiska samhället. Alla dessa samhällstyper utom den ursprungliga kommunismen kännetecknas av att en grupp människor äger de viktigaste produktionsmedlen; i det feodala samhället jorden, i det kapitalistiska samhället kapitalet, dvs. råvarukällor, fabriker, kommunikationsmedel, penningkapital. En annan grupp människor, som utgör den stora majoriteten, är tvungen att arbeta åt den grupp som äger produktionsmedlen De arbetande var i slavsamhället slavar, i det feodala samhället bönder. I det kapitalistiska samhället är de löntagare.

Marx kallar dessa olika grupper av människor för samhällsklasser. Kampen mellan klasserna anser han vara den röda tråd som går igenom historien. Den klass som äger produktionsmedlen lägger i kraft av denna äganderätt beslag på en del av den arbetsprodukt, som den arbetande klassen framställer. Detta benämner Marx exploatering eller utsugning. Kampen mellan klasserna gäller i stor utsträckning fördelningen av arbetsresultatet. Kapitalisterna vill ha så stor andel som möjligt liksom också löntagarna. Avtalsförhandlingar, strejker, löneaktioner av olika slag är alltså led i klasskampen.

Utvecklingen av produktivkrafterna och särskilt av tekniken anses av Marx på lång sikt vara det bestämmande elementet i historien. En anpassning sker, på fredligt eller våldsamt sätt, av produktionsförhål-

landena till produktivkrafternas utveckling. Ett nytt produktionssätt blir dominerande, en ny samhällstyp uppstår.

Kapitalismen har möjliggjort en väldigare utveckling av produktivkrafterna än något tidigare produktionssätt. Det tekniska framåtskridandet har gått från ångmaskinen till atomkraft och elektronik. Kännetecknande för utvecklingen har varit dels en koncentration av kapital, arbetskraft och produktion i allt större företag, dels uppkomsten av ett allt starkare beroendeförhållande mellan olika företag, näringsgrenar och även länder. Marx benämner detta produktionsprocessens "socialisering".

Men denna utveckling av produktivkrafterna och produktionsprocessen mot allt starkare samband och samordning kommer i motsättning till de rådande ägandeförhållandena inom näringslivet. De stora företagen ägs av privata kapitalägare, vilka leds av vinstintressen. Det existerar ingen planmässighet i ledningen av produktionsprocessen sedd som helhet. Ekonomiska kriser och andra rubbningar blir följden. Denna motsättning måste enligt marxismen lösas genom att de avgörande produktionsmedlen överföres i allmän ägo, varigenom planhushållning möjliggöres.

Arbetarrörelsen och socialismen

Det sagda får inte tolkas så att oberoende av människornas vilja en slags ödesbestämd utveckling skulle

äga rum från kapitalism till socialism. Människorna är själva en av de avgörande produktivkrafterna. Marx framhåller att människorna själva gör sin historia, men de kan endast handla på grundval av de givna förutsättningarna och möjligheterna. Det gäller att vinna klarhet om de aktuella utvecklingstendenserna och att ingripa i den historiska processen, så att denna påskyndas i stället för att bromsas. Möjlighet finns också genom denna insikt i utvecklingstendenserna att påverka formerna för övergång till ett nytt produktionssätt, så att dessa blir de som bäst motsvarar människornas intressen.

Den arbetarklass som skapades av den kapitalistiska utvecklingen ansågs av Marx ha speciella förutsättningar att verka för upprättandet av ett socialistiskt samhälle. Den ägde inga egna produktionsmedel, dess intressen var knutna till en snabb ökning av produktion och levnadsstandard, dess koncentration till stora arbetsplatser skapade möjligheter för organisation och sammanhållning.

Historiskt sett har också den moderna arbetarrörelsen och kampen för ett socialistiskt samhälle varit nära sammanknutna. I vårt land stod visserligen fackföreningsrörelsen från början under liberalt inflytande, men detta ersattes snart av dominans för de socialistiska idéerna. Den svenska arbetarrörelsens pionjärer som August Palm, Axel Danielsson och Hjalmar Branting var alla socialister.

Olika uppfattningar om samhällsutvecklingen, om det socialistiska samhället och om vägarna att komma

till detta började emellertid att göra sig gällande inom den socialdemokratiska arbetarrörelsen. Dessa skärptes under det första världskriget och kom till uttryck i en öppen brytning. Den ungdomliga oppositionen inom det socialdemokratiska partiet ställdes inför ultimatum och tvingades att lämna sitt gamla parti. På en kongress i maj 1917 bildades Socialdemokratiska vänsterpartiet. Efter anslutningen till Kommunistiska internationalen år 1921 antog detta namnet Sveriges kommunistiska parti. Kommunistiska internationalen upplöstes år 1943 med motiveringen att förhållandena i olika länder blivit så olikartade, att en central ledning av olika partiers verksamhet inte var möjlig.

Meningsskiljaktigheter i en rad olika frågor låg bakom splittringen av den socialdemokratiska arbetarrörelsen. En liknande process ägde rum i de flesta kapitalistiska länder. Den socialdemokratiska eller andra internationalen kritiserades för att den inte i enlighet med sina beslut sökt förhindra världskriget genom att uppmana arbetarna i de krigförande länderna att lägga ned vapnen och vägra att mörda varandra.

Ställningstagandet till den starka revolutionära rörelsen ute i Europa var också en tvistefråga. I Ryssland störtades tsarismen genom februarirevolutionen 1917 och i oktober samma år ägde den första segerrika socialistiska revolutionen rum. En del av arbetarrörelsen hälsade denna med entusiasm, medan en annan del ställde sig kritisk.

Den viktigaste motsättningen gällde dock uppfattningen om det socialistiska samhället och det är också den som allt mera blivit skiljelinjen mellan å ena sidan socialdemokratiska, å andra sidan vänstersocialistiska och kommunistiska partier. De senare anser att de avgörande produktionsmedlen — råvarukällor, storföretag — bör överföras i allmän ägo. Enligt denna uppfattning kännetecknas det socialistiska samhället till skillnad från det kapitalistiska just av att de avgörande produktionsmedlen inte längre ägs av enskilda kapitalister eller aktiebolag utan av staten, kommunerna eller kooperativa sammanslutningar av konsumenter och producenter.

Det kapitalistiska Sverige

Det nutida Sverige brukar ibland propagandamässigt benämnas välfärdssamhälle eller överflödssamhälle. Det kapitalistiska produktionssättet är emellertid helt dominerande. Produktionsmedlen ägs av en relativt liten grupp av människor, medan den stora majoriteten av medborgarna i detta avseende är egendomslös. De äger inga egna produktionsmedel utan måste sälja sin arbetskraft till de kapitalistiska företagen. De är löntagare — arbetare, tjänstemän, intellektuella.

Det finns fortfarande många små företag såväl inom industri, hantverk och handel som framför allt inom jordbruket. En kraftig koncentration av företag och kapital har emellertid ägt rum och denna process

fortskrider snabbt. Antalet företag minskar inom jordbruket. Inom alla näringsgrenar är de små företagen i stor utsträckning beroende av banker och storföretag, för krediter, såsom underleverantörer osv.

Den s. k. fria konkurrensen har i stor utsträckning ersatts av olika former av monopol och monopolistisk konkurrens. Den ledande rollen spelas av de stora företagen och av sammanslutningar mellan företag (olika former av karteller). Branschorganisationerna har stor betydelse.

På grundval av koncentration och monopol har skapats finanskapitalistiska grupper med stort inflytande inom näringslivet. De mäktigaste grupperingarna finns kring de stora affärsbankerna, vilka spelar en nyckelroll genom sitt inflytande över kreditgivningen. Även inom opinionsbildningen och kulturlivet har kapitalistiska monopol ett avgörande inflytande (dagstidningar, veckopress, bokförlag).

Löntagarna har kunnat erövra höjda reallöner och kortare arbetstid, men fördelningen av inkomster och förmögenheter är mycket ojämn. Under det senaste årtiondet har större skillnader uppstått mellan olika klasser och grupper i samhället. Socialt grundskydd har skapats för flertalet medborgare, men stora eftersatta grupper lever alltjämt i otrygghet och misär.

Några fakta som belyser vad som sagts i detta avsnitt: Löntagarna utgör ca 70 procent av den yrkesverksamma befolkningen. — Den statliga företagsgruppen omfattar i runt tal 5 procent av näringslivets ca 4 miljoner sysselsatta. I kommunala och koopera-

tiva företag sysselsätts omkring 4 procent. Ca 91 procent är alltså sysselsatta i privatägda företag. — De 50 största industriföretagen hade år 1960 sammanlagt 408 000 anställda, vilket motsvarade 47 procent av hela antalet anställda inom industri (med avdrag för utlandsanställda i vissa storföretag 41 procent av sysselsättningen) samt en sammanlagd omsättning som motsvarade 50 procent av industrins hela tillverkning för avsalu (med avdrag för viss till utlandsföretagen hänförlig produktion 46 procent). Av dessa 50 företag är 9 statliga, kommunala, kooperativa eller under viss statlig kontroll. Återstående 41 företag står alla i direkt eller indirekt samband med medlemmarna i en liten grupp av 15 finansfamiljer och enskilda finanskapitalister. Praktiskt taget alla dessa finansfamiljer är dessutom knutna till någon av de stora privata affärsbankerna och har viktiga positioner i de stora privata försäkringskoncernerna. — Av den statliga pris- och kartellnämnden fanns 1. 1. 1967 inregistrerade 2288 konkurrensbegränsande avtal av vilka 1115 alltså var gällande. — Fullständigt material om förmögenhetsfördelningen finns inte för senare år än 1951. Då fanns 2 012 000 förmögenhetsägare, vilket motsvarade 29 procent av befolkningen. 4 procent av den vuxna befolkningen ägde i runt tal halva den totala förmögenheten i landet och 33 procent den andra halvan, medan 63 procent saknade förmögenhet. Enligt aktievinstutredningens undersökningar uppgick antalet inkomsttagare med innehav av aktier vid utgången av år 1963 till 215 000 (av

börsnoterade aktier till 150 000). De 15 600 största aktieägarna — de med över 200 000 kr vardera i aktier — innehade tillsammans 65 procent av samtliga fysiska personers aktieinnehav. Tillsammans med bolag och stiftelser ägde dessa personer enligt utredningen "den helt övervägande delen av aktiestocken". — Enligt allmänna skatteberedningens beräkningar hade år 1948 resp. 1955 och 1964 de 20 procent av inkomsttagarna med de lägsta inkomsterna tillsammans 5,4 resp. 5,5 och 4,9 procent av inkomstsumman. De 60 procent av inkomsttagarna med de lägsta inkomsterna hade samma år tillsammans 32,5 resp. 33,9 och 31,9 procent av inkomstsumman.

Varför socialism?

Ur denna kritik mot förhållandena under kapitalismen växer alltså socialisternas krav på övergång till ett annat och bättre samhällssystem, som med hänsyn till produktivkrafternas utvecklingsnivå måste bli socialistiskt.

Är det då omöjligt att tillfredsställa socialisternas krav på jämlikhet, broderskap och frihet inom det nuvarande samhällets ram? Detta har ju visat sig mäktigt en snabb teknisk utveckling, en väldig ökning av produktivkrafterna och produktionen. På denna grundval har löntagarna, dvs. befolkningens stora majoritet, kunnat vinna en väsentligt höjd levnadsstandard. Socialpolitiken har utbyggts och utbild-

ningsmöjligheterna förbättrats. Allmän rösträtt har erövrats jämte andra demokratiska fri- och rättigheter. Kan inte en utveckling mot allt större utjämning och allt mera frihet för de enskilda medborgarna äga rum inom det kapitalistiska samhället?

Socialisterna förnekar inte att vissa framsteg gjorts. De anser emellertid inte att detta på något sätt skett automatiskt. Förbättringarna har vunnits genom hård kamp från arbetarrörelsens och andra folkorganisationers sida. Och mot de positiva dragen måste vägas de negativa. Det kapitalistiska utvecklingsmönstret innebär sysselsättningskriser, ökade skillnader i livsvillkor på olika orter, växande inkomstklyftor, större klasskillnader, en livsfientligare miljö, ökat främlingskap och isolering i samhällslivet. Dessa tendenser kan inte mötas med enbart socialpolitiska eller arbetsmarknadspolitiska åtgärder. Arbetarrörelsen måste genomföra en ny politik som förverkligar ett annat utvecklingsmönster, ett annat alternativ för samhällsutvecklingen. Detta måste helt utgå från löntagarnas och konsumenternas intressen, från solidaritets- och jämlikhetssträvanden. Det förutsätter avgörande förändringar i nuvarande egendoms- och maktförhållanden i samhället.

Samma tankegång kan uttryckas också på följande sätt. För att lösa aktuella samhällsproblem i enlighet med befolkningsmajoritetens intressen och önskningar måste avgörande förändringar ske ifråga om ägandet till och bestämmanderätten över naturtillgångar och storföretag. En lösning av mark- och bostadsfrågan

t. ex. kräver att tomtmark och egentliga hyreshus övergår i allmän ägo. Genomförandet av företagsdemokrati, dvs. ett väsentligt ökat inflytande för de anställda i företagen, förutsätter ändrade maktförhållanden. Detta är troligen omöjligt att genomföra utan att ägandeförhållandena till företagen ändras. En verklig planering av produktionen, vilket krav ställts allt oftare, förutsätter ökad makt för samhället inom näringslivet. En effektiv lokaliseringspolitik kan troligen endast åstadkommas genom att det allmänna bygger stora basföretag inom de landsdelar, som det gäller att utveckla. Osv.

Planeringskravet och förutsättningarna för dess genomförande har redan berörts. Det gäller att upphäva den anarki, som kännetecknar det kapitalistiska produktionssättet genom att viktiga beslut träffas av privata företagare som var och en ser till sina vinstintressen. Denna anarki kommer till sitt mest drastiska uttryck i de ekonomiska kriserna, när arbetskraft och andra produktiva tillgångar icke kan sysselsättas, när produktionen måste skäras ned trots att det finns stora otillfredsställda behov. Enligt socialisternas uppfattning kan staten visserligen ingripa mot följderna av ekonomiska kriser, men dessa kan aldrig avskaffas så länge kapitalismen består.

Den avgörande kritiken mot det kapitalistiska systemet utifrån de socialistiska värderingarna om jämlikhet, broderskap och frihet är emellertid att det innebär ett klassamhälle. Kapitalismen förutsätter privat äganderätt till produktionsmedlen koncentre-

rad hos en liten grupp, medan befolkningens stora majoritet är löntagare. Kapitalism är alltså klass-samhälle. Politisk demokrati kan vara genomförd och alla medborgare ha rätt att i de allmänna valen uttrycka sin mening, välja riksdag och därmed indirekt också regering. Men mot denna folkmakt står kapitalistklassens makt över företagen, över det ekonomiska livet, över viktiga propagandamedel.

Kapitalismens makt- och egendomsförhållanden präglar avgörande delar av lagstiftningen. De skyddas av verkställande, dömande och förvaltande myndigheter.

Socialisterna anser att frågan om demokratin inte endast gäller de former under vilka besluten fattas. Den gäller också beslutens innehåll och frågan om förhållandena i samhället som helhet. Kravet på en utvecklad och fördjupad demokrati, dvs. att folkstyret skall omfatta alla områden av samhällslivet, förutsätter för sitt förverkligande att det kapitalistiska klassamhället med dess egendomsmonopol och maktförhållanden avskaffas. Genomförandet av demokratis grundprinciper förutsätter ett socialistiskt samhälle.

Internationell solidaritet

Den internationella solidaritetstanken har alltid präglat den socialistiska arbetarrörelsen. Jämlikhet, broderskap och frihet måste också gälla för relationerna mellan folken. Inget folk kan vara fritt som

förtrycker ett annat folk.

I dagens läge är det framför allt två stora problem vilkas lösning kräver internationell solidaritet. Det ena är kampen för freden. Det andra är den växande klyftan mellan rika och fattiga länder. De bägge problemen står i samband med varandra.

Krigen måste enligt den marxistiska teorin ställas in i sitt samhälleliga sammanhang. De är inga utslag av tillfälligheter, av en härskares personliga nycker eller av något slags eviga aggressionsdrifter hos människan. De har liksom andra samhälleliga företeelser sina ekonomiska, sociala och politiska orsaker.

Krigen under den nutida kapitalismen sammanhänger med den imperialistiska strävan till utvidgning av staternas inflytande över råvarukällor och områden för kapitalexport. Sådana expansionssträvanden var avgörande för såväl det första som det andra världskriget. Hotet mot freden i dag härrör på motsvarande sätt från den imperialistiska maktsträvan.

Denna är också det främsta hindret för de fattiga folkens nationella och sociala frihet. Klyftan mellan rika och fattiga länder fortsätter att vidgas. De fattiga folken har sedan lång tid tillbaka levat under feodala klassförhållanden, kolonialt beroende, rasförtryck och imperialistisk utplundring. Därigenom har deras utvecklingsmöjligheter beskurits och de har hållits nere i fattigdom.

De fattiga folkens frihetskamp är en angelägenhet för alla folk. Den internationella solidariteten måste

utvecklas i politiskt handlande. Vi måste ta ställning för och ge stöd åt de fattiga och förtryckta folkens ansträngningar att vinna nationellt oberoende och bättre sociala villkor. Vi måste verka för effektivt bistånd till industrialisering och ekonomisk utveckling.

En varaktig fred kan inte byggas på utplundring och förtryck. Den måste grundas på jämlikhet mellan folken. Att enorma resurser används för militära ändamål är särskilt stötande i en värld där stora delar av befolkningen svälter. Kapprustningen måste brytas. Inga ansträngningar får sparas för att åstadkomma internationell nedrustning med total avrustning som slutmål.

Det socialistiska samhället

Kravet på övergång till ett socialistiskt system härleds således ur såväl förhållanden inom landet som på det internationella området. Övergången till ett nytt produktionssätt innebär alltid en social revolution. Men denna kan — som den historiska utvecklingen visar — försiggå i olika former i olika länder. Den borgerliga revolutionen och övergången till kapitalism skedde i olika former i England, Frankrike, Ryssland osv. På samma sätt kommer den socialistiska revolutionen och övergången till socialism att skilja sig när det gäller olika länder — Ryssland, Kina, Sverige, Förenta staterna osv.

Gemensamt för alla länder med ett socialistiskt

produktionssätt kommer att vara att de avgörande produktionsmedlen befinner sig i allmän ägo. Men på denna grundval i form av socialistiska produktionsförhållanden kommer betydande skillnader att finnas mellan länderna. I varje land är man beroende av de särskilda historiska förutsättningarna och traditionerna.

Ett socialistiskt Sverige kan därför självfallet inte bli någon kopia av någon annan stat. Det kommer att skilja sig från de nu existerande socialistiska samhällena i många avseenden.

I det år 1967 antagna programmet för Vänsterpartiet kommunisterna understrykes att socialismen inte får fattas som ett stillastående, konfliktlöst tillstånd. Motsättningar mellan människor och grupper, idéer och intressen kommer att finnas kvar. Dessa kan nu diskuteras fritt och lösas rationellt. Fria meningsbrytningar blir medvetna drivkrafter i utvecklingen. Till denna samhällsorganisation hör, framhåller programmet:

"Demokratiskt statsskick med fri partibildning, folkvald representation och av folkrepresentationen vald regering.

Rätt och möjlighet till allsidig information genom samhälls- och organisationsägd press, radio och TV under de anställdas självförvaltning.

Organisations-, mötes- och tryckfrihet.

Ett utbildningssystem inriktat på att bryta barriären mellan manuellt och intellektuellt arbete."

Det är kanske nödvändigt att säga några ord om

vanliga missförstånd beträffande socialismen. Denna får inte innebära skapandet av en väldig statlig byråkrati som bestämmer allt i samhället. Målsättningen är tvärtom att alla medborgares rätt och möjlighet att vara med och bestämma skall utvecklas. Detta gäller t. ex. inom företagen, där vårt parti-program säger att de anställda själva skall leda och förvalta verksamheten. Det gäller också inom förvaltningen där medborgarna bör ha ett direkt inflytande.

Socialismen innebär heller inte att staten skall äga allting. Det är de avgörande produktionsmedlen, stora företagen osv. som vi vill överföra i allmän ägo. Och därmed menas att de skall ägas inte endast av staten utan också av kommuner, landsting, kooperativa sammanslutningar av producenter och konsumenter. Samhället måste tillgodogöra sig insatserna också från de många små företagen. Personlig bruksegenhet skall finnas i vars och ens ägo. Men på detta område är det säkert realistiskt att räkna med en fortsatt utveckling av olika former av kollektiv service.

Aktuella uppgifter

Vårt parti-program har rubriken Socialistiskt alternativ. Dess huvudtema är det nya utvecklingsmönster som vi vill att samhället skall följa i stället för det nuvarande, kapitalistiska. De politiska insatser som är nödvändiga för att åstadkomma denna förändring måste börja redan i dag genom att bättre lösningar framtvingas av de aktuella problemen.

Det gäller många frågor som här av utrymmesskäl tyvärr inte kan utförligt behandlas. Programmet kräver bl. a. en demokratisk författningsreform med enkammarriksdag och republik, jämnare inkomst- och förmögenhetsfördelning, garanterad social min-
mstandard för alla medborgare oberoende av kön, ålder, hälsotillstånd osv., likaberättigande mellan kvinnor och män vilket förutsätter att nuvarande mönster för könsrollerna avskaffas, förbättrad bostadsförsörjning, möjligheter för en rikare fritid, lika rätt till utbildning oberoende av ekonomiska och geografiska förhållanden, en aktiv samhällelig kulturpolitik, större utrymme för livsviktig forskning, demokratisk samhällsplanering, företagsdemokrati. På det internationella området ställs krav om en riktigare u-landspolitik, friare utrikeshandel, nordiskt samarbete, militär nedrustning.

De anförda rubrikerna till olika avsnitt i programmet visar vårt partis vilja till insatser på alla områden av samhällslivet.

*Förslag till studieplan
för grupparbete om parti och politik*

Planen är närmast tänkt för en grupp som sammanträder tio gånger. Jämför även de frågeställningar som tecknats i det inledande avsnittet *Till läsaren*.

1. Den första sammankomsten vid grupparbete brukar ofta ägnas åt att planera gruppens verksamhet, att fördela uppgifter osv. Använd detta sammanträde också till en diskussion av grundläggande frågeställningar:

- a) Vilken betydelse har partierna i ett demokratiskt samhälle?
- b) Av vilka skäl har de olika gruppdeltagarna anmält sig till gruppens arbete? Med andra ord: av vilka skäl anser de det vara intressant eller väsentligt att studera parti och politik?
- c) Vilka faktorer är dominerande för partiernas program och verksamhet: Grundläggande idéer, praktiska problem som samhällsutvecklingen skapar, önskan att vinna eller att bevara den politiska makten? Andra faktorer?
- d) Vilka är de avgörande bevekelsegrunderna för väljarnas partival: Partiernas allmänna idéer, deras handlingsprogram, allmänna föreställningar om att ett visst parti företräder just den grupps intressen med vilka väljaren identifierar sig, tradition eller slentrian?

Frågorna kan utökas. Syftet är att gruppen skall utnyttja den första sammankomsten till att klarlägga med vilka föreställningar om de föreliggande problemen som gruppen börjar arbetet. Därmed kan redan från början en aktiv och stimulerande debattmiljö skapas.

2. Konservatismen.

- a) Bevara, inte förändra, eller, om man måste förändra, låt ändringarna ske försiktigt så att kontinuiteten inte bryts och så att det erfarenhetsmässigt värdefulla inte går till spillo — detta är utmärkande drag för en konservativ uppfattning. Diskutera för och emot.
- b) Vilken var den historiska bakgrunden till att man i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet så starkt varnade mot snabba förändringar och betonade vikten av att fasthålla vid gamla värden och skydda stabiliteten i samhället? Betona utmärkande drag hos de viktigare konservativa teoretikerna vid denna tid.
- c) Ett utmärkande drag för konservativa ideologier än att de framställer staten som en "organism". Hur motiveras en sådan inställning hos Burke? Hur kommer den till uttryck hos Hegel?
- d) Jämför den äldre konservatismens inställning till det mänskliga förnuftet med den som framkommer hos upplysningstidens filosofer.

- e) Vilka samband kan påvisas mellan konservatismens hävdande av stabilitet, auktoritet och tradition och dess sociala förankring?
- f) Konservatismen förändrades så småningom under 1800-talet och fick en socialreformatorisk inriktning. Vilka yttre förhållanden och vilka motiv betingade denna förändring?

3. Liberalismen

- a) Vilka är de grundläggande begreppen i den liberala ideologin? Från vilka tidigare idériktningar kan dess tro på frihet och förnuft härledas?
- b) Vilken var den yttre situation i vilken den liberala ideologin växte fram?
- c) Hur såg den äldre liberalismen (gammalliberalismen) på statens roll i det ekonomiska livet? Hur skulle ekonomisk frihet kunna leda till ökat välstånd för alla?
- d) Vilka uppfattningar om demokratin framträdde inom den äldre liberalismen? Hur kunde de som var kritiska mot demokratin förena sin uppfattning med kravet på frihet?
- e) På vilka sätt ansåg liberalerna att man skulle kunna utforma statsskicket på ett sådant sätt att statens inflytande blev så begränsat som möjligt?
- f) Hur utvecklades liberalismen? På vilket sätt skiljer sig den nyare liberalismen från den

äldre (jfr begreppen laissez-faire och social-liberalism)?

4. Socialismen

- a) Socialismen anknöt på flera punkter till ideal som hävdades av liberalismen (frihet, jämlikhet, förnuftstro). Men den hävdade en annan uppfattning om förutsättningarna för frihet och jämlikhet. Var gick skiljelinjerna?
- b) Vilka var de "utopiska socialisterna"? Vilka uppfattningar präglade deras synsätt? Varför betecknades de som utopister?
- c) Hur skiljer sig socialismens syn på äganderätten från liberalismens?
- d) Marx och Engels ansåg sin socialistiska uppfattning vara vetenskapligt grundad. På vilket sätt ansåg sig Marx kunna bevisa att den historiska utvecklingen måste leda fram till socialism? Har utvecklingen gett Marx rätt?
- e) Socialismen framträdde med anspråk på att tillvarata en viss samhällsgrupps intressen, arbetarklassens. Av vilken anledning började denna att spela en central roll för den politiska och ideologiska debatten under 1800-talet?
- f) Socialismen har förgrenat sig på riktningar med olika uppfattningar om socialismens innebörd och sättet för dess förverkligande? Vilka är dessa riktningar och vilken betydelse har de i dag?

5. Partiernas uppkomst och utveckling i Sverige. Anknyt till den diskussion som fördes vid det första sammanträdet om de politiska partiernas betydelse i ett demokratiskt samhälle.

- a) Vilka yttre förutsättningar är nödvändiga för att politiska partier skall kunna uppstå och verka?
- b) Sådana förutsättningar uppfylldes successivt i Sverige. Vilka var de viktigaste händelserna i denna utveckling?
- c) Vilka var de viktigaste etapperna i utvecklingen av riksdagspartier och rikspartier? Vad är skillnaden mellan dessa båda slag av partier?
- d) Vilka politiska frågeställningar dominerade då de nuvarande partierna växte fram. Observera att partierna tillkom vid olika tidpunkter och att bakgrunden inte hela tiden var densamma.
- e) Vilka andra faktorer än de som framkommit under d) har haft betydelse för den nuvarande svenska partistrukturen. Observera särskilt valsättet.
- f) Vilka krafter verkar f. n. för en förändring av den svenska partistrukturen? I vilken eller vilka riktningar går reformsträvandena?

6. Partiernas organisation

- a) Hur är ett politiskt parti organiserat? Vilket

eller vilka organ utövar det största inflytandet inom partiet?

- b) Inom vilka samhällsgrupper har partierna sin kraftigaste förankring? Vilka partier framträder särskilt markerat som klasspartier?
- c) Vad innebär kollektivanslutning? Vilka skäl kan anföras för och emot denna form av medlemsrekrytering?
- d) Partierna får sina inkomster från olika källor. Vilka är dessa? Vilka skäl kan anföras för och emot olika former av finansiering av partiernas verksamhet?
- e) Vem nominerar partiernas riksdagsmän? Hur går nomineringsproceduren till och vilken roll spelar medlemmar och olika organ inom partierna vid denna?
- f) Hur är riksdagspartierna organiserade? Vilken roll spelar förtroenderådet?

7—8. Partiernas program

Två sammanträden ägnas enligt denna plan åt kapitlen om partiernas program. Allt efter intresseinriktning kan detta utrymme utökas, exempelvis genom att behandlingen av ideologierna eller partierna inskränks till färre sammanträden. Grundmaterialet för debatterna om partiernas program och målsättningar bör med hjälp av tidningar, aktuella valbroschyrer m. m. anpassas till aktuella förhållanden.

7. a) Jämför partiernas inställning till socialisering

(statens övertagande av äganderätt och drift av företag) samt till andra former för direkta statsingripanden på näringslivets område.

- b) Näringspolitiken. Vilken roll anser partierna att staten skall spela för att främja näringslivets utveckling och för att tillgodose olika näringsgrenars och landsdelars behov?
- c) Skattepolitiken. Studera med stöd av aktuellt material hur partierna ser på skattepolitikens uppgift och på hur skatternas omfattning och utformning bör utvecklas.
- d) Vilka gemensamma och särskiljande drag kan urskiljas i partiernas inställning till socialpolitikens mål och medel?

8. a) Kulturfrågorna omfattar en rad delfrågor: skolans utformning och målsättning, den högre utbildningen och forskningen och den fria kulturverksamheten (litteratur, konst, film, teater, etc.). Vilken roll spelar dessa frågor i partiernas program och den aktuella debatten?

b) Vad menas med miljöfrågor? Vilken roll spelar dessa i partiernas program och verksamhet?

c) Utrikespolitikens av alla partier accepterade målsättning är alliansfrihet i fred för att möjliggöra neutralitet i krig. Diskutera de inskränkningar som denna målsättning innebär för Sveriges utrikespolitiska handlingsfrihet.

Vilken betydelse har neutralitetspolitiken för frågan om Sveriges anslutning till den gemensamma marknaden (EEC)? Hur har partierna ställt sig till denna fråga?

- d) Försvarspolitikerna har sedan flera årtionden i stort sett varit höjd över allvarligare partimotsättningar. Vilka skäl kan anges för enigheten kring försvarspolitikens utformning? Av vilka skäl har enigheten om försvaret under senare tid varit hotad?

9. Partierna och ideologierna

Ett sammanträde kan lämpligen ägnas åt att jämföra partiernas målsättningar och program med de ideologier till vilka de har traditionell anknytning.

- a) Den svenska högerens åskådning har rötter både i konservatism och liberalism. Vilka drag av dessa båda ideologier kan man återfinna i den moderna högerens åskådning?
- b) Folkpartiet betecknar sig som ett liberalt parti. Vilka drag av tankegångar ur den äldre och yngre liberalismen kan man finna i partiets åskådningar av idag?
- c) Den svenska socialdemokratien utvecklades till en början under marxistiskt inflytande. I vilken utsträckning speglar den nuvarande socialdemokratins samhällssyn en marxistisk uppfattning? Är socialdemokratins samhällssyn påverkad av någon av de övriga tradi-

tionella ideologierna?

- d) På vilka sätt anknyter vänsterpartiet kommunisternas nya program till marxistiska tankegångar? På vilka punkter har marxismen övergivits?

10. Information och propaganda

Diskussionen om frågor rörande information och propaganda kan utgå dels från ett studium av de olika partipresentationerna, dels från en genomgång av hur tidningar med olika partifärg behandlar någon aktuell politisk stridsfråga.

- a) Gå igenom partiprogrammen och markera vilka "honnörsord" (jfr inledningen) som förekommer. Jämför därefter i vilken utsträckning honnörsorden är gemensamma för partierna. Diskutera vilken innebörd dessa ord har för de olika partierna.
- b) Vilken betydelse har följande former för partipropaganda: Information om partiets uppfattning och avsikter i konkreta frågor. Information om partiets hittillsvarande prestationer, dvs. vad partiets verksamhet lett till för praktiska resultat. Kritik av andra partiers målsättningar och prestationer.
- c) Partier i regeringsställning och partier i oppositionsställning använder delvis olika slag av argumentering i sin politiska propaganda. Vilka skillnader kan påvisas och hur kan dessa skillnader förklaras?

- d) Information och propaganda sprids genom olika tekniska hjälpmedel. Gör en inventering av dessa och diskutera de olika spridnings-sättens effektivitet.

Litteratur i urval

- Andersson, N.: Svensk samhällslära. 2 uppl. 1966.
- Andrén, N.: Från kungavälde till folkstyre. 3 uppl. 1966.
- Svensk statskunskap. 4 uppl. 1968.
- Andrén, N. — Landqvist, Å.: Svensk utrikespolitik efter 1945. 1965.
- Back, P.-E.: Det svenska partiväsendet. 1967.
- Back, P.-E. (utg.): Modern demokrati. 2 uppl. 1965.
- Elvander, N.: Intresseorganisationerna i dagens Sverige. 1966.
- Hadenius, S. — Wieslander, H. — Molin, B.: Sverige efter 1900. En modern politisk historia. 1967.
- Helldén, A.: Regeringsmakt och demokrati. 1966.
- Håstad, E.: Det moderna partiväsendets organisation. 3 uppl. 1954.
- Partierna i regering och riksdag. 3 uppl. 1952.
- Sveriges historia under 1900-talet. 1958.
- Lindell, Th. — Lagerström, H.: Svensk historia 2. 9 uppl. 1967.
- Nerman, T.: Demokrati och diktatur. 1965.
- Partiernas stadgar
- Ross, A.: Varför demokrati? Sv. övers. 2 uppl. 1965.
- Rydenfelt, S.: Kommunismen i Sverige. 1954.
- Samuelsson, K.: Är ideologierna döda? 1966.
- Schmandt, H. J.: De politiska idéernas historia. Sv. övers. 1965.
- Sköld, L.: Kandidatnominering vid andrakammarval. SOU 1958:6.
- Sparring, A.: Från Höglund till Hermansson. 1967.
- Thermænius, E.: Riksdagspartierna. Sveriges Riksdag. XVII. 1935.
- Tingsten, H.: Demokratins problem. 4 uppl. 1964.
- Den lyckliga demokratin. 1966.
- De konservativa idéerna. 2 uppl. 1966.
- Den svenska socialdemokratiens idéutveckling. 1941.

Personregister

- Alexander (den store) 33
Andersson, Gustaf (i Rasjön)
70
Aristoteles 17
Babeuf, F.N. 46
Bagge, Gösta 66
Bastiat, Frédéric 33
Bentham, Jeremy, 33, 40
Bismarck, Otto von 114
Blanc, Louis 54
Blanqui, Auguste 54
Bluntschli, J. K. 25
Branting, Hjalmar 72, 73, 183
Bray, J. F. 48
Bremer, Fredrika 34
Brougham, Henry 42
Burke, Edmund 19, 21, 26, 198
Burnham, James 53
Carlyle, Thomas 19
Cobden, Richard 33
Constant, Benjamin 37
Danielsson, Axel 183
Diogenes 33
Disraeli, Benjamin 28, 114
Domö, Fritiof 66
Edén, Nils 69
Ekman, C. G. 70
Engels, Friedrich 55, 57, 200
Erlander, Tage 74, 170
Fourier, Charles 49, 50, 51
Galbraith, J. K. 170
Geijer, E. G. 35, 114
Gray, John 48
Hagberg, Hilding 75
Hammarskjöld, Hjalmar 65
Hansson, P. A. 74
Hartmansdorff, August von
114
Heckscher, Gunnar 66
Hedlund, Gunnar 68
Hegel, G. F. W. 22, 23, 54,
56, 198
Hermansson, C. H. 75
Hjalmarson, Jarl 66
Hjärne, Harald 114
Holmberg, Yngve 66, 89
Jefferson, Thomas 37
Järta, Hans 114
Kjellén, Rudolf 114
Lindman, Arvid 65, 66
Macaulay, Thomas 39
De Maistre, Joseph 21, 22
Malthus, T. R. 33
Marcet, Madame 34
Marx, Karl 49, 51, 55, 57, 71,
180, 181, 182, 183, 200
Mill, James 36, 40
Mill, J. S. 40
Napoleon I 40, 49
Napoleon III 40, 54
Ohlin, Bertil 71, 145
Owen, Robert 46, 47, 48, 49
Palm, August 71, 183
Pehrsson-Bramstorp, Axel 68
Platon 44
Proudhon, Joseph 54
Sandler, Rickard 73
Saint-Simon 51, 53
Shaftesbury, Lord 28
Smith, Adam 33
Sokrates 17
Staafl, Karl 69
Stahl, F. J. 28
Taine, H. A. H. 18
Tegnér, Esaias 30
Thompson, William 48
Thomson, Arthur 30
Tocqueville, Alexandre de 36,
40, 41
Wedén, Sven 71
Wellington, Hertig av 20
Wigforss, Ernst 165

Universitetsbiblioteket

- 7 FEB 1968

LUND



Parti och politik är en introduktion till det svenska partiväsendet. I boken behandlas partierna från tre olika synpunkter. I de tre inledande kapitlen tecknar Herbert Tingsten de tre stora ideologierna konservatismen, liberalismen och socialismen. Därefter ger Nils Andrén en översikt av de svenska partiernas utveckling, organisation, arbetsvillkor och förankring inom olika befolkningsgrupper.

I de fem avslutande kapitlen redogör företrädare för de fem riksdagspartierna för sina partiers program och målsättningar i dagens svenska samhälle.

Parti och politik ger aktuell information för självstudier och diskussioner. Den riktar sig både till studerande vid folkhögskolor och gymnasier och till deltagare i det fria och frivilliga bildningsarbetet.



Bokförlaget Liber

Pris 8: 50
med 11 % oms
9: 45